

University of Groningen

Geslaagd in de stad

Venhorst, Viktor A.; Koster, Sierdjan; Dijk, J. van

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2013

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Venhorst, V. A., Koster, S., & Dijk, J. V. (2013). *Geslaagd in de stad*. Rijksuniversiteit Groningen. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

rijksuniversiteit
 groningen

faculteit ruimtelijke
 wetenschappen

economische geografie

Geslaagd in de stad

Viktor A. Venhorst
Sierdjan Koster
Jouke van Dijk

Dit onderzoek is mede gefinancierd door Nicis Institute | Platform31 te Den Haag.

Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Postbus 800
9700 AV Groningen

Correspondentie naar aanleiding van dit rapport:

Dr. V.A. Venhorst
Telefoon: 050-3638290
v.a.venhorst@rug.nl

Dit rapport is verkrijgbaar als digitale publicatie via www.rug.nl/staff/v.a.venhorst

© Venhorst, Koster, Van Dijk
9 december 2013, Groningen, Nederland.

Delen van dit rapport mogen worden overgenomen, mits er sprake is van bronvermelding:
Venhorst, V.A., Koster, S. en J. van Dijk (2013) Geslaagd in de Stad. URSI Research Report 344,
FRW, Rijkuniversiteit Groningen.

Al het gerapporteerde cijfermateriaal is afkomstig uit het Sociaal Statistisch Bestand, Centraal
Bureau voor de Statistiek. Bewerking V.A. Venhorst.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	4
o Samenvatting	7
0.1 Inleiding	7
0.2 Samenvatting en conclusies	7
0.2.1 De afstudeercohorten: omvang en samenstelling	7
0.2.2 Wonen en verhuizen	8
0.2.3 Zelfstandigen: bedrijfslocatie en het effect van studentondernemerschap	9
0.2.4 Dynamiek op de arbeidsmarkt: werken en wonen	10
0.3 Beleidsrelevantie en -aanknopingspunten	11
1 Inleiding	14
1.1 Aanleiding: brain drain op de langere termijn?	14
1.2 Geslaagd in de stad	14
1.3 Onderzoeksopzet	15
1.3.1 De registerdata van het CBS	15
1.3.2 Leeftijd, periode en cohort	17
1.4 Verslaglegging: inzicht op maat en het brede kader	17
1.4.1 Achtergronden en verder uitdiepen in papers	18
1.4.2 Digitale bijlagen op maat voor de consortiumpartners	19
1.4.3 Synthese in deze praktijkrapportage	19
2 Een nadere kennismaking: cohorten hoger opgeleiden 1990 – 2006	21
2.1 De afstudeercohorten 1990-2006	21
2.2 De locatie van verlaters hoger onderwijs: het roltrapmodel	22
2.2.1 Wonen verlaters hoger onderwijs alleen in de grote steden?	22
2.2.2 Grote steden, typische studentensteden en de gezinssteden	23
2.3 De afstudeercohorten 1990 – 2006: studierichtingen en diploma's	31
2.4 Internationaal: nationaliteit, herkomst of recente ervaring?	32
2.4.1 Verlaters hoger onderwijs naar herkomst	33
2.4.2 Verlaters hoger onderwijs naar buitenlandervaring	33
2.5 Huishoudensituatie en wonen	34
2.5.1 Singles en stellen: positie in het huishouden	34
2.5.2 Singles, stellen en de keuze van een woonwijk	37
2.6 Sociaal economische categorie	37
2.7 Partners van verlaters hoger onderwijs	40
2.7.1 Opleidingsniveau van de partner: educatieve monogamie?	40
2.7.2 Sociaal economische categorie van de partner	41
2.8 Samenvatting	42
3 Wonen en verhuizen	43
3.1 Overzicht	43
3.2 De kansen op korte- en langeafstand verhuisbewegingen	43
3.3 Herkomst- en bestemmingsgebieden van verlaters hoger onderwijs, wonend in de consortiumsteden	44
3.4 Trends in verhuisbewegingen: veranderen voorkeuren tussen cohorten?	45
3.4.1 Verhuiskansen van inwoners zeer stedelijke en stedelijke wijken: periodieke schommelingen en dalende trends	47
3.4.2 Binnengemeentelijke verhuisbewegingen: steeds belangrijker	50
3.5 Samenvatting	53

4	Ondernemerschap	55
4.1	Zelfstandigen en ondernemers	55
4.2	Toenemend aandeel zelfstandigen onder verlaters hoger onderwijs	55
4.3	Toenemende gemiddelde winstgevendheid	59
	4.3.1 Grote verschillen in winstgevendheid naar opleiding	61
	4.3.2 Winstgevendheid naar geslacht	63
	4.3.3 Omvang van het bedrijf als succesmaat?	64
4.4	Dynamiek: startups, faillissementen en ruimtelijke mobiliteit	64
4.5	Worden bedrijfs- en woonlocatie op elkaar aangepast?	66
	4.5.1 Match tussen bedrijfs- en woonlocatie	66
	4.5.2 Verhuizen, bedrijfsverplaatsingen en match wonen en werken	66
4.6	Wat is de waarde van studentondernemerschap?	68
	4.6.1 Het effect van ervaring als studentondernemer op survival in ondernemerschap	68
	4.6.2 Studentondernemerschap en de effecten op winst en loon	69
4.7	Samenvatting	71
5	Arbeidsmarkt	73
5.1	Eerst maar eens een baan?	73
5.2	Aan de slag in een baan	74
5.3	Volgt werken wonen of andersom?	77
5.4	Inkomensontwikkeling van verlaters hoger onderwijs	77
	5.4.1 Aanzienlijke inkomensverschillen naar opleiding	77
	5.4.2 Inkomen naar geslacht: achterblijvende groei bij vrouwen	80
5.5	Verlaters hoger onderwijs en economische sectoren	80
5.6	Baandynamiek, carrières en het werven van personeel met ervaring	80
5.7	Samenvatting	84
	Referenties	85
	Lijst van begrippen	87
	Bijlage 1: observatievensters	89
	Bijlage 2: lijst van figuren en tabellen	90

0 Samenvatting

0.1 Inleiding

Deze studie geeft een unieke en zeer gedetailleerde inkijk in verhuis- en woonpatronen en arbeidsmarktgedrag van verlaters van hoger onderwijs in Nederland over een lange tijd. Op basis van registratiegegevens van het CBS, de Gemeentelijke Basisadministratie en de belastingdienst beschikken we over informatie van in totaal 17 jaargangen afgestudeerden van het hoger onderwijs gedurende de periode 1990 tot 2006. Iedere jaargang wordt gedurende een bepaalde periode in de levensloop gevolgd. De combinatie van gegevens over een langere tijd plus de gedetailleerde ruimtelijke schaal (soms op wijkniveau) waarop deze informatie beschikbaar is, maakt het mogelijk in detail inzicht te verkrijgen over woon- en werkgedrag van hoger opgeleiden. Een analyse op deze schaal zijn voor Nederland nog niet eerder vertoond en biedt daarmee unieke informatie voor het onderbouwen van beleid van gemeenten en andere actoren.

0.2 Samenvatting en conclusies

In deze paragraaf vatten we de belangrijkste resultaten uit dit rapport samen. Achtereenvolgens behandelen we de algemene kenmerken van de afstudeerders uit het hoger onderwijs, hun woon- en verhuisgedrag, de rol van zelfstandig ondernemerschap voor en na de studie en tenslotte de dynamiek op de arbeidsmarkt van afstudeerders in relatie tot het carrièreverloop.

0.2.1 De afstudeercohorten: omvang en samenstelling

Rond het moment van afstuderen woont ongeveer 60% in een stedelijke of zeer stedelijke gemeente. Dit aandeel daalt daarna, waarbij vooral de zeer stedelijke gebieden aandeel verliezen. Vooral de rurale en zeer rurale gebieden zijn na verloop van tijd weer in trek als woongemeente. De dynamiek voor individuele steden wijkt soms sterk van dit algemene patroon af waarbij zich drie profielen van gemeenten aftekenen. Het aandeel afstudeerders dat in Amsterdam woont, neemt in de jaren na het afstuderen eerst alleen nog maar toe. Dit geldt ook voor Rotterdam, maar later zet ook voor deze steden een daling in. Voor steden als Maastricht, Groningen, Leeuwarden en Enschede is al eerder een zekere mate van uitstroom zichtbaar, soms al voor het afstudeerjaar. Het aandeel voor Zwolle, Emmen en Deventer is vrij constant. Het totaal aantal afstudeerders fluctueert over de periode 1990-2006. De steden bewegen niet allemaal mee met deze golfbeweging.

Ongeveer 70% van de verlaters hoger onderwijs heeft de laatst gevolgde opleiding met een diploma afgesloten. Het is opvallend dat het aandeel dat zonder diploma de hogeschool of de universiteit verlaat in de jaren na de crisis van 2002 enigszins toeneemt. Het behalen van het diploma heeft een belangrijke signaalwaarde op de arbeidsmarkt, maar dat is sterker in tijden van crisis. Ook op de langere termijn doen de afgestudeerden met een diploma het beter dan die zonder. De gemiddelde studieduur is 4,8 jaar en dat is vrij stabiel tussen de cohorten. Dat is opmerkelijk gezien alle pogingen (wijzingen studiefinanciering) in het hoger onderwijs om de studieduur te bekorten. Dit geldt ook voor de gemiddelde leeftijd bij het verlaten van het hoger onderwijs (ongeveer 24 jaar)

Het aandeel afstudeerders met een geboorteland anders dan Nederland ligt in Amsterdam en Rotterdam ver boven het Nederlands gemiddelde. Enschede neemt van de consortiumgemeenten de derde plaats in. Veel voorkomende geboortelanden zijn landen waarmee Nederland van oudsher betrekkingen heeft, zoals Suriname, Indonesië en de Nederlandse Antillen. Ook komen Marokko en Turkije vaak voor. Tenslotte komen er relatief veel mensen uit de buurlanden: Duitsland, België en Groot-Brittannië. Voor de gemeente Maastricht vinden we een hoog aandeel afstudeerders met recente buitenlandervaring. De aandelen afgestudeerden met buitenlandervaring voor de andere steden liggen relatief dicht bij elkaar. In de grote steden is de kans op een aanstaande emigratie wat groter, evenals in de consortiumsteden die bij de grens liggen.

De samenstelling en de levensfase van de leden van het huishouden spelen een belangrijke rol in de kans op verhuishbewegingen, maar ook in de bestemming van verhuishbewegingen. Tijdens de studie woont een groot deel nog als kind bij de ouders in. Dit aandeel daalt echter snel, tot ongeveer 40% rond het moment van verlaten hoger onderwijs. In eerste instantie wordt men “alleenstaand”, om vervolgens snel “partner in een huishouden zonder kinderen” te worden. Vanaf een jaar na het verlaten van het hoger onderwijs worden er kinderen geboren en neemt het aandeel huishoudens met kinderen toe. Het is opvallend dat deze trends nagenoeg gelijk zijn tussen alle cohorten. De consortiumsteden hebben desondanks een behoorlijk verschillend samengestelde populatie afstudeerders tien jaar na het verlaten van het hoger onderwijs. De groep alleenstaanden is in Groningen, Leeuwarden, Amsterdam, Rotterdam en Maastricht oververtegenwoordigd. In Emmen is de groep partners met kinderen juist sterker vertegenwoordigd. Deventer, Zwolle en Enschede zitten dicht op het gemiddelde voor de overige steden in Nederland. Het aandeel afstudeerders dat partner is in een huishouden zonder kinderen is overal in redelijke mate gelijk. Ook de keuze voor woonwijken heeft een sterke relatie met de huishoudenpositie. Alleenstaanden concentreren zich veel sterker in de centrumstedelijke gebieden, ook in consortiumsteden waar relatief weinig alleenstaanden wonen.

Woonlocatie en verhuishbewegingen hangen voor hoger opgeleiden, zeker in de periode direct na het verlaten van het hoger onderwijs, sterk samen met de aanwezigheid van mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Al voor het afstuderen heeft een deel van de populatie voornamelijk inkomen uit werk. Daarnaast heeft een klein deel een uitkering. Ook is te zien dat het aantal personen met voornamelijk inkomen uit zelfstandig ondernemerschap gestaag begint toe te nemen, tot uiteindelijk bijna 10% van de afstudeerders. De groei is vooral in Amsterdam sterk. Het aandeel personen met een uitkering is in de grotere steden iets hoger.

Afstudeerders in het hoger onderwijs hebben vaak ook een hoger opgeleide partner. Die is op zijn / haar beurt ook weer vaak werknemer wat de keuze van een geschikte woonlocatie voor het huishouden van waaruit beide de werklocatie goed kunnen bereiken, lastig kan maken.

0.2.2 Wonen en verhuizen

De verhuiskans piekt op twee momenten: rond vier jaar voor het afstuderen (11% verhuiskans) en het jaar na afstuderen (18% verhuiskans). Het gaat in deze gevallen vaak over verhuishbewegingen over langere afstanden: bijna de helft van de bewegingen bestaat in deze gevallen uit verhuizingen tussen landsdelen. Deze momenten hangen samen met het begin en het einde van de studie aan het hoger onderwijs, waarbij studenten aan de universiteit over langere afstanden verhuishbewegingen maken dan hbo-ers (Venhorst, 2012). Na het verlaten van het hoger onderwijs daalt de verhuiskans gestaag tot enkele procenten per jaar. De bewegingen over korte afstanden worden geleidelijk ook belangrijker dan de bewegingen over lange afstanden: 1/3de van deze bewegingen is binnen de COROP regio.

Twee jaar na het verlaten van het hoger onderwijs woont in totaal ruim 65% in een zeer stedelijke of stedelijke wijk. Veel inwoners van zeer stedelijke wijken wonen 8 jaar later nog steeds in een dergelijke omgeving, of in een stedelijke wijk. Ongeveer een kwart is vertrokken naar een wat landelijker wijktype. Het grootste deel van de inwoners van stedelijke wijken woont na 8 jaar nog steeds in een dergelijke wijk. Een klein deel is vertrokken naar zeer stedelijke wijken, maar een derde van de bewoners van stedelijke wijken is dan vertrokken naar wijken met meer landelijke kenmerken. Per saldo leveren zeer stedelijke omgevingen inwoners aan stedelijke omgevingen, en leveren beide wijktypen inwoners aan meer rurale omgevingen.

Veel steden werken samen met omliggende gemeenten aan een gevarieerd woningaanbod. Dat snijdt hout. Desondanks blijkt ten eerste dat veel hoger opgeleiden de voorkeur blijven geven aan een stedelijk milieu. Daarnaast is er ook een behoorlijke groep die naar meer rurale gebieden vertrekt, of dit type woonomgevingen zelfs nooit verlaten heeft. Variëteit in het woonaanbod, of de complementaire woningmarkt, is dus voor een deel van de groep hoger opgeleiden van belang. Ten tweede blijkt uit dit onderzoek dat de grote voorkeur voor een grote arbeidsmarkt redelijk snel na het afstuderen omslaat naar locatiekeuzes die meer op het wonen geënt lijken te zijn: de omslag is voor veel steden al binnen vijf tot tien jaar zichtbaar.

Van de instroom van recent afgestudeerde hoger opgeleiden kunnen positieve effecten uitgaan op middelbaar en lager geschoolden in de steden. In het bijzonder als de stad relatief veel instroom op de woningmarkt kent, doen zich consumptie-effecten voor waar lager- en middelbaaropgeleiden van profiteren.

Opeenvolgende cohorten volgen vaak dezelfde patronen in locatiekeuze. Dit zien we op verschillende schaalniveaus. We hebben al eerder in het onderzoek 'Brain Drain of Brain Gain' (2011) gedocumenteerd dat op landelijk niveau de eerste verhuisslag direct na het afstuderen plaatsvindt: een sterke focus op het westen van het land, naast een belangrijke groep die kiest voor een carrière in de studiestad. Op langere termijn verschuift de migratie van verhuizen over lange afstanden naar verhuizingen naar bestemmingen dichtbij. Maar ook binnen de steden is stabiliteit de norm: de verdeling van hoger opgeleiden over de woonwijken in de consortiumsteden, en de verhuisbewegingen daartussen, verschillen niet veel tussen cohorten.

Er is echter ook dynamiek, maar die moet gezien worden als accentverlegging, niet als grote verschuivingen van migratiestromen. Zo doen zich tegengestelde trends voor als het gaat om het wonen in zeer stedelijke omgevingen: jonge cohorten zijn minder geneigd (of hebben wellicht minder mogelijkheden) om zich te vestigen in zeer stedelijke omgevingen. Maar als men er eenmaal woont, is men minder geneigd om te vertrekken dan oudere cohorten. Deze jongere cohorten die in zeer stedelijke wijken wonen, verhuizen vaker binnen de gemeente, en minder vaak tussen gemeenten, dan oudere cohorten. Hier lijken periodieke schommelingen een rol te spelen die waarschijnlijk te verklaren zijn uit zeer specifieke factoren op lokaal niveau, zoals het aanleggen van nieuwe wijken. Aan de hand van de gemeente specifieke cijfers die in het kader van deze studie als digitale bijlage geleverd worden is door steden zelf na te gaan in hoeverre ingrepen in wijken in het verleden effect gehad hebben.

0.2.3 Zelfstandigen: bedrijfslocatie en het effect van studentondernemerschap

Voorafgaand aan het verlaten van het hoger onderwijs is al een deel werkzaam als student-ondernemer / zelfstandige. Dit aandeel loopt op tot ongeveer 1,5% in het jaar afstuderen. Na het verlaten van het hoger onderwijs neemt het aandeel zelfstandigen gestaag toe tot meer dan meer dan 12%. Wo-afgestudeerden hebben over het geheel genomen een iets hogere kans op zelfstandigheid dan de hbo-ers. Het aandeel zelfstandigen is veruit het grootst onder afgestudeerden in de richting Taal en Cultuur, op enige afstand gevolgd door afgestudeerden in de richtingen Landbouw en Natuurlijke omgeving en Gezondheidszorg. Rechtenstudenten zitten rond het gemiddelde. Studenten in de Natuur richtingen behoren bij de koplopers onder de studentondernemers maar vallen na het verlaten van de studie terug onder het gemiddelde.

Het uiteindelijke aandeel zelfstandigen onder vrouwen ligt lager dan bij de mannen. Op de langere termijn behalen mannelijke zelfstandige afgestudeerden gemiddeld hogere winsten dan vrouwen. Daarnaast is het zo dat mannen, vanaf het moment van het verlaten hoger onderwijs een sterkere winstgroei doormaken dan vrouwelijke zelfstandigen.

Een vergelijking van consortiumsteden laat verschillen in het aandeel zelfstandigen zien waarbij vooral Amsterdam en in mindere mate Rotterdam een bovengemiddeld aandeel zelfstandigen hebben, terwijl Leeuwarden, Deventer, Enschede en Zwolle iets achter blijven.

De gemiddelde winst van afgestudeerden die al voor en tijdens de studie een bedrijf hebben, vertoont een daling naarmate het moment van afstuderen dichterbij komt. Na het moment van het verlaten van het hoger onderwijs nemen de winsten toe. Zelfstandigen die tien jaar na het afstuderen in Enschede of Zwolle wonen, halen gemiddeld genomen hogere winsten. Gemiddeld halen universitair afgestudeerden hogere winsten dan hbo-ers. Veruit de hoogste gemiddelde winsten worden gehaald door afgestudeerden met de opleidingsrichting Gezondheidszorg. Dit zijn vaak universitair geschoolde artsen die in een maatschap opereren. Hoge winsten worden ook gehaald door rechtenafgestudeerden. De derde plaats valt toe aan afgestudeerden in de natuurwetenschappen. De zelfstandigen met studierichting Techniek zitten rond het gemiddelde. Afgestudeerden in de richtingen Taal en Cultuur hebben een hogere kans op

zelfstandigheid, maar de gemiddelde winstgevendheid is niet hoog. Dropouts, zonder een eerder diploma uit het hoger onderwijs halen tijdens de studie een gemiddeld hogere winst. Zelfstandigen die uiteindelijk wel een diploma halen doen het voor het afstuderen minder goed. Dropouts worden echter na het verlaten van het hoger onderwijs al snel ingehaald door diegenen die wel het diploma halen, maar ook door andere dropouts die wel een eerder behaald diploma uit het hoger onderwijs op zak hebben. Voor het op langere termijn succesvol zijn als ondernemer doet het er toe of een studie in het hoger onderwijs is afgesloten met een diploma.

We kijken ook naar een alternatieve maat voor het succes van een bedrijf: het aantal FTE dat actief is in de onderneming. Het verloop van het personeelsbestand is echter vrij constant ten opzichte van het moment van het verlaten van het hoger onderwijs. Vervuit de meeste afgestudeerden hebben een klein bedrijf waar niet meer dan 1 FTE aan het werk is.

We brengen de (verhuis-)dynamiek voor deze groep in beeld door de zelfstandige afgestudeerden over tijd te volgen. Er is een sterke stijging in de kans op startups in het jaar van verlaten hoger onderwijs. Daarna stabiliseert zich dit snel, tot een niveau van 1,2% per jaar, licht doorstijgend tot uiteindelijk ongeveer 1,6% per jaar. Een klein aandeel combineert een start-up met een verandering van de woonlocatie in hetzelfde jaar. De kans op bedrijfsbeëindiging neemt ook toe over tijd, tot uiteindelijk 0,8% per jaar. De kans op verhuizingen en / of bedrijfsverplaatsingen onder de zelfstandigen is niet groot. Een verandering van de woonlocatie is gemiddeld genomen net iets waarschijnlijker (0,2%) dan een kans op een bedrijfsverplaatsing (0,1%). De categorie die het sterkst toeneemt, is de groep zelfstandigen die geen dynamiek vertoont: men blijft het bedrijf uitoefenen, op dezelfde locatie en in dezelfde sector.

Het bedrijf blijkt vaak in de woongemeente gevestigd te zijn. De kans dat dit het geval is neemt ook toe over tijd. Dit beeld geldt ook voor de individuele consortiumsteden. De aanwezigheid van een economisch actieve partner, of eigen alternatieve bezigheden zoals een baan naast het bedrijf, spelen hier een belangrijke rol in. Zulke activiteiten leiden ertoe dat bedrijfsverplaatsingen vaker worden ingezet om een match tussen woon- en bedrijfslocatie te creëren. Omgekeerd leiden dit soort activiteiten ertoe dat verhuizingen vaker een mismatch tussen deze locaties tot gevolg hebben. Een inzicht uit deze deelstudie is dus dat alternatieve activiteiten in het huishouden, zoals een baan van de partner, of een activiteit naast het runnen van het eigen bedrijf, een belangrijke rol spelen in de keuze van de bedrijfslocatie.

Ervaring als studentondernemer heeft een significant positief effect op de overlevingskans als zelfstandige, maar het effect neemt sterk af over tijd. We vinden dit resultaat voor zowel mannen als vrouwen. We vinden ook dat ex-studentondernemers een iets hogere kans op werk hebben. We vinden geen causaal effect van de ervaring als studentondernemer op de winstgevendheid voor zowel mannen als vrouwen. Na verloop van tijd is er een negatief effect op het loon van eerdere ervaringen uit studentondernemerschap voor zowel mannen als vrouwen. De uitdaging zit hem niet in zoveel mogelijk mensen de ervaring op laten doen, maar de juiste mensen daarin ondersteunen.

0.2.4 Dynamiek op de arbeidsmarkt: werken en wonen

Het aandeel afgestudeerden met inkomen uit werk neemt al tijdens de studieperiode sterk toe. In de periode voor het afstuderen betreffen dit vooral bijbanen.

Het aandeel afgestudeerden met inkomen uit werk daalt een jaar na het afstuderen alweer enigszins. Het aandeel werkenden verschilt niet veel tussen mannen en vrouwen. Het aandeel werkende vrouwen daalt op termijn wel iets sterker. We vinden grotere verschillen tussen de diverse studierichtingen. Dit lijkt ook samen te hangen met het aandeel dat actief is als zelfstandige.

De gemiddelde netto jaarlonen zijn hoger voor afgestudeerden in de studierichtingen Rechten, Economie, Natuurwetenschappen en Techniek en voor mannen hoger dan voor vrouwen.

De gemiddelde netto jaarinkomens nemen direct na het afstuderen sterk toe. De stijging zet zich gestaag door voor mannen. Voor vrouwen vlakkt de groei echter relatief snel sterk af. Het aandeel

vrouwen dat werkt blijft hoog, dus het is aannemelijk dat dit verschil deels wordt veroorzaakt door deeltijdcontracten. Dit is op basis van de registerinformatie echter lastig vast te stellen.

Jongere cohorten verdienen op hetzelfde moment in hun carrière meer dan hun voorgangers uit oudere cohorten, ook na controle voor inflatie-effecten.

De belangrijkste sectoren waarin afgestudeerden aan de slag gaan zijn overige zakelijke dienstverlening, gezondheids- en welzijnszorg, onderwijs, openbaar bestuur, detailhandel en computerservice en informatietechnologie. Tijdens de studie zijn logies- en maaltijdverstrekking en detailhandel belangrijk: studenten werken vaak in de horeca. Dit beeld verschilt niet veel tussen de consortiumsteden, hoewel er wel regionale accenten zijn.

Rondom het moment van het afstuderen doet zich veel baandynamiek voor. Dit betreft vooral personen die een overstap maken naar een bedrijf in een andere regio, en in een andere sector. Vanaf een jaar of drie na het afstuderen is stabiliteit echter weer de norm: 65-70% van de afgestudeerden maakt geen jaar-op-jaar wijzigingen van bedrijf meer door.

Baandynamiek direct in combinatie met een verhuizing doet zich alleen voor rondom het afstuderen. Later verhuist men wel, maar niet in combinatie met een baanwissel in hetzelfde jaar. Dit kan inhouden dat men na een wissel naar een andere baanlocatie even wacht met het aanpassen van de woonlocatie. Het geeft wel aan dat werven van hoger personeel met een aantal jaren werkervaring op grotere afstand lastig is, zelfs onder de relatief mobiele groep hoger opgeleiden. Dit kan mede veroorzaakt worden door het feit dat hoger opgeleiden vaak een hoger opgeleide partner hebben en dat maakt verhuizen van het huishouden lastig.

0.3 Beleidsrelevantie en -aanknopingspunten

Het keuzegedrag van hoger opgeleiden ten aanzien van wonen, verhuizen, werken en ondernemen is onderhevig aan tal van persoonlijke, huishoudelijke en economische omstandigheden die via beleid niet eenvoudig en zeker niet op een korte termijn zijn te beïnvloeden. Maar de studie toont wel voor de eerste keer aan dat ondanks complexe keuzeprocessen, afgestudeerden uit het hoger onderwijs duidelijke wetmatigheden en patronen laten zien die aanknopingspunten bieden voor beleid.

1. Uit dit rapport blijkt dat er zich veel dynamiek voordoet rondom het moment van afstuderen. Uit de diverse hoofdstukken blijkt dat wat gebeurt rondom de periode van het verlaten van het hoger onderwijs heel bepalend is voor het traject wat daarna volgt: denk aan de locatiekeuzes, de beslissing om een bedrijf te beginnen of de moeite die men moet doen om een goede baan te vinden. Dat maakt dat dit ook het moment is waarop het beleid het meest effectief kan zijn. Het gaat dan om voorwaardenscheppend beleid: toegang tot werk, een gevarieerd woonmilieu, ook voor de langere termijn. Uit dit rapport blijkt dat dit “window of opportunity” voor beleid snel sluit: dat begint al na de eerste twee à drie jaar na het afstuderen. Stabiliteit wordt al snel de norm: de verhuisintensiteiten nemen af en de baandynamiek verminderd sterk. Daarbij komt ook dat de verschillen tussen de cohorten vaak beperkt zijn: de kansen op bepaalde uitkomsten en verhuispatronen zijn heel stabiel, de cohortomvang bepaalt voor een belangrijk deel het aantal afgestudeerden in de steden. Na een paar jaar heeft men zijn plek op de arbeidsmarkt en de woningmarkt gevonden, het uitsortingsproces lijkt voor velen afgerond. Dit betekent niet dat het beleid er niet toe doet, maar dat de focus moet veranderen. De aandacht moet in die fase verlegd worden naar woonwensen die op lokaal niveau kunnen worden opgelost en mismatches op de lokale arbeidsmarkt. Hoe houdt je beperkte mobiliteit op gang? Zijn er onvervulde vacatures voor ervaren personeel? De aandacht verlegt zich van de grote stromen naar de soms zeldzame maar belangrijke successen. Jongeren in zeer stedelijke omgevingen maken andere keuzes dan hun voorgangers uit eerdere cohorten: ze gaan minder vaak naar de stad toe, maar eenmaal binnen gaan ze ook minder vaak en snel weg. Zijn dit keuzes of opgelegd gedrag doordat andere

alternatieven niet beschikbaar zijn? Uit hoofdstuk 5 blijkt dat het werven van personeel met ervaring, uit andere, verder weg gelegen regio's, erg moeizaam zal gaan vanwege het gebrek aan mobiliteit over lange afstanden. Een kleine groep afgestudeerden lijkt echter geen goede match te vinden en blijft van sector wisselen. Een zelfstandige zal zich niet snel meer verplaatsen.

Als we ons tenslotte realiseren dat opeenvolgende cohorten, in verschillende fases, tegelijkertijd in en om de stad actief zijn, wordt al snel duidelijk dat van eenvormig beleid gericht op "de hoger opgeleide" eigenlijk geen sprake kan zijn. De groep is daarvoor te divers, er is maatwerk nodig dat rekening houdt met de levensfase.

2. Verlaters van hoger onderwijs kiezen niet voor een werk- of een woonomgeving die aan gemeentegrenzen gebonden is, maar voor stedelijke of juist rurale omgevingen, afhankelijk van de regionale binding, de levensfase en huishoudensamenstelling waarin men zich bevindt, en het voorzieningenniveau en de economische mogelijkheden die zich voordoen. Deze bewegingen voltrekken zich zowel tussen regio's en na verloop van tijd steeds vaker binnen regio's. Zelfs binnen stedelijke of rurale gebieden is het meer dan gebruikelijk dat verplaatsingen zich over de gemeentegrenzen voltrekken. Soms is een gemeente ontvanger, soms een toeleverancier van hoger opgeleiden. Veel hoger opgeleiden blijven wonen in wijktypes die sterk lijken op wat men al kent: stedelijk blijft stedelijk, ruraal blijft ruraal. Maar daarnaast kan de regio als geheel ook profiteren door op regionaal niveau samen te werken en woningbouwplannen af te stemmen op die hoger opgeleiden die op zoek zijn naar specifieke woonomgevingen.
3. Voor pas afgestudeerden is de baankans het meest belangrijk in de vestigingskeuze. De woningmarkt wordt daarna steeds belangrijker en dat gaat samen met veranderingen in de huishoudensituatie. Deze verschuiving van het belang van werken naar wonen doet zich al na vijf tot tien jaar na het afstuderen voor. De vraag is of deze omslag ooit volledig wordt. Economische mogelijkheden blijven van belang, helemaal in huishoudens met twee werkende partners. Er blijft een groep die veel dynamiek op de arbeidsmarkt blijft vertonen, waarbij verhuizen voor een baan tot de mogelijkheden hoort.
4. De maatschappelijke trend naar meer zelfstandig ondernemerschap (zoals zzp-ers) brengt eisen met zich mee als het gaat om de woonwensen. Zelfstandigen hebben veel kleine ondernemingen en ook vaak dicht bij huis. Deze studie toont voor het eerst aan dat huishoudenfactoren belangrijk zijn in de locatiekeuze voor deze groep. Het gaat daarbij om economische nevenactiviteiten van de zelfstandige zelf, maar ook die van de, vaak ook hoger opgeleide, partner. Regio's die aantrekkelijk willen zijn voor deze doelgroep kunnen hierop in hun woningmarktbeleid anticiperen.
5. Ervaring als student ondernemer blijkt een positief effect te hebben op de overlevingskans, al leidt het niet tot een grotere winstgevendheid. De kans op ondernemerschap blijkt sterk te verschillen per studierichting. Een algemeen en generiek programma gericht op het bevorderen van ondernemerschap is dan ook niet voldoende. Het is beter een beleid te ontwikkelen dat inspeelt op de behoeften van specifieke doelgroepen en de daarmee verband houdende succes- en faalfactoren in combinatie met de specifieke regionale omstandigheden.
6. De dynamiek van hoger opgeleide afgestudeerden vertoont maar beperkte regionale verschillen. Dat is deels een gevolg van de geografie van een klein land als Nederland waarin kansen vaak wel binnen redelijke pendelafstanden te benutten zijn. Dat is ook een belangrijk gegeven voor het stedelijke beleid: het gaat niet om het stimuleren van de dynamiek als zodanig. Vanuit de lokale werkgevers gezien kan werven van personeel van elders een probleem zijn, aangezien de verhuismobiliteit na het afstuderen snel afneemt. Een beleid gericht op het creëren van aantrekkelijk woon- en werk omstandigheden voor afgestudeerden in afstudeerrichtingen die van cruciaal belang zijn voor de regionale economie, is dan van groot belang. Een dergelijk beleid is het meest effectief als het zich richt op het aantrekken van pas afgestudeerden die nog mobiel zijn.

Voor afgestudeerden met ervaring zal een strategie die gericht is op hen behouden voor de regio het meest effectief. Wil men afgestudeerden met ervaring aantrekken, dan is een beleid dat ook rekening houdt met de werkwensen van de partner een belangrijker factor.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding: brain drain op de langere termijn?

In 2011 is het rapport “Brain Drain of Brain Gain: hoger opgeleiden in grote steden in Nederland” verschenen, een resultaat van de samenwerking tussen Platform31 (voormalig NICIS Institute), de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de RUG en vijf consortiumgemeenten. In die studie zijn voor deze vijf consortiumgemeenten, te weten Groningen, Leeuwarden, Rotterdam, Tilburg en Maastricht, de eerste stappen van hbo en universitair afgestudeerden op de woning- en arbeidsmarkt verkend.

De analyse heeft een aantal in het oog springende resultaten opgeleverd. Zo is gebleken dat de steden van een gegeven jaargang afgestudeerden meer mensen vasthouden, dan dat er van dezelfde groep voorafgaand aan de studie in de stad woonden. Per saldo geen Brain Drain, maar Brain Gain dus. Verder is gebleken dat regionale binding een sterke rol speelt. Afgestudeerden met een geschiedenis in de stad (bijvoorbeeld omdat ze er zijn opgegroeid) hebben een twee tot drie keer zo grote kans om te blijven dan studenten die van elders zijn gekomen. Daar komt bij dat studietijd zelf ook binding met de stad met zich meebrengt: een groot deel van de hoger opgeleiden die kort na het behalen van het diploma aan de slag gaan in de stad, of daar wonen, blijken afkomstig te zijn van kennisinstellingen in die stad. Dit geldt vooral voor steden als Leeuwarden en Groningen, met kennisinstellingen met een breed studieaanbod. Voor steden als Tilburg en Maastricht ligt dit anders. Hiervoor geldt, vooral bij het hbo, dat er veel gespecialiseerde instellingen dicht bij elkaar in de zuidelijke provincies gevestigd zijn, wat tot een grotere regionale uitruil van afgestudeerden leidt. Steden slagen er dus in afgestudeerden aan te trekken met studierichtingen die ze zelf niet in huis hebben. Voor grote steden zoals Rotterdam geldt dat het aandeel eigen afgestudeerden dat wordt vastgehouden niet eens veel hoger ligt dan diezelfde aandelen voor de middelgrote kennissteden elders in het land. Er is echter wel sprake van een nationale aantrekkingskracht, die we voor de andere middelgrote steden minder zien. Dit is de aanzienlijke netto stroom afgestudeerden van de overige landsdelen naar het landsdeel west. Deze netto stroom is dus echter maar een onderdeel van een complexer systeem van afgestudeerdenmigratie.

1.2 Geslaagd in de stad

Het huidige onderzoek, “Geslaagd in de stad” (GIDS), bouwt voort op deze inzichten. In “Brain Drain of Brain Gain” richtten we ons specifiek op de eerste verhuisbewegingen na het afstuderen. We verleggen nu de aandacht naar de periode rondom dit moment: hoe vergaat het de afgestudeerden op de langere termijn na het verlaten van het hoger onderwijs? We weten dat dit voor de meeste mensen een buitengewoon dynamische levensfase is. De verhuiskansen zijn hoog, men is bezig met gezinsformatie, met het opbouwen van een carrière of het opstarten van een eigen bedrijf.

Voor steden is inzicht in deze vervolgstappen van groot belang. Slaagt de stad er in ook afgestudeerden aan te trekken die al een of meerdere stappen op de arbeidsmarkt achter de rug hebben? Voldoet de woonsituatie in de stad ook op de langere termijn? Voorzien omliggende gemeenten wellicht in aanvullende mogelijkheden op arbeids- en woningmarkt? Gedragen recent afgestudeerden zich net zo als diegenen die tien jaar eerder het hoger onderwijs verlieten? Wijkt de situatie in de eigen stad af van wat er in andere relevante steden gebeurt?

In het kader van dit onderzoek is een consortium samengesteld dat bestaat uit tien maatschappelijke partijen, de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen en Platform31. De tien maatschappelijke partijen zijn Groningen, Leeuwarden, Zwolle, Emmen, Deventer / Apeldoorn, Enschede, Amsterdam, Rotterdam, Maastricht en de Kamer van Koophandel Noord. Wij willen de vertegenwoordigers van deze consortiumpartners hartelijk danken voor de prettige samenwerking en het kritisch meedenken. De data is afkomstig van het Centraal Bureau voor de Statistiek. De medewerkers van het Centrum voor Beleidsstatistiek daar hebben ons met raad en daad terzijde gestaan. We danken collega's Arjen Edzes, Marije Hamersma en Inge Noback voor hun ondersteuning gedurende dit project. De verantwoordelijkheid voor de inhoud van dit rapport ligt uiteraard bij de auteurs.

In de volgende paragraaf schetsen we kort de onderzoeksopzet voor GIDS. In paragraaf 1.4 geven we een overzicht van de structuur van de verslaglegging.

1.3 Onderzoeksopzet

1.3.1 De registerdata van het CBS

De analyse in dit rapport is gebaseerd op registerdata van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Met registerdata bedoelen we informatie op persoonsniveau (microdata). In feite beschikken we over informatie in de tijd over alle afgestudeerden inclusief persoonlijke kenmerken, hun sociaaleconomische status en hun werk- en woonlocatie. Deze registerinformatie kent voor- en nadelen. Een belangrijk voordeel is de mogelijkheid in te zoomen op een laag regionaal schaalniveau. Gezien de grote aantallen afgestudeerden die we kunnen terugvinden in deze bronnen is het mogelijk op het niveau van individuele steden, soms zelfs op het niveau van individuele wijken, statistisch zinvolle uitspraken te doen. Een belangrijke randvoorwaarde daarbij is dat we geen uitspraken doen die kunnen leiden tot de identificatie van individuele personen of instellingen. Dat houdt in dat er per cel in een tabel altijd voldoende aantallen moeten zijn. Daarnaast mag een bepaalde categorie niet dominant zijn. De controle hierop wordt verricht door het CBS.

Er zijn echter ook nadelen. Ten eerste is het ingewikkelder om uitspraken te doen over internationale bewegingen. Van een migrant zijn herkomst- of bestemmingslanden bekend, maar activiteiten, of meer specifieke locaties niet. Buitenlandse studenten zijn daarmee dus lastiger te volgen, wanneer zij na hun studie terugkeren naar het thuisland. Buitenlandse studenten die hier een diploma halen, en vervolgens economisch actief worden in Nederland zijn echter wel terug te vinden in de registers. Nederlandse studenten die buitenlandervaring opdoen, zijn, mits ze na afloop daarvan ook weer binnen Nederland actief worden, ook terug te vinden. Een tweede nadeel zit in de bewerkingsslagen die binnen het CBS, en vervolgens door onderzoekers, dienen te worden uitgevoerd. Kwaliteitscontroles en uitvoeren van bewerkingen op de vaak grote datasets kosten tijd, en brengen met zich mee dat informatie pas na enige tijd beschikbaar komt. Een gevolg daarvan is bijvoorbeeld dat de effecten van de kredietcrisis, zoals achterblijvende economische groei of de situatie op de woningmarkt, nog niet in de registers terug te vinden zijn. Wanneer we ons daarbij realiseren dat de effecten van deze economische schokken pas over enkele jaren goed zullen zijn uitgetrild, moge duidelijk zijn dat deze pas over enkele jaren goed te onderzoeken zijn.

We zijn bij dit onderzoek uitgegaan van het register hoger onderwijs (CROHO), waarin ieder die heeft ingeschreven gestaan aan een bekostigde hbo of universitaire instelling voorkomt. In dit register is vermeld welke opleiding iemand volgt en of deze opleiding in een bepaald studiejaar ook tot een diploma geleid heeft. In het hoger onderwijs is een veelvoud aan diploma's te behalen, van hbo-bachelors, universitaire propedeuses en doctoralen "oude stijl" tot de huidige bachelor en mastertitels. We werken daarom in dit onderzoek met een zo ver mogelijk geüniformeerd begrip van wie we als een "verlater hoger onderwijs" beschouwen. Aangezien we geïnteresseerd zijn in de stappen op de arbeids- en woningmarkt van deze groep, hebben we gekozen voor een aanpak waarbij we een individu steeds gaan volgen vanaf het jaar waarin iemand voor het laatst actief is geweest in het hoger onderwijs. Dit is voor ongeveer 70% van de populatie ook het afstudeerjaar. Er zijn echter studenten die de laatst gevolgde opleiding niet afmaken. Een deel daarvan heeft echter al een ander diploma uit het hoger onderwijs op zak (9%). Het andere deel van deze dropouts verlaat het hoger onderwijs dus zonder een diploma (21%). Van deze groep nemen we alleen die individuen mee die tenminste twee jaar ingeschreven hebben gestaan aan een instelling voor hoger onderwijs. Op deze manier komt elke student maar een keer voor in ons bestand, waarbij we als opleidingsniveau en richting die van de laatst gevolgde opleiding nemen. In dit onderzoek onderscheiden we de afstudeercohorten 1990 tot 2006. Hierbij geldt dat alle individuen die in hetzelfde jaar het hoger onderwijs verlaten (met of zonder diploma) als een afstudeercohort telt.

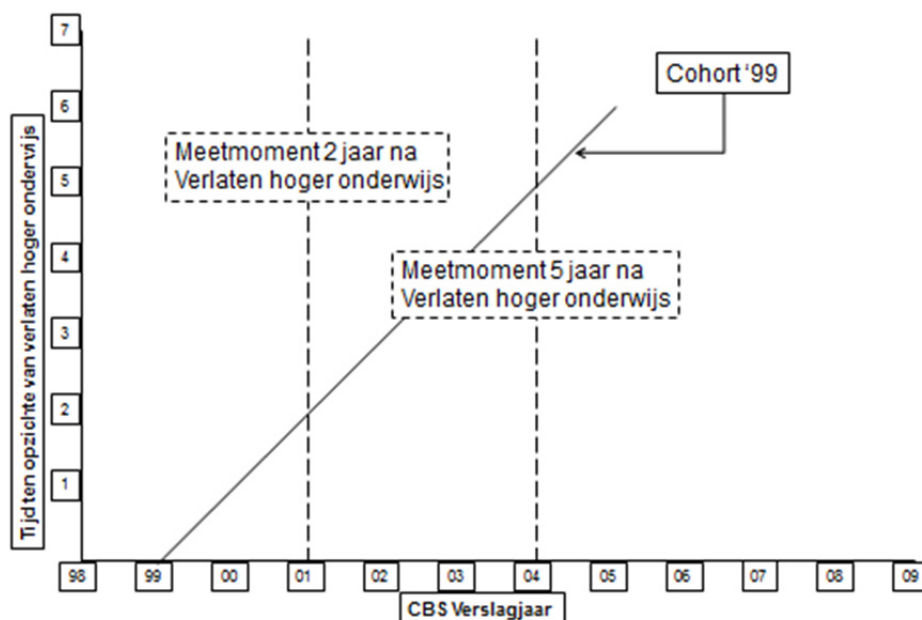
De gegevens over de studenten verrijken we in vervolgstappen met informatie die we voor deze groep ophalen uit de Gemeentelijke Basisadministratie en gegevens van de Belastingdienst. Dit

geeft ons zicht op woonlocaties, huishoudensamenstelling, inkomen uit werk, de sector waarin iemand actief is en waar het bedrijf waar men werkt gevestigd is. We gaan ook na of iemand zelfstandig is en zo ja, wat de winstgevendheid, de locatie en de omvang van het bedrijf is. Ook hiervoor geldt dat we afhankelijk zijn van de volledigheid van de registraties. Buitenlandse studenten die tijdelijk in Nederland verblijven werden niet altijd goed in de GBA geregistreerd. In de grotere steden schrijven studenten zich soms niet goed in, als ze op kamers van een twijfelachtige rechtmatigheid wonen bijvoorbeeld. De gegevens over werk en zelfstandigheid die afkomstig zijn van de Belastingdienst zijn onderhevig geweest aan stelselwijzigingen, waardoor zich hier en daar trendbreuken voordoen. Deze nadelen wegen echter niet op tegen de regionale precisie waarmee de gegevens beschikbaar zijn. De gegevens uit de GBA die ons ter beschikking staan lopen van 1995 tot 2009. De gegevens van de Belastingdienst zijn beschikbaar van 1999 tot 2008. Daarnaast baseren we een deel van de analyse op de door het CBS geprepareerde bestanden Sociaal Economische Categorie (1999 tot 2008) en Opleidingsniveau (1999 – 2008).

Hieruit volgt dat we sommige afstudeercohorten, zoals de oude cohorten 1990 – 1994, pas jaren na het moment van afstuderen terugvinden in de GBA en de gegevens van de Belastingdienst. Een persoon met een diploma uit 1992 bijvoorbeeld vinden we pas zeven jaar daarna, in 1999, voor het eerst terug in de cijfers van Belastingdienst. Voor de jongere cohorten, bijvoorbeeld afgestudeerden uit het jaar 2004, geldt het tegenovergestelde. Voor deze groep weten we al vanaf vijf jaar voorafgaand aan het moment van afstuderen of er inkomen uit werk, of winst uit onderneming was. Deze groep zien we voor het laatst terug in het jaar 2008, dus vier jaar na het afstuderen. Voor elk cohort geldt dus, kortom, een uniek “observatievenster”, waarbij een cohort op een gegeven moment ons blikveld inkomt, en er na verloop van tijd weer uit verdwijnt. Figuur 1.1 vat dit verband tussen verslagjaren, meetmomenten en tijd ten opzichte van verlaten hoger onderwijs nog eens samen.

Figuur 1.1: Lexis diagram, verband tussen cohort, verslagjaar, meetmoment en tijd t.o.v. verlaten hoger onderwijs

Voor alle informatiebronnen geldt dat we steeds de situatie op 1 december van een gegeven kalender- of CBS verslagjaar hebben genomen. We werken dus met een peildatum, en vergelijken de situatie met die van het jaar daarvoor of daarna. Dit noemen we in dit rapport een meetmoment. Het GBA observatievenster is, gezien het feit dat we daar de beschikking hebben over de gegevens van 1995-2009, breder dan dat van de gegevens van de Belastingdienst. De GBA levert dus maximaal 15 meetmomenten op, in tegenstelling tot de 10 meetmomenten uit de Belastingdienst informatie. De relatie tussen cohort, meetmoment, en het onderliggende

verslagjaar uit de registraties van het CBS is uitgewerkt in bijlage 1, waarin we in tabellen laten zien welke meetmomenten we voor welke cohorten beschikbaar hebben.

1.3.2 Leeftijd, periode en cohort

Een belangrijk kenmerk van dit onderzoek is dat het wordt uitgevoerd in een zogenaamde cohort structuur. Onder cohort verstaan we individuen die tot een groep behoren op grond van het feit dat ze een soortgelijke gebeurtenis op hetzelfde ogenblik hebben meegemaakt. Een voorbeeld van een dergelijk cohort is een geboortecohort (bijvoorbeeld “babyboomers”). Een geboortecohort maakt bepaalde belangrijke gebeurtenissen op hetzelfde ogenblik mee. Een dergelijke indeling stelt ons in staat de effecten van gedeelde ervaringen te onderzoeken, door de uitkomsten voor verschillende cohorten te vergelijken.

In dit onderzoek hanteren we een cohort definitie die is gebaseerd op het moment van het verlaten van het hoger onderwijs. Dit houdt in dat we bepaalde gebeurtenissen, zoals verhuizingen, baanwisselingen en dergelijke, niet dateren aan de hand van de kalendermaand en jaar waarin ze voorkomen, maar dat deze gebeurtenissen worden getimed ten opzichte van het moment van afstuderen. Een cohort verlaters hoger onderwijs deelt de economische en institutionele omstandigheden waaronder zij zich een weg moeten vinden op de arbeids- en woningmarkt. Dit kan lange termijn effecten op de uitkomsten hebben. Daarnaast kunnen cohorten onderling van omvang verschillen. Het aantal studenten in het hoger onderwijs neemt gestaag toe, en het kan verschil maken of je deel uitmaakt van een groot of klein cohort als het bijvoorbeeld gaat om de concurrentie voor een beperkt aantal banen in perifere regio's. Het kan daarmee effect hebben op de noodzaak om ruimtelijk mobiel te zijn. Ten derde kunnen cohorten onderling van samenstelling verschillen. Uit het “Brain Drain of Brain Gain” onderzoek bleek al dat universitair afgestudeerden meer ruimtelijk mobiel zijn dan hbo afgestudeerden. Wanneer in een bepaalde stad het aantal wo studenten sterker toeneemt dan het aantal hbo studenten, kunnen lokale beleidsmakers zich geconfronteerd zien met een sterkere uitstroom, zonder dat dit inhoudt dat de situatie in die stad er op achteruit is gegaan. Dit alles maakt het leerzaam uitkomsten van verschillende cohorten naast elkaar te zetten en te vergelijken. Hoe snel vinden verschillende cohorten hun draai op de arbeids- en woningmarkt? En hoe kunnen we dat verklaren? Zijn er beleidsinitiatieven geweest die verschillend hebben ingewerkt op verschillende jaargangen?

Uitgaan van een cohortstructuur stelt ons ook in staat om twee gerelateerde processen te identificeren. Ten eerste is er het leeftijdseffect, waarbij we rekening kunnen houden met het feit of iemand al relatief oud was op het moment van afstuderen. Ten tweede zijn er periode effecten. Dit zijn zaken die zich op een bepaald moment voordoen (zoals een economische crisis) die het ene cohort verlaters hoger onderwijs op het moment van afstuderen raken, terwijl een ander cohort dezelfde omstandigheden pas jaren na het behalen van een diploma ondervinden, vanwege het feit dat ze veel eerder het hoger onderwijs hebben verlaten. Afhankelijk van de fase ten opzichte van het afstuderen waarin een onderwijsverlater deze omstandigheden tegenkomt, kunnen periode effecten heel verschillend uitwerken.

1.4 Verslaglegging: inzicht op maat en het brede kader

Er verschijnen in het kader van dit onderzoeksproject drie verschillende soorten publicaties. Naast dit praktijkrapport betreft dit een aantal nadere studies die in de vorm van papers zijn voorgelegd aan een internationaal wetenschappelijk publiek. Tenslotte leveren we een aantal digitale statistische bijlagen. De verslaglegging bestaat daarmee uit verschillende lagen. Ten eerste willen we de consortiumpartners een op maat gemaakt inzicht bieden in de standen en stromen van verlaters hoger onderwijs in de eigen stad. Deze gegevens winnen echter aan betekenis wanneer ze in een context geplaatst kunnen worden. Dat doen we door het toepassen van een op maat gemaakte regio-indeling, waarmee uitkomsten voor de eigen stad vergeleken kunnen worden met het beeld voor het omliggende gebied en met het beeld voor de andere consortiumpartners en hun omgeving. Ten derde voeren we een aantal analyses uit voor Nederland als geheel, in de vorm van Engelstalige papers. Dit doen we op thema's die zich lastig voor een individuele stad of regio laten onderzoeken. De resultaten uit deze papers bieden dus achtergrond en verdieping en maken integraal deel uit van deze rapportage.

1.4.1 Achtergronden en verder uitdiepen in papers

Op een aantal punten hebben we een nadere analyse uitgevoerd. In sommige gevallen is het lastig om op basis van de situatie in een enkel gebied conclusies te trekken. In dergelijke gevallen voeren we een analyse uit voor de situatie in Nederland in het algemeen, die dan vervolgens als benchmark kan dienen voor de situatie in de individuele stad. Het helpt om vast te stellen welke trends nu algemeen geldig zijn, en welke juist bijzonder zijn voor de individuele stad of regio. We hebben ons hierbij vooral gericht op thema's die maatschappelijk veel aandacht krijgen op het gebied van wonen, ondernemerschap en arbeidsmarkt. De papers die hieruit voortkomen worden in het Engels geschreven en voorgelegd aan een internationaal wetenschappelijk publiek. In het kader van dit onderzoek gaat het om de volgende studies:

Koster, S. and V.A. Venhorst (2013) Moving shop. Residential and business relocation by self-employed graduates.

Gepresenteerd tijdens de conferentie van de Western Regional Science Association, Santa Barbara, 2012, CA, U.S.A., en de NARSC Conferentie, 7-11 november 2012, Ottawa, Canada. In dit paper bestuderen we de relatie tussen de woonlocatie en de bedrijfslocatie (match) voor recent afgestudeerde zelfstandigen. Uit een eerste analyse blijkt dat het bedrijf vaak in de woongemeente gevestigd is. Dit aandeel neemt bovendien toe naarmate men verder verwijderd raakt van het moment van afstuderen. Zowel een beweging naar de combinatie van wonen en eigen onderneming in dezelfde stad als de tegenovergestelde beweging naar ruimtelijke scheiding van beide activiteiten doet zich voor. In het paper bestuderen we onder welke omstandigheden een match van combinatie van wonen en eigen onderneming tot stand komt. De resultaten laten zien dat een bedrijfsverplaatsing ingezet wordt om, bijvoorbeeld in huishoudens met economisch actieve partners, het locatieprobleem binnen het huishouden te verminderen. Verhuizingen echter leiden in huishoudens met economisch actieve partners vaker tot een vermindering van de match. In deze gevallen wordt prioriteit gegeven aan de andere activiteiten binnen het huishouden.

Venhorst, V.A. (2013) Graduate Migration and Regional Familiarity. Gepubliceerd in: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 104 (1), pp. 109-119.

In dit paper wordt de relatie tussen bekendheid met een regio en locatiekeuze nader onderzocht, voor alle Nederlandse steden die een kennisinstelling binnen de grenzen hebben. Zowel de studietijd als woongeschiedenis van voor de studie brengen een hogere kans op vestiging in een gebied met zich mee. Dit geldt voor zowel wonen als werken.

Venhorst, V.A. en S. Koster (2013) The early careers of self-employed students.

Gepresenteerd tijdens de conferentie van de European Regional Science Association, ERSA, 21 – 24 augustus 2012, Bratislava, Slovakia, de NARSC conferentie in Atlanta, GA, U.S.A. (november 2013) en tijdens de Platform31 BRUG conferentie in Amersfoort (27 november 2013).

In dit paper onderzoeken we het effect van ervaring als ondernemer tijdens de studie op de situatie op de arbeidsmarkt na het afstuderen. Zijn studentondernemers ook vaker ondernemer na het afstuderen? Zo ja, zijn ze gemiddeld ook winstgevender? Of zetten ze de opgedane ervaring in bij het zoeken naar werk bij een ander bedrijf? We vinden geen bewijs voor een causaal verband tussen student ondernemerschap en winst: die ervaring leidt niet tot grotere mate van succes. De kans op langer ondernemerschap is wel groter. Studentondernemers lijken een selectieve en capabele groep te zijn, waarbij de ervaring als zodanig niet het belangrijkste is voor de latere uitkomsten.

Venhorst, V.A. (2012) Consumption or Productivity: Human Capital spillovers in Dutch Cities.

Gepresenteerd tijdens onder andere het congres van de Western Regional Science Association, 8 - 11 februari 2012, Poipu, Kauai, Hawaii, U.S.A. en het congres van de European Association of Labour Economists, EALE, 19 - 22 september 2012, Bonn, Germany.

In dit paper is onderzocht welke relatie er bestaat tussen het vermogen van steden om afgestudeerden aan te trekken en de stedelijke werkgelegenheidsstructuur. De aanwezigheid van hoger opgeleiden kan positieve effecten hebben voor zowel andere hoger opgeleiden evenals middelbaar en lager opgeleiden in de stad. Enerzijds door consumptie effecten, anderzijds door leereffecten binnen bedrijven. Uit de analyse blijken positieve effecten voor middelbaar en lager

opgeleiden voor steden die relatief veel afgestudeerden aantrekken voor hun woningmarkten. Voor hoger en wetenschappelijk opgeleiden groeien de baankansen in steden die relatief veel afgestudeerden aantrekken voor hun arbeidsmarkten.

Dit paper maakt deel uit van het proefschrift “Smart move: the spatial mobility of higher education graduates” van Viktor Venhorst. Het heeft de tweede plaats behaald in de prestigieuze Charles M. Tiebout Prize in Regional Science.

Venhorst, V.A. en J. van Dijk (2013) Please stand on the right: are Dutch recent graduates stepping off the escalator faster?

Gepresenteerd tijdens de conferentie van de North American Regional Science Council, 7-11 november 2012, Ottawa, Canada en tijdens de International Conference on Population Geographies te Groningen (juni 2013).

In dit paper onderzoeken we of recent afgestudeerde hoger opgeleiden sneller of juist minder snel vertrekken uit stedelijke milieus. In het paper houden we rekening met het feit dat de stedelijke bevolking op enig moment niet willekeurig is samengesteld. Het zijn vaker alleenstaanden of paren zonder kinderen bijvoorbeeld. Rekening houdend met deze selectie effecten bestuderen we vervolgens de kans dat men in de stad blijft wonen. De eerste resultaten wijzen erop dat jongere cohorten minder vaak in zeer stedelijke omgevingen wonen, maar als ze er eenmaal zijn, dat ze wel vaker blijven.

Venhorst, V.A. en J. van Dijk (2013) Dutch graduates' first decade in the labour market: a longitudinal analysis

Gepresenteerd tijdens de conferentie van de North American Regional Science Council, november 2013, Atlanta, GA, U.S.A.

De arbeidsmarktdynamiek is rondom het moment van afstuderen erg groot. De vraag is echter hoe dit zich op de langere termijn ontwikkelt. Dynamiek blijft zich voordoen, maar beperkt dit zich tot een beperkte groep? Wanneer een afgestudeerde zich in een regio met weinig kansen bevindt, is verhuizen dan een optie, of gaat men op zoek naar mogelijkheden in andere sectoren? De analyse laat zien dat arbeidsmarktdynamiek in het verleden leidt tot dynamiek in de toekomst. Daarnaast blijkt dat ruimtelijke mobiliteit, en dan vooral in de vorm van een verhuizing, in combinatie met arbeidsmarktdynamiek, steeds onwaarschijnlijker wordt na verloop van tijd. Dit heeft mede tot gevolg dat het werven van personeel met werkervaring van elders een steeds lastiger opgave wordt naarmate de tijd na het afstuderen langer wordt.

1.4.2 Digitale bijlagen op maat voor de consortiumpartners

In het kader van dit project leveren we digitale tabellenbijlages op. Hierin wordt gedetailleerde informatie verstrekt over de afgestudeerden die in en om die steden wonen en actief zijn. De tabellen zijn zo omvangrijk, dat ze met het oog op de leesbaarheid niet kunnen worden opgenomen in deze praktijkrapportage.

1.4.3 Synthese in deze praktijkrapportage

In dit rapport komen de inzichten samen die uit de analyse voor Nederland als geheel, zoals geschetst in paragraaf 1.4.1, en uit de statistische analyse van de patronen voor de consortiumsteden, naar voren komen. We behandelen ten eerste de samenstelling van de groep verlaters hoger onderwijs. We gaan onder meer in op de behaalde diploma's, de woonlocaties, de sociaaleconomische situatie en de situatie van eventuele partners.

Vervolgens gaan we dieper in op wonen en verhuizen in hoofdstuk 3. We bekijken de kans op korte en lange afstandsverhuizingen ten opzichte van de afstudeerdatum. Ook gaan we dieper in op de bestemmingskeuze en de ontwikkeling daarin over tijd.

Hoofdstuk 4 is gewijd aan ondernemerschap onder verlaters hoger onderwijs. We beginnen onze analyse met een blik op de instroom in zelfstandigheid, en de mate van succes daarvan. We gaan ook dieper in op de locatie van het bedrijf, ten opzichte van de woonlocatie. Tenslotte gaan we in op studentondernemerschap, en de lange termijn effecten daarvan op de carrière na het afstuderen.

In hoofdstuk 5 bestuderen we de arbeidsmarktervaring van deze groep. We kijken naar de kans op werk, en de gemiddelde inkomens van mannen en vrouwen. We werken dit ook uit naar afstudeerrichting. Vervolgens bekijken we de ontwikkeling in de locatie van de baan ten opzichte van de woonlocatie, en gaan we in op de dynamiek op de arbeidsmarkt, en de ervaringen die inwoners dus op dit punt met zich mee dragen.

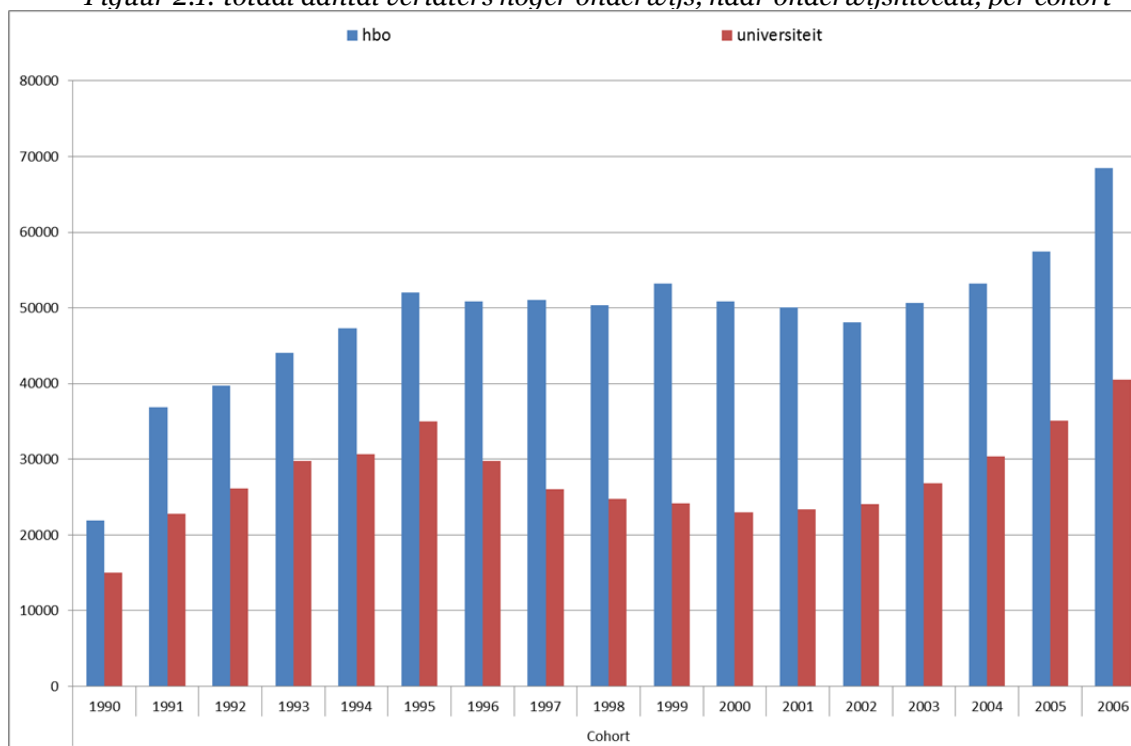
2 Een nadere kennismaking: cohorten hoger opgeleiden 1990 – 2006

2.1 De afstudeercohorten 1990-2006

In dit hoofdstuk maken we nader kennis met de cohorten verlaters hoger onderwijs 1990 – 2006 die centraal staan in deze studie. Het totaal aantal verlaters hoger onderwijs waarop we de gegevens in deze studie baseren bedraagt ongeveer 1,29 miljoen. Dit zijn alle personen die minstens twee jaar ingeschreven hebben gestaan aan een bekostigde hbo instelling of universiteit.

In figuur 2.1 is dit totale aantal uitgewerkt naar deze twee instellingstypen. Uit de figuur is op te maken dat het aantal mannen en vrouwen dat in een gegeven jaar de kennisinstelling verlaat jaarlijks, fluctueert. Vanaf 1990 is een stijging te zien voor zowel de universiteiten als de hbo instellingen. Bij het hbo blijft het aantal vervolgens constant, om na 2002 weer toe te nemen. De cohorten verlaters wetenschappelijk onderwijs nemen na 1995 eerst in omvang af, om daarna weer toe te nemen. Deze fluctuaties kunnen zich om een aantal redenen voordoen. Over het algemeen stijgt het aantal studenten. Maar het tempo waarin zij de kennisinstellingen verlaten, al dan niet met een diploma, is onder meer afhankelijk van de economische omstandigheden. Als het tegenzit blijven veel studenten nog even ingeschreven, bijvoorbeeld om een tweede opleiding te volgen. De invoering van de bachelor-master structuur heeft hier ook effect op. Het totaal aantal studenten per cohort blijkt in figuren 2.4a-i van groot belang te zijn voor de instroom in de deelnemende steden: niet alle steden profiteren mee.

Figuur 2.1: totaal aantal verlaters hoger onderwijs, naar onderwijsniveau, per cohort

In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we de cohorten verlaters hoger onderwijs nader in kaart brengen. We beginnen met de woonlocatie in Nederland, met bijzondere aandacht voor de consortiumsteden. In de daarop volgende paragrafen bekijken we de afstudeerrichtingen, de buitenlandervaring, de huishoudenpositie in samenhang met de gekozen woonwijken en de sociaal economische categorie. Tenslotte gaan we nader in op de partners, indien aanwezig, van de verlaters hoger onderwijs. Zijn zij zelf ook hoger opgeleid? Wat is hun voornaamste economische activiteit?

2.2 De locatie van verlaters hoger onderwijs: het roltrapmodel

In deze paragraaf bespreken we de woonlocatie van verlaters hoger onderwijs. Deze woonlocatie is niet een vast gegeven, omdat de woonwens verandert als gevolg van veranderingen in de persoonlijke of professionele levenssfeer. Deze veranderingen kunnen nieuwe wensen met zich meebrengen, zoals de ruimte voor kinderen. Daarnaast kan de eigen carrière, of die van de partner, een “ruimtelijk probleem” met zich meebrengen, zoals een moeilijk te overbruggen forensafstand.

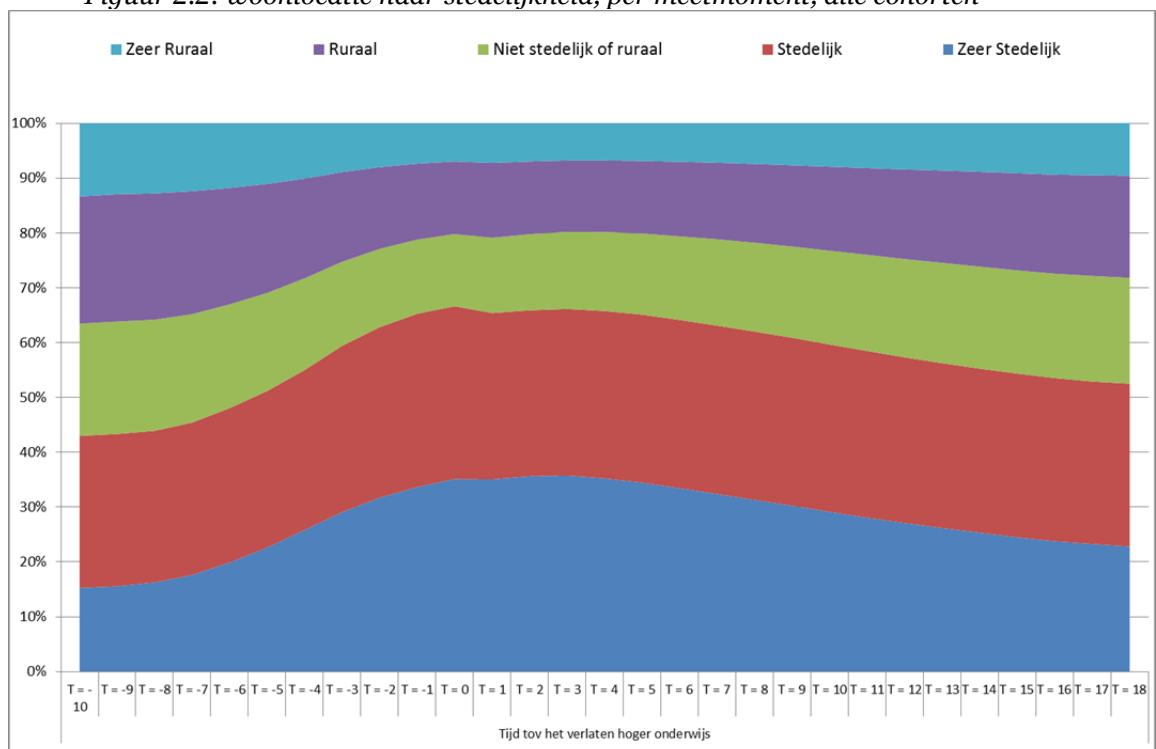
Grote steden worden veel gezien als plekken waar zich vele kansen op vooruitgang voordoen. Fielding (1992) beschrijft hoe mensen steden gebruiken als een roltrap: men brengt er een periode door, maakt vooruitgang door (het volgen van onderwijs, het maken van carrière), en stapt vervolgens van de roltrap. Costa en Kahn (2000) beschrijven dit verschijnsel ook in hun artikel over “power couples”, stellen waar beide partners hoger opgeleid en koopkrachtig zijn. Zij vestigen zich ook in grote steden, omdat daar voor beide partners voldoende ontwikkelkansen en baanmogelijkheden zijn.

In deze paragraaf bekijken we hoe deze trends zich vertalen naar de Nederlandse situatie. Eerst gaan we na in hoeverre de verlaters hoger onderwijs zich vestigen in de grote en middelgrote steden. Vervolgens werken we dit voor de individuele consortiumsteden uit.

2.2.1 Wonen verlaters hoger onderwijs alleen in de grote steden?

In figuur 2.2 hebben we de woonlocatie van alle verlaters hoger onderwijs uit de populatie geherclassificeerd naar stedelijkheid van de woongemeente. We zijn daarbij uitgegaan van de standaard indeling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, gebaseerd op de Omgevings Adressen Dichtheid. Dit leidt tot een indeling in vijf categorieën, van Zeer Stedelijk tot Zeer Ruraal. In de periode voorafgaand aan het verlaten van het hoger onderwijs, dus tijdens de studie, is een beweging naar de grote en middelgrote steden zichtbaar. Rond het moment van afstuderen woont ongeveer 60% in een stedelijke of zeer stedelijke gemeente. Dit aandeel daalt daarna, waarbij vooral de zeer stedelijke gebieden aandeel verliezen. Vooral de rurale en zeer rurale gebieden lijken na verloop van tijd weer aandeel te winnen.

Figuur 2.2: woonlocatie naar stedelijkheid, per meetmoment, alle cohorten

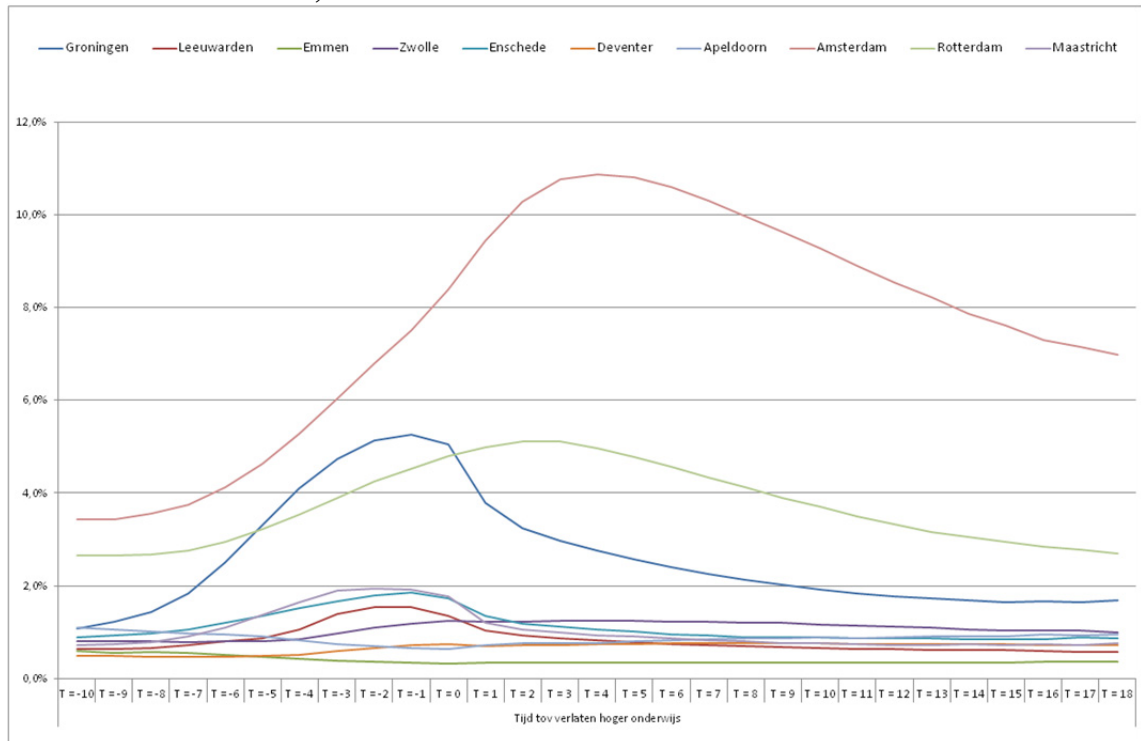
Een dergelijk patroon hoeft voor de Nederlandse situatie niet heel verrassend te zijn. Ook zeer stedelijke milieus, met hun voorzieningen en kansen op de arbeidsmarkt, zijn gezien de relatief korte afstanden goed bereikbaar, ook vanuit een woning in een meer open of ruraal gebied.

2.2.2 Grote steden, typische studentensteden en de gezinsteden

De negen steden in dit consortium zijn onderling sterk verschillend. Uit het onderzoek “Brain Drain of Brain Gain” bleek al dat voor grote steden als Amsterdam en Rotterdam geldt dat er een grote aantrekkingskracht is op recent afgestudeerden, als gevolg van de aanwezigheid van de kansen op de grote arbeidsmarkt die vanuit die steden bereikbaar zijn. De vraag is of dit op de langere termijn na het afstuderen ook nog geldt. Andere steden hebben te maken met een perifere ligging en een minder ruime arbeidsmarkt voor recent afgestudeerden. Ondanks dat deze steden afgestudeerden aantrekken met studierichtingen die ze zelf niet in huis hebben, hebben afgestudeerden die hier gaan wonen en werken in veel gevallen al een band met het gebied opgebouwd, bijvoorbeeld tijdens hun studie, of omdat ze er al eerder woonden (Venhorst, 2013). In hoofdstuk 3 bekijken we of dat op de langere termijn ook leidt tot een afname in de verhuisdynamiek. In deze paragraaf focussen we eerst op het aandeel verlaters hoger onderwijs dat in de steden woont

In figuur 2.3 is, voor alle meetmomenten ten opzichte van het moment van het verlaten van het hoger onderwijs, het aandeel verlaters hoger onderwijs aangegeven dat in de consortiumsteden woont. Tijdens de studiejaren neemt het totale aandeel in de consortiumsteden gestaag toe. In totaal woont, gemiddeld genomen, een kwart van deze groep rond het moment van afstuderen ($T = 0$) in de negen steden. Na dit moment neemt het totale aandeel van de steden af, tot uiteindelijk ongeveer 15%.

Figuur 2.3: aandeel verlaters hoger onderwijs woonachtig in de consortiumsteden, per meetmoment, alle cohorten

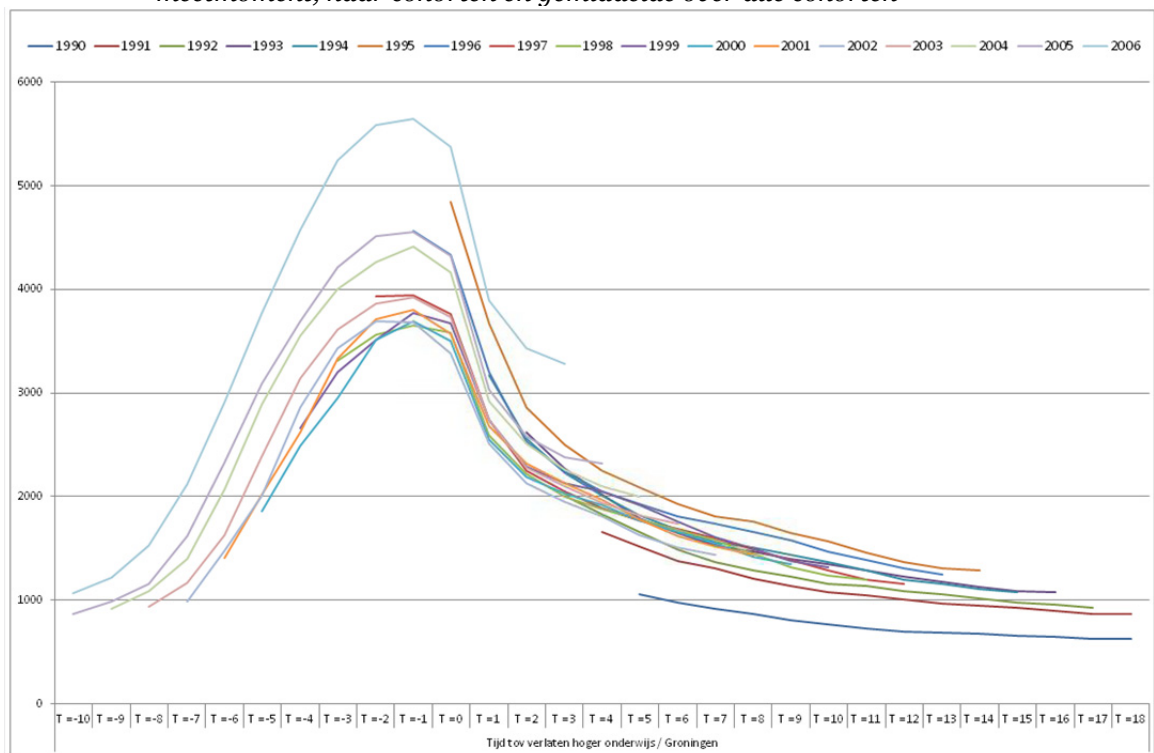
De dynamiek voor individuele steden wijkt soms sterk van dit algemene patroon af. Het aandeel verlaters hoger onderwijs dat in Amsterdam woont, neemt tot vier jaar na het afstuderen alleen nog maar toe. Deze instroom geldt ook voor Rotterdam, maar daar ligt het omslagpunt een jaar eerder. Voor steden als Maastricht, Groningen, Leeuwarden, Apeldoorn en Enschede is een zekere mate van uitstroom zichtbaar. Het aandeel voor Zwolle, Emmen en Deventer is vrij constant.

In de onderstaande figuren 2.4a tot en met 2.4j gaan we specifiek in op de aantallen per consortiumgemeente. Hierbij geven we de aantallen per cohort weer. Zo is zichtbaar of er zich veranderingen hebben voorgedaan in de keuzes van opeenvolgende cohorten. Daarnaast is zichtbaar wat het effect van de verschillen in omvang tussen de cohorten is op de aantallen die we terugvinden in de steden. Bij een groter cohort verwacht je ook meer verlaters hoger onderwijs in de stad. Echter, het kan ook zijn dat sommige steden juist boven- of beneden gemiddeld meeprofiten van de toename in cohortomvang. Dit laatste kan veroorzaakt worden door verschillende factoren. Zo kan de groei van bepaalde cohorten vooral hebben plaatsgevonden in studierichtingen die in de stad niet aangeboden worden, of, gerelateerd hieraan, in sectoren die in de stad niet tot de belangrijke economische activiteiten behoren.

De analyse is gebaseerd op de gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie, van 1995 tot 2009. We kunnen de woonlocatie van een cohort daarmee dus maximaal 15 jaar volgen. Sommige cohorten verlaten het hoger onderwijs tijdens deze periode. Dit geldt voor de cohorten 1995 tot en met 2006. Deze groepen zijn dus zelfs deels voorafgaand aan het verlaten hoger onderwijs terug te vinden. De oudere cohorten (1990 tot en met 1994) zijn in 1995 al afgestudeerd. Voor deze groepen zien we alleen de bewegingen na het verlaten van het hoger onderwijs. Zo komt het, dat we de cohorten steeds op verschillende momenten ten opzichte van het afstuderen tegenkomen in de cijfers. Dit veroorzaakt het verspringende verloop van de verschillende lijnen per cohort in de onderstaande figuren.

Figuur 2.4a: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Groningen, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

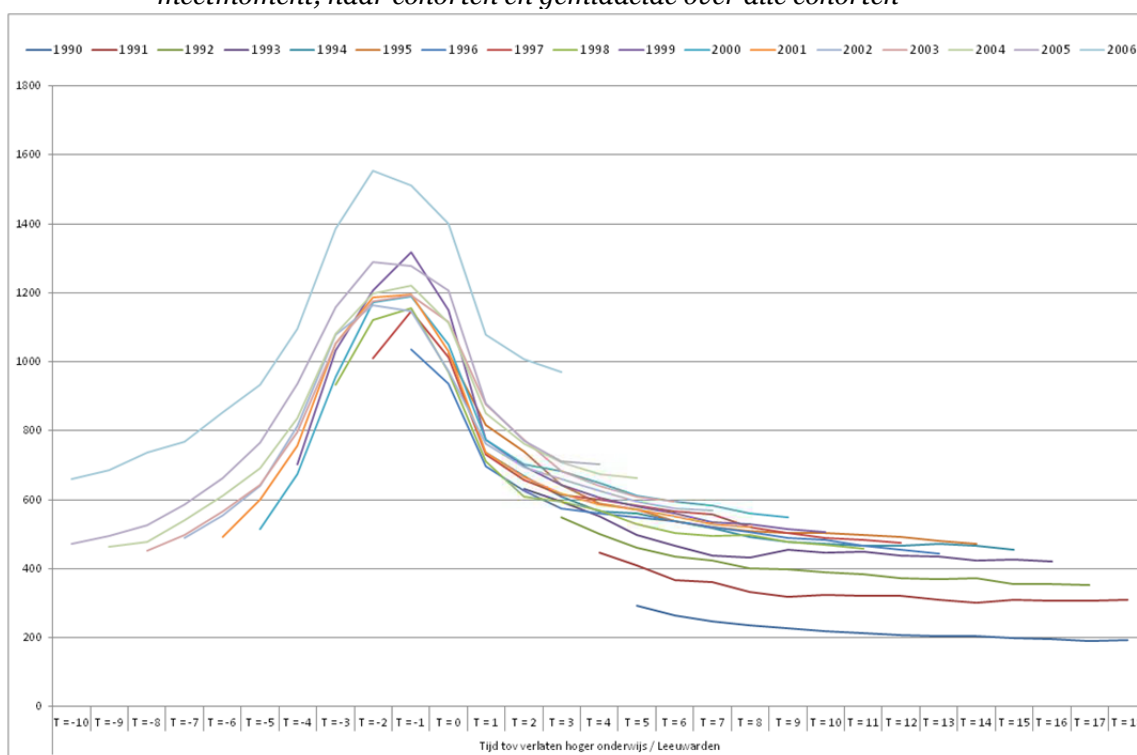

We beginnen in figuur 2.4a met Groningen. Hier is duidelijk zichtbaar dat de stad heeft geprofiteerd van de grotere omvang van de meer recente cohorten. Van het meest recente cohort, 2006, wonen er rond het moment van afstuderen rond de 1000 verlaters hoger onderwijs meer in Groningen, dan van de jaargang ervoor (2005). Over het algemeen liggen de lijnen die betrekking hebben op meer recente cohorten boven de lijnen die het patroon van de oudere cohorten weergeven. Voor alle cohorten geldt dat er na $T = -1$ (dat is dus een jaar voorafgaand aan het verlaten hoger onderwijs) een netto uitstroom op gang komt, die zich vanaf een jaar of vijf na het afstuderen wat meer lijkt te stabiliseren. Wanneer we ons concentreren op de individuele lijnen per cohort is te zien dat zij steeds ongeveer hetzelfde beeld geven, de onderliggende gedragingen lijken dus niet heel erg te veranderen over tijd. Wanneer de totale omvang van de cohorten toeneemt, neemt het totaal aantal hoger opgeleiden in de stad toe. Bij

gelijkblijvend gedrag per cohort is het dus goed mogelijk dat de aantallen in Groningen toenemen.

Het beeld voor Groningen heeft veel weg van dat van de typische roltrapstad of het zeer stedelijke gebied, zoals we dat al eerder zagen. Dit gaat ook op voor Leeuwarden, zie figuur 2.4b. Gemiddeld genomen neemt het aantal verlaters hoger opgeleiden dat rond het moment van afstuderen in Leeuwarden woont toe tot ongeveer 1200. Het meest recente cohort, 2006, zit daar nog ruim boven. Na het afstuderen vertrekken er per saldo meer mensen dan er naar Leeuwarden komen. Voor de individuele cohorten is zichtbaar dat het migratiesaldo naar nul gaat ongeveer 4 tot 5 jaar na het afstuderen. Vanaf 10 jaar na het afstuderen zijn de lijnen voor de meeste cohorten nagenoeg vlak. Dit houdt in dat er geen grote wijzigingen meer zijn in het totale aantal verlaters hoger onderwijs uit die cohorten dat in Leeuwarden woont. Dit kan komen doordat er weinig verhuisbewegingen meer zijn, of doordat de instroom ongeveer gelijk is aan de uitstroom.

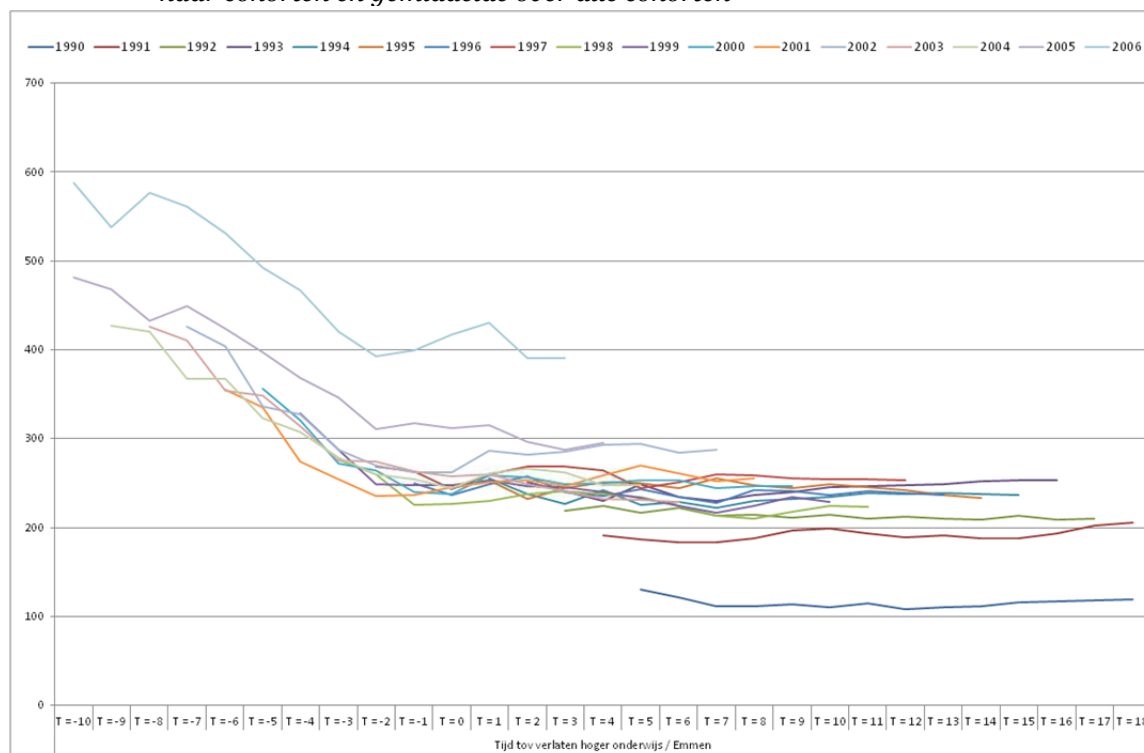
Figuur 2.4b: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Leeuwarden, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

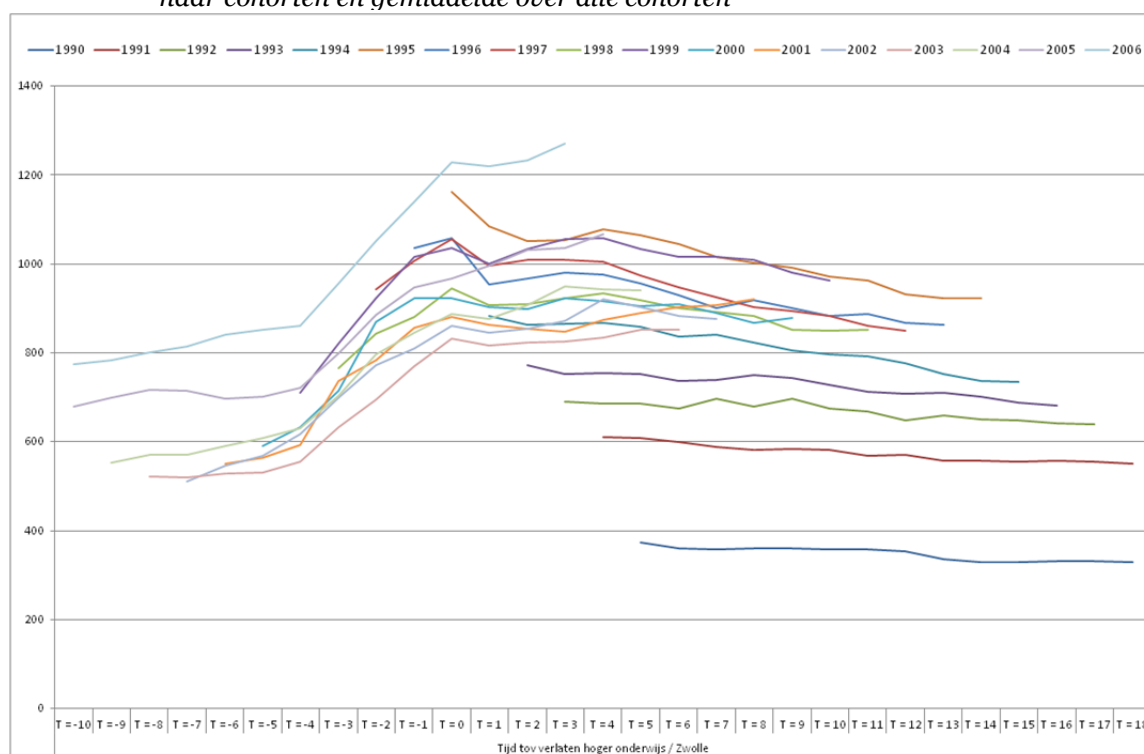
De ontwikkeling van het aantal verlaters hoger onderwijs dat in Emmen woont, is weergegeven in figuur 2.4c. Voor alle cohorten geldt dat er een gestage daling is van het aantal dat in Emmen woont, naarmate de afstudeerdatum nadert. Dit zullen veelal jongeren zijn die Emmen verlaten om elders een opleiding aan een hbo instelling of universiteit te volgen. Vanaf het jaar van afstuderen ($T = 0$), en zelfs al tot twee jaar daarvoor ($T = -2$) is er sprake van stabilisatie, op een gemiddelde van ongeveer 250 inwoners. Anders gezegd: uit de recente afstudeercohorten van instellingen hoger onderwijs, komen gemiddeld ongeveer 250 personen per cohort in Emmen terecht.

Het patroon voor de gemeente Zwolle (figuur 2.4d) kenmerkt zich door het beperkte netto vertrek na het moment van afstuderen. Gedurende de studietijd neemt het aantal personen uit de diverse cohorten dat in Zwolle woont gestaag toe, om na $T = -1$, dus een jaar voor het verlaten hoger onderwijs, weer af te nemen, maar van een scherpe daling, zoals zichtbaar in Leeuwarden en Groningen lijkt geen sprake. Kijkend naar het niveau van de cohortlijnen onderling, dan is te zien dat het aantal afgestudeerden in Zwolle de ontwikkelingen in de totale cohortomvang lijken te volgen, net als bij de andere steden.

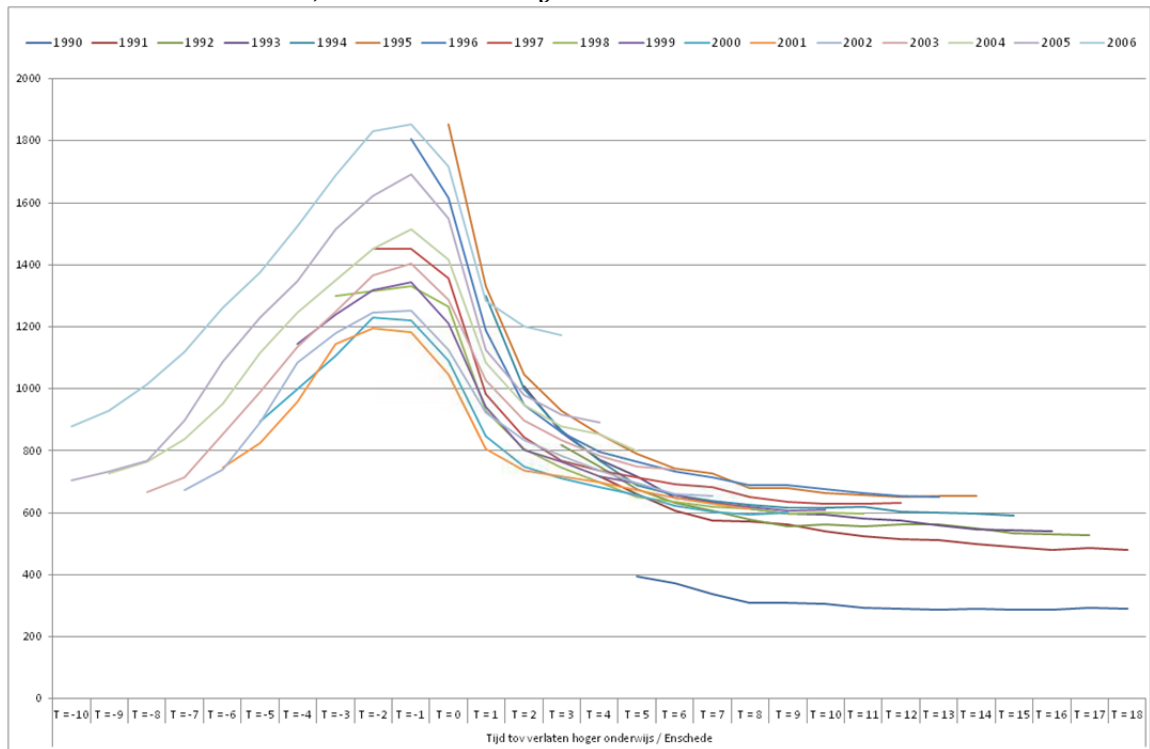
Figuur 2.4c: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Emmen, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

Figuur 2.4d: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Zwolle, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

Figuur 2.4e: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Enschede, per meetmoment, naar cohort en gemiddelde over alle cohorten

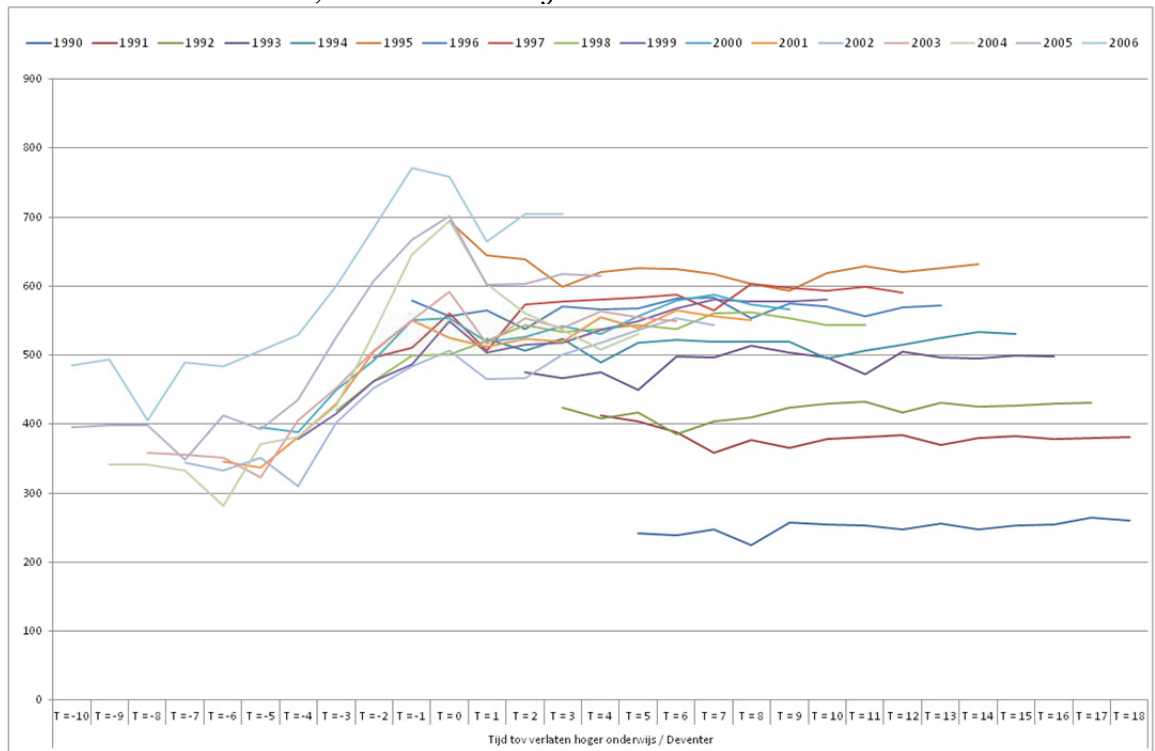

In figuur 2.4e zijn de inwoneraantallen voor de gemeente Enschede weergegeven. Voor deze stad vinden we een patroon dat sterk lijkt op dat van Leeuwarden en Groningen, met een gestage toestroom tijdens de jaren voorafgaand aan het afstuderen, en een sterke netto uitstroom na het moment van afstuderen. De piek ligt met gemiddeld 1400 op het moment $T = -1$, dus een jaar voordat men het hbo of de universiteit verlaat. Vanaf een jaar of vijf stabiliseert het inwonertal zich op ongeveer 650 afgestudeerden per cohort. Ook voor deze stad geldt dat de meer recente cohorten groter van omvang zijn, en de eerste aanwijzingen laten zien dat ook op langere termijn dit leidt tot een hoger aantal verlaters hoger onderwijs dat in Enschede woont.

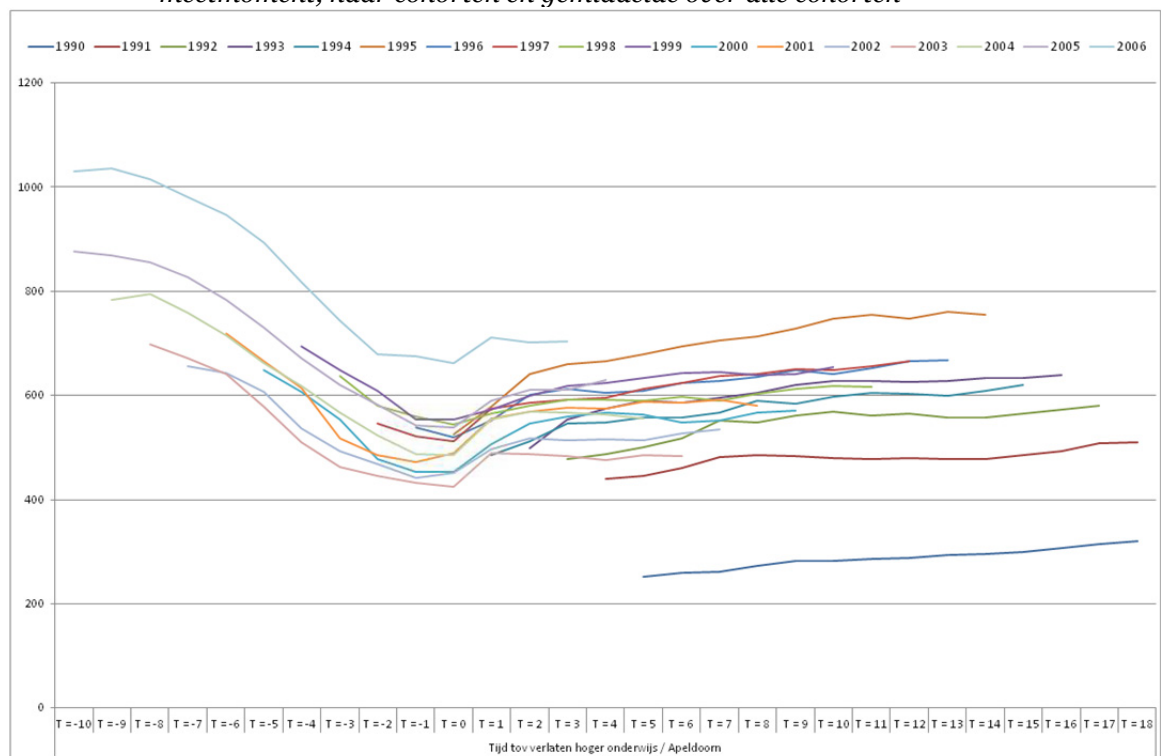
Het patroon voor de gemeente Deventer (figuur 2.4f) lijkt sterk op dat van de gemeente Zwolle. Na een gestage netto instroom in de jaren voor het moment van afstuderen, is er na het moment van verlaten van het hoger onderwijs nauwelijks sprake van een netto uitstroom. De aantallen per cohort volgen goeddeels de landelijke trends, en lijken zich te stabiliseren rond de 550 verlaters hoger onderwijs per cohort.

Het patroon voor Apeldoorn (figuur 2.4g) lijkt op dat voor Emmen: een netto uitstroom voorafgaand het moment van afstuderen. Deze trend keert echter: de cohorten laten daarna eigenlijk zonder uitzondering een lichte netto instroom zien.

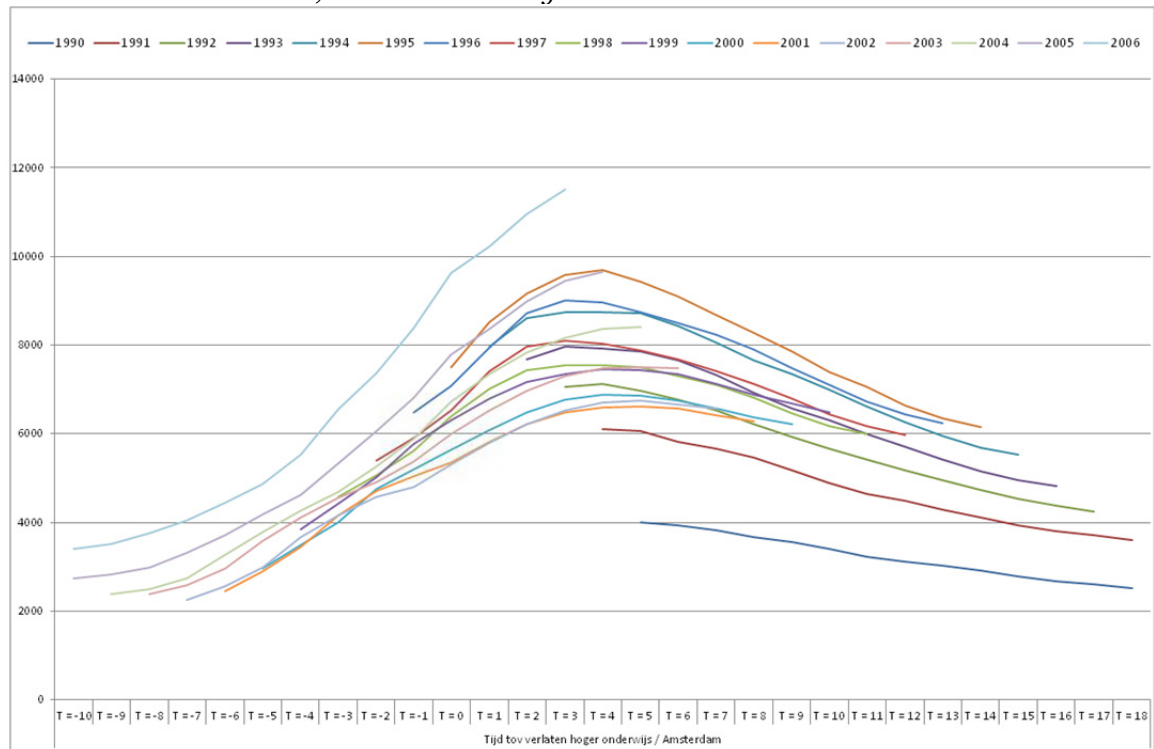
Figuur 2.4f: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Deventer, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

Figuur 2.4g: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Apeldoorn, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

Figuur 2.4h: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Amsterdam, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

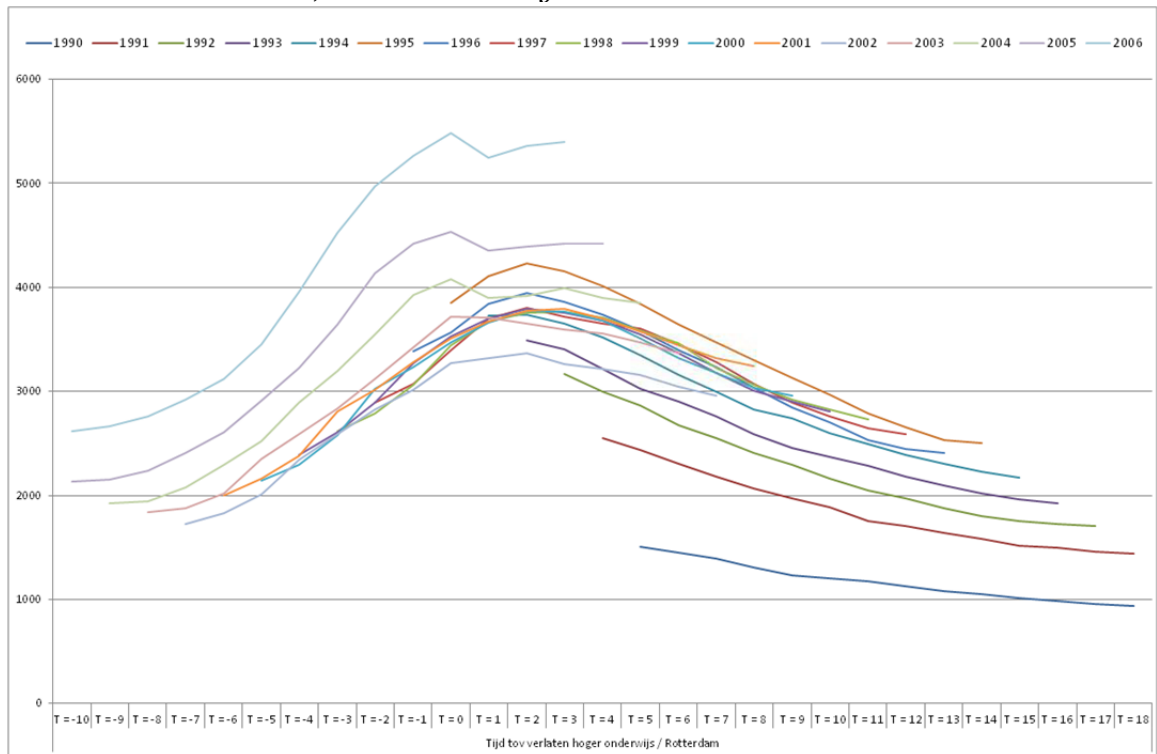
Amsterdam trekt veruit de meeste personen uit de cohorten aan. Uit figuur 2.4h komt echter nog een tweede feit naar voren. Gemiddeld genomen piekt het aantal verlaters hoger onderwijs dat in de stad woont niet rond het moment van afstuderen, maar vier jaar daarna. Dit vinden we ook terug bij Rotterdam (figuur 2.4i). Dit patroon is dus typerend voor de grote steden, en is mede het gevolg van de grote instroom van afgestudeerden uit andere delen van het land die zich in de stad vestigen¹. In Amsterdam komt er na $T = 4$ een gestage netto uitstroom op gang, die voor de verschillende cohorten met een gelijke snelheid lijkt te verlopen. De totale aantallen in de stad volgen, net als elders, vrij direct de totale cohortomvang.

In figuur 2.4h geven we het verloop in het inwonertal voor Rotterdam weer. Zoals aangegeven geldt ook voor deze stad dat de piek na het moment van het verlaten van het hoger onderwijs ligt op $T = 3$. Bij de jongere cohorten ligt die piek echter iets eerder. Net als in Amsterdam zet zich daarna een gestage daling in, die voor alle cohorten op een soortgelijke manier verloopt. De niveauverschillen volgen de landelijke trends.

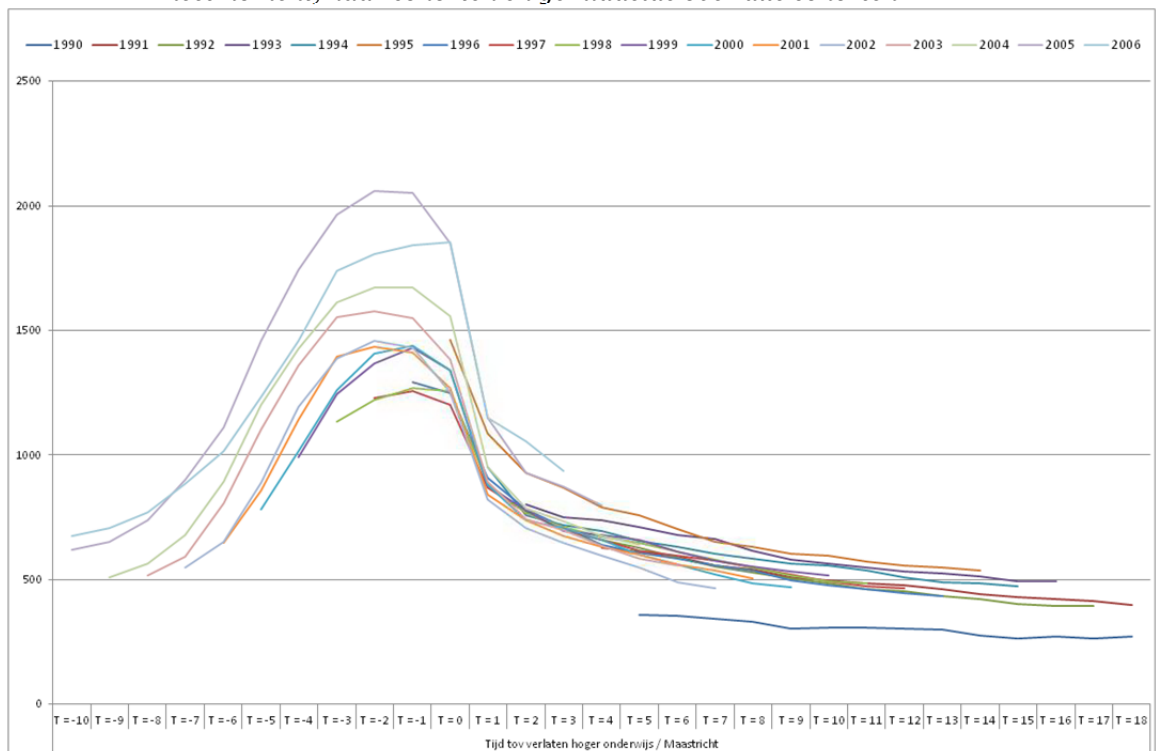
In figuur 2.4j geven we tenslotte de inwoneraantallen over tijd voor de gemeente Maastricht. Het patroon voor deze stad lijkt veel op dat van Groningen, Leeuwarden en Enschede. Na een piek van rond de 1500 inwoners per cohort in de periode net voor het verlaten hoger onderwijs, vakt de sterke netto uitstroom die daarop volgt, af in twee tot drie jaar na het afstuderen. Er blijft zich daarna enige mate van uitstroom voordoen. Maastricht volgt de algemene trend in cohort omvang minder direct dan de andere steden. De instroom uit het grote cohort 2006 valt lager uit dan van bijvoorbeeld het cohort 2005.

¹ Een ander verschijnsel dat zich in dergelijke steden wellicht sterker voordoet dan elders is gebrekkige registratie van studenten, wonend in informele studenthuisvesting, in de Gemeentelijke Basisadministratie. Wanneer deze studenten binnen Amsterdam de overgang naar formele huisvesting weten te maken, komt dit statistisch gezien terug als een migratiebeweging. Hier is lastig onderscheid in te maken.

Figuur 2.4i: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Rotterdam, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

Figuur 2.4j: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Maastricht, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten

Digitale bijlage: In tabel 2.1 wordt per consortiumgemeente het aantal verlaters hoger onderwijs weergegeven volgens de eigen regio-indeling, voor een aantal meetmomenten, en voor groepen van cohorten. Zo is te zien hoe het aantal verlaters hoger onderwijs in de eigen stad en het omliggende gebied zich ontwikkelt naarmate de verlaters hoger onderwijs verdere stappen zetten op de arbeids- en woningmarkt.

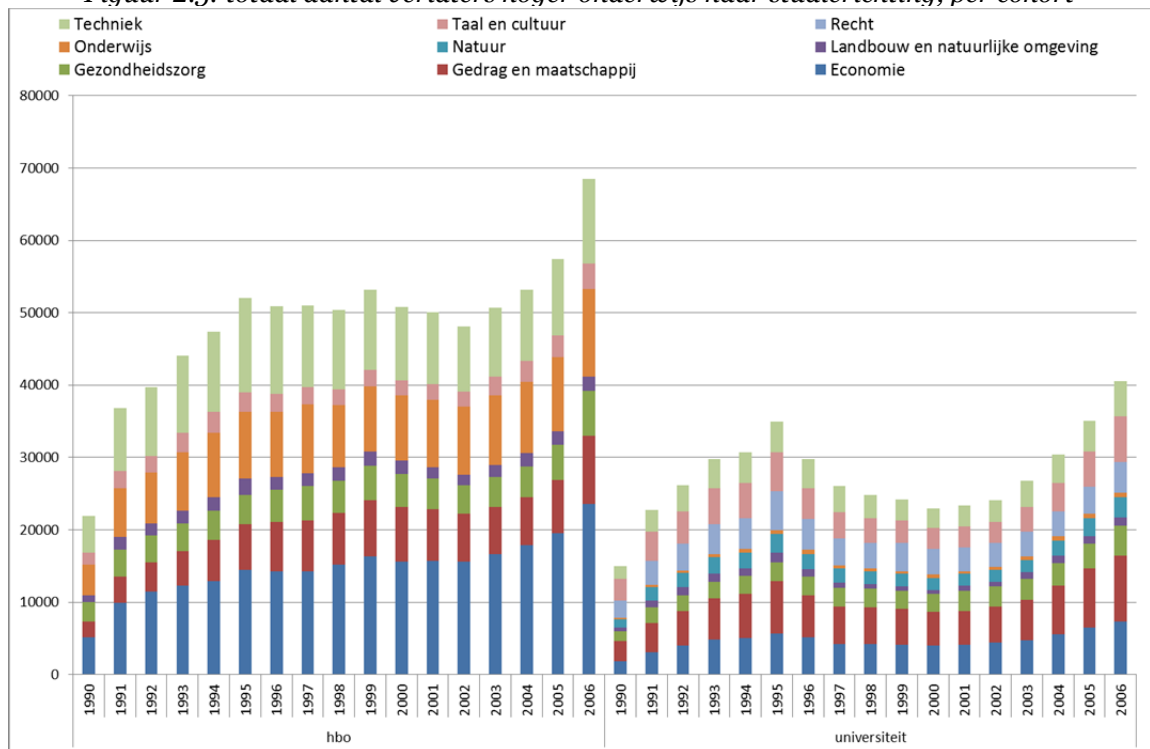

Door voor een bepaald meetmoment de verschillende cohorten te vergelijken is ook te zien of de stad in absoluut en relatief opzicht meer of minder studenten werft uit opeenvolgende cohorten.

2.3 De afstudeercohorten 1990 – 2006: studierichtingen en diploma's

In figuur 2.5 zijn de totale aantallen verlaters hoger onderwijs weergegeven naar studierichting en studieniveau, per cohort. Vooral bij de universiteiten is een opvallende daling te zien in het aantal personen dat de kennisinstelling verlaat. Het is opmerkelijk dat de uitstroom aantrekt na het cohort 2002. In dat jaar bereikte de economische groei in Nederland een dieptepunt, waarna herstel zich inzette. Cohort 2002 is ook bij het hbo een jaar met een lage uitstroom. De uitstroom vertraging doet zich voor bij alle studierichtingen, maar de bijdrage bij de universiteit lijkt het sterkst te zijn bij de sector Taal en Cultuur en Gedrag en Maatschappij wetenschappen. Bij het hbo stagneert de uitstroom bij de economische richtingen enigszins, naast een daling bij opnieuw Gedrag en Maatschappij.

Figuur 2.5: totaal aantal verlaters hoger onderwijs naar studierichting, per cohort

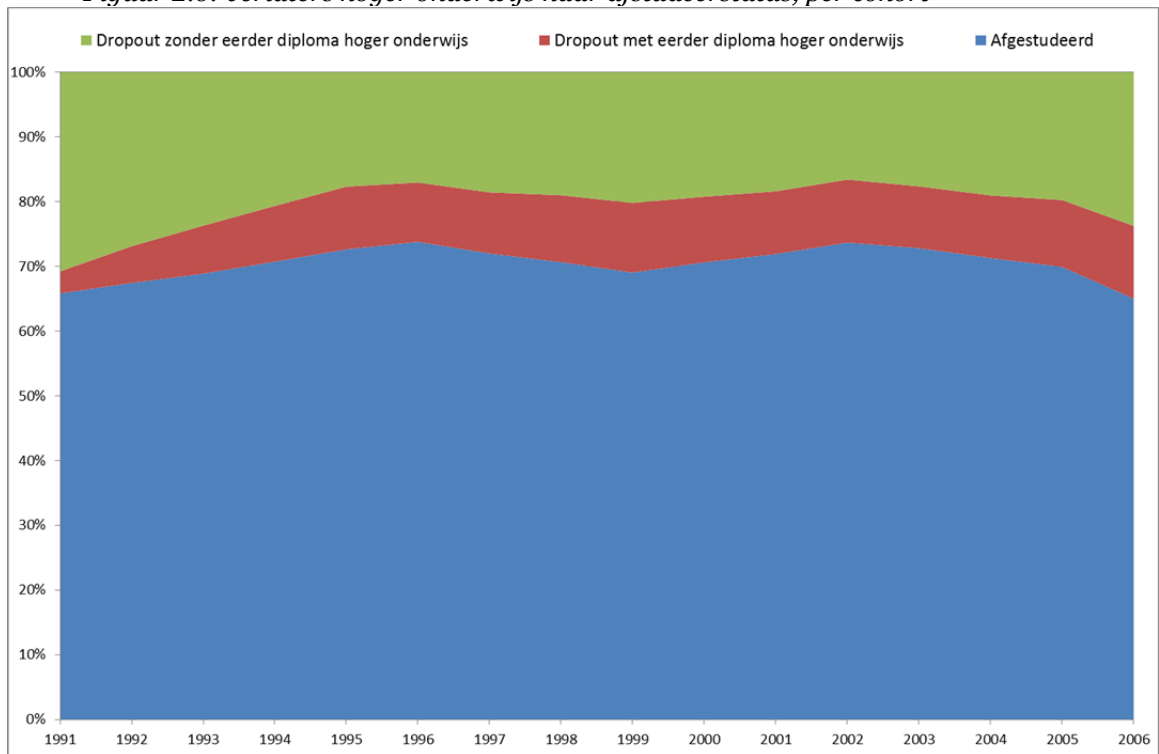

Uit onze overige gegevens blijkt dat de gemiddelde studieduur 4,8 jaar is, en dat deze vrij stabiel is tussen de cohorten. Dit geldt ook voor de gemiddelde leeftijd bij het verlaten van het hoger onderwijs (ongeveer 24 jaar). Deze variabelen vormen dus geen belangrijke verklaring voor de opgetreden vertraging in de uitstroom.

In figuur 2.6 geven we de verdeling naar afstudeerstatus op het moment van uitstroom weer. Heeft men de laatstgenoten opleiding afgerond met een diploma, of is men zonder diploma vertrokken? Voor deze laatste groep zijn we nagegaan of de verlater hoger onderwijs een diploma van een eerder genoten opleiding in het hoger onderwijs heeft. Het behalen van het diploma heeft een belangrijke signaalwaarde op de arbeidsmarkt. Ook op de langere termijn doen de regulier afgestudeerden het beter, zo blijkt uit onze nadere analyses. Uit de figuur blijkt dat ongeveer 70% van de verlaters hoger onderwijs de laatst gevolgde opleiding met een diploma heeft afgesloten. Het is opvallend dat het aandeel dat zonder diploma de hogeschool of de universiteit verlaat in de jaren na de crisis van 2002 enigszins toeneemt.

Figuur 2.6: verlaters hoger onderwijs naar afstudeerstatus, per cohort

Digitale bijlage: In tabel 2.2 wordt per consortiumstad, gebruik makend van de eigen regio-indeling, een uitwerking gegeven van het opleidingsniveau (hbo of wo) en richting, van verlaters hoger onderwijs wonend in de stad en de omliggende gebieden. De ontwikkeling daarvan in de tijd wordt dus zichtbaar: welke studierichtingen vertrekken, welke blijven, en welke stromen binnen? Trekken de hbo-steden ook mensen aan met een universitaire opleiding? Bovendien zijn de getallen te vergelijken met de omliggende gebieden. Wanneer bepaalde vaardigheden niet in de stad aanwezig zijn, is dat wellicht anders in de nabije omgeving. Daarnaast wordt zichtbaar of jongere cohorten anders zijn samengesteld dan de oudere.

2.4 Internationaal: nationaliteit, herkomst of recente ervaring?

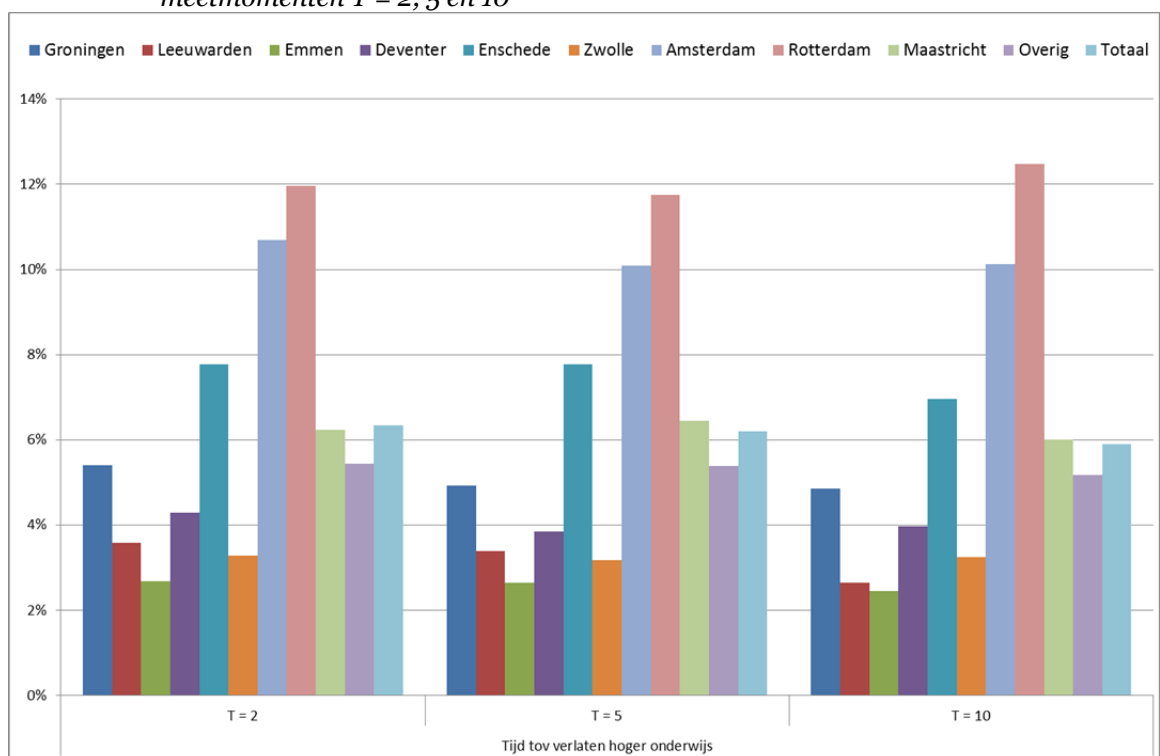
Er is veel aandacht voor de rol van buitenlandse studenten in het beleid. In de afgelopen jaren is in media en beleid de vraag gesteld welke rol de steeds toenemende aantallen buitenlandse studenten in de Nederlandse economie kunnen spelen. In het kader van deze studie kunnen we slechts beperkt ingaan op deze groep. Dat heeft een aantal redenen. Ten eerste beslaat deze studie een tijdvak waarin de grote instroom van buitenlandse studenten nog goed en wel op gang moest komen. Het meest recente cohort heeft in 2006 de hogeschool of universiteit verlaten. Ten tweede zijn er definitieproblemen en, daarmee samenhangend, registratieproblemen. Veel buitenlandse studenten volgen in Nederland in het kader van een uitwisselingsprogramma een aantal vakken en studeren vervolgens verder aan de eigen kennisinstelling in het thuisland. Andere studenten volgen een volledig programma in Nederland, en studeren hier dus ook af. Zowel de registratie in de CROHO registers als de registratie in de Gemeentelijke Basisadministratie is niet compleet voor deze groepen. Uit het onderzoek “Brain drain of Brain gain” kwam al naar voren dat deze studenten vaak terugkeren naar het thuisland, waardoor we ook het zicht op hun ontwikkeling verliezen.

In deze rapportage volgen we daarom twee alternatieve benaderingen. Ten eerste kijken we naar de afkomst van een student. Ten tweede kijken we of een persoon recent nog in het buitenland is verbleven of dit in de nabije toekomst gaat doen.

2.4.1 Verlaters hoger onderwijs naar herkomst

In figuur 2.7 geven we per consortiumstad het aandeel inwoners met een geboorteland anders dan Nederland, op verschillende meetmomenten. Voor Amsterdam en Rotterdam ligt dit aandeel ver boven het Nederlands gemiddelde (“totaal”). Ook in Enschede ligt het relatief hoog. Het patroon is zeer constant over tijd, wat inhoudt dat de migratiebewegingen in de periode na het verlaten van het hoger onderwijs weinig effect hebben op de ruimtelijke spreiding van de groepen met een niet-Nederlandse herkomst. Een andere verklaring is dat deze groep weinig verhuist. Veel voorkomende geboortelanden zijn landen waarmee Nederland van oudsher betrekkingen heeft, zoals Suriname, Indonesië en de Nederlandse Antillen. Ook komen Marokko en Turkije vaak voor. Tenslotte komen er relatief veel mensen uit de buurlanden: Duitsland, België en Groot-Brittannië.

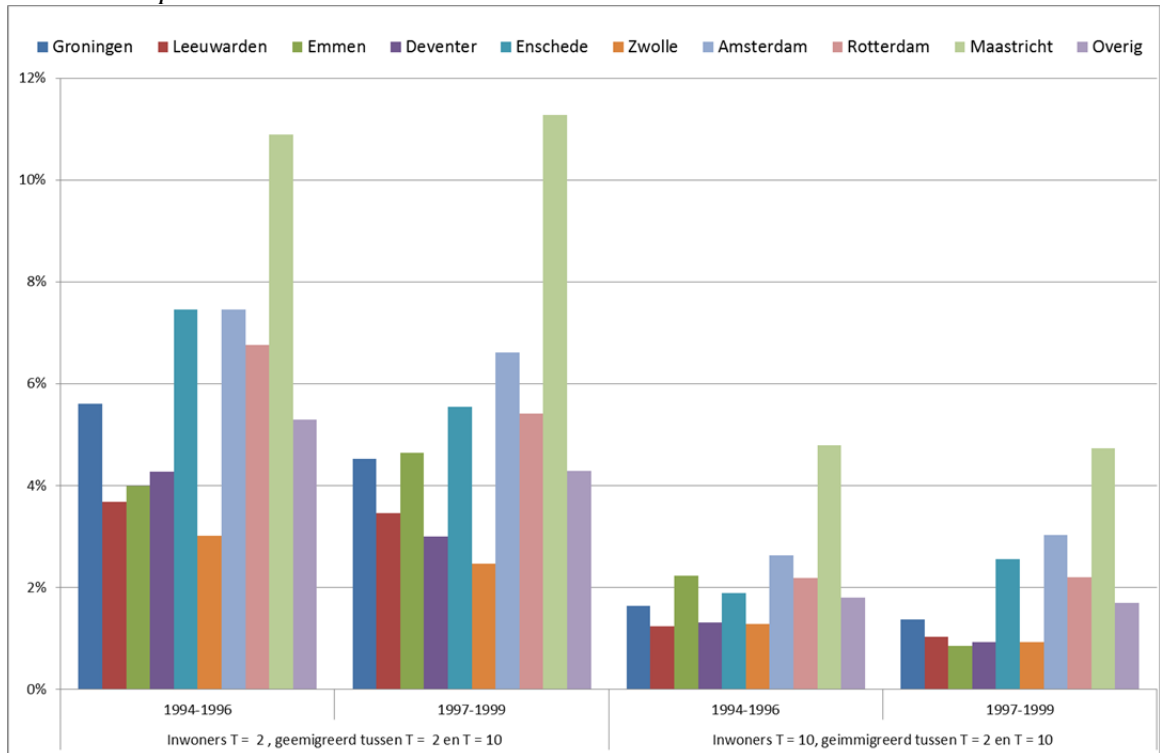
Figuur 2.7: verlaters hoger onderwijs naar niet-Nederlandse herkomst, voor de meetmomenten $T = 2, 5$ en 10

2.4.2 Verlaters hoger onderwijs naar buitenlandervaring

In figuur 2.8 geven we het aandeel verlaters hoger onderwijs, wonend in de consortiumsteden, met recente buitenlandervaring. Dit meten we door enerzijds te kijken van wie de huidige situatie eindigt met een emigratiebeweging en anderzijds na te gaan wie onder de inwoners juist een immigratie terug naar Nederland achter de rug heeft. Deze laatste groep is klein, gezien de eisen die we opleggen: men moet een opleiding voltooid hebben aan het hoger onderwijs in Nederland, vervolgens geëmigreerd zijn, en tenslotte weer teruggekeerd zijn. De verschillen tussen de consortiumsteden zien er voor beide maatstaven, afgezien van de grotere kans op de emigratiebeweging, ongeveer hetzelfde uit. Voor de gemeente Maastricht vinden we een hoog aandeel verlaters hoger onderwijs met aanstaande of recente buitenlandervaring. De aandelen voor de andere steden liggen relatief dicht bij elkaar, alleen Groningen en Enschede vallen wat op, evenals de grote steden, als het gaat om de emigratiekansen. Zowel ligging in de buurt van de grens, als het typische grootstedelijke effect op internationalisatie spelen dus een rol.

Figuur 2.8: verlaters hoger onderwijs naar buitenlandervaring, naar consortiumstad, per cohort en meetmoment

2.5 Huishoudensituatie en wonen

De samenstelling van het huishouden speelt een belangrijke rol in de kans op verhuisbewegingen, maar ook in de bestemming van verhuisbewegingen. De kwalitatieve woningbehoefte hangt dan ook niet alleen samen met de leeftijd, maar ook met de aanwezigheid van een partner, en de aanwezigheid van kinderen. Uit de registraties die ons in het kader van dit onderzoek ter beschikking staat is het type van de woning niet direct af te leiden. Er is echter wel informatie over de woonwijk en de mate van stedelijkheid daarvan.

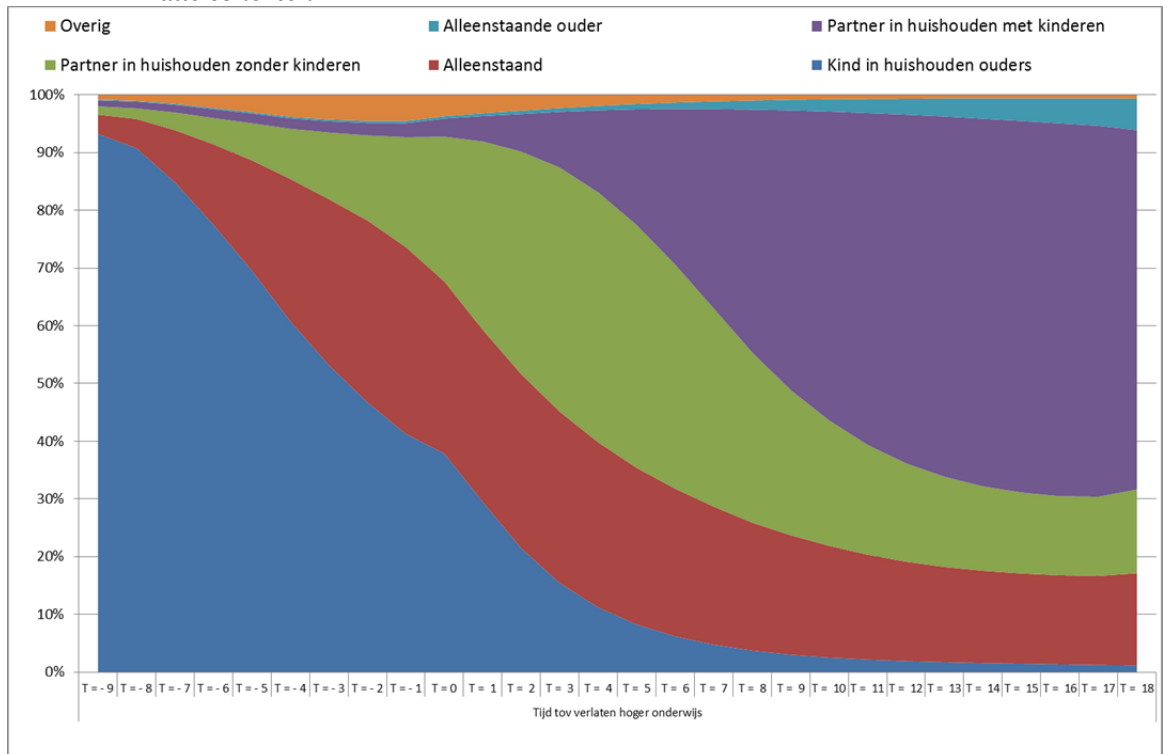
Dit onderzoek richt zich op de groep verlaters hoger onderwijs, met een gemiddelde leeftijd van ongeveer 24 jaar. Het is een levensfase met een hoge ruimtelijke en demografische dynamiek, die over tijd snel afneemt. In deze paragraaf brengen we de demografische dynamiek in beeld en bekijken we hoe dit samenhangt met de keuze van de woonwijk. We richten ons daarbij alleen op de samenstelling van het huishouden, en de ontwikkeling daarin ten opzichte van het moment van verlaten hoger onderwijs. De leeftijdscomponent zit hier impliciet in verweven, maar laten we verder buiten beschouwing aangezien de overgrote meerderheid van de populatie jong is. In paragraaf 2.5.1 bekijken we de ontwikkeling in de huishoudenspositie, naar tijd en voor de consortiumsteden. Vervolgens gaan we na wat deze huishoudensituatie betekent voor de keuze van de woonwijk.

2.5.1 Singles en stellen: positie in het huishouden

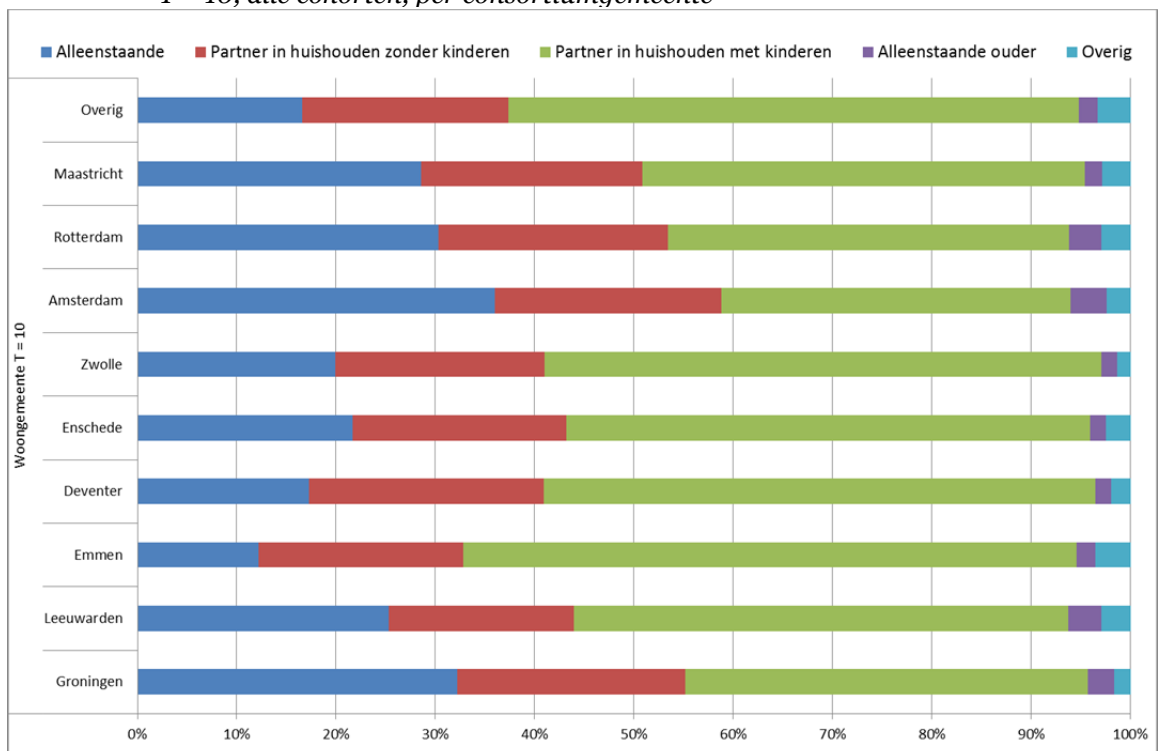
Uit figuur 2.9 is op te maken welke huishoudentransities de groep verlaters hoger onderwijs meemaakt rondom het moment van afstuderen. Tijdens de studie woont een groot deel nog als kind bij de ouders in. Dit aandeel daalt echter snel, tot ongeveer 40% rondom het moment van verlaten hoger onderwijs. In eerste instantie gaat men over in de status “alleenstaand”, maar snel wordt de categorie “partner in een huishouden zonder kinderen” belangrijker. Vanaf een jaar na het verlaten hoger onderwijs worden er kinderen geboren en neemt het aandeel huishoudens met kinderen toe. Deze groep groeit uiteindelijk uit tot de belangrijkste, ongeveer 65% van alle verlaters hoger onderwijs zal uiteindelijk deel uitmaken van een dergelijk huishouden. Op langere termijn wordt de categorie “alleenstaande ouder” ook belangrijker, vaak het resultaat van scheidingen en daarmee dus ook leidend voor een lichte stijging in het aandeel alleenstaanden. Het is opvallend dat deze trends nagenoeg gelijk zijn tussen alle cohorten (niet

weergegeven). Dat is een belangrijk gegeven, want dat sluit een bron van mogelijke gedragsveranderingen tussen cohorten uit.

Figuur 2.9: verlaters hoger onderwijs naar positie in het huishouden, per meetmoment, alle cohorten

Figuur 2.10: verlaters hoger onderwijs naar positie in het huishouden, op meetmoment T = 10, alle cohorten, per consortiumgemeente

Tabel 2.3: verlaters hoger onderwijs, naar huishoudenpositie, woonwijk in de consortiumstad

	Rang	Alleen- staand %	Partner in HH zonder kind %	Partner in HH met kind %
Emmen				
Wijk 12 Emmen (Parc Sandur)	1	5	27	68
Wijk 11 Emmen: Emmen Centrum, Emmermeer, Emmen-Oude Roswinklerstraat, Emmen over het spoor, Angelslo, Emmerhout, Barges, Bargermeer industrieterrein, Rietlanden, Delftlanden	2	17	17	59
Wijk 07 Erica	2	7	30	59
Wijk 00 Emmen: Noordbarg, Zuidbarg, Weedinge, Westenesch, Emmerschans, Barger-Oosterveld, Verspr. huizen overig dorpsgebied Emmen	3	3	23	67
Enschede				
Wijk 00 Binnensingelgebied	1	37	23	37
Wijk 05 Ribbelt - Stokhorst	2	15	14	66
Wijk 01 Hogeland - Velve	2	20	18	59
Wijk 08 Glanerbrug en omgeving	2	9	20	66
Leeuwarden				
Wijk 62 Vogelwijk & Muziekwijk	1	26	16	50
Wijk 61 Vossepark & Helicon	2	29	15	49
Wijk 10 Binnenstad	2	52	29	14
Wijk 43 Huizum-Oost	2	22	8	67
Wijk 44 Huizum-West	3	31	20	43
Wijk 20 Transvaalwijk & Rengerspark	3	16	29	52
Deventer				
Wijk 00 Binnenstad	1	29	31	37
Wijk 07 Colmschate-Noord	2	6	20	72
Wijk 02 Voorstad	3	21	25	49
Wijk 01 Zwolssewijk	4	26	24	46
Wijk 10 Bathmen	4	11	16	69
Maastricht				
Wijk 00 Centrum	1	44	28	25
Wijk 01 Buitenwijk Zuidwest	2	20	20	53
Wijk 06 Buitenwijk Zuidoost	3	24	23	50
Rotterdam				
Wijk 05 Noord	1	38	25	31
Wijk 01 Rotterdam Centrum	1	42	29	24
Wijk 06 Hillegersberg-Schiebroek	2	15	20	60
Wijk 08 Kralingen-Crooswijk	3	38	24	32
Wijk 03 Delfshaven	4	38	23	32
Zwolle				
Wijk 10 Binnenstad	1	35	28	34
Wijk 13 Assendorp	1	19	18	61
Wijk 22 Stadshagen	1	14	16	67
Wijk 12 Wipstrik	2	18	25	29
Wijk 11 Diezerpoort	3	43	25	29
Amsterdam				
Stadsdeel Oud-West	1	40	32	30
Stadsdeel Amsterdam Oud-Zuid	1	38	23	33
Stadsdeel De Baarsjes	1	43	24	28
Stadsdeel Westerpark	1	43	24	28
Stadsdeel Zeeburg	1	23	24	47
Stadsdeel Binnenstad	2	43	23	29
Groningen				
Wijk 05 Oosterpoortwijk	1	35	21	40
Wijk 07 Stadsparkwijk	1	28	20	49
Wijk 06 Herewegwijk en Helpman	1	37	28	30
Wijk 08 Hoogkerk	1	6	15	77
Wijk 04 Oosterparkwijk	2	45	23	29
Wijk 03 Korrewegwijk	2	48	26	19

In figuur 2.10 werken we de belangrijkste categorieën op tijdstip T=10 uit naar de verschillende consortiumgemeenten. Tien jaar na het verlaten hoger onderwijs maakt een groot deel van de populatie deel uit van een huishouden met kinderen. Uit figuur 2.10 is vervolgens op te maken dat de consortiumsteden een behoorlijk verschillend samengestelde populatie verlaters hoger onderwijs hebben. De groep alleenstaanden is in Groningen, Leeuwarden, Amsterdam, Rotterdam en Maastricht in meer of mindere mate oververtegenwoordigd. In Emmen is de groep partners met kinderen juist sterker vertegenwoordigd. Deventer, Zwolle en Enschede zitten dicht op het gemiddelde voor de overige steden in Nederland. Het aandeel verlaters hoger onderwijs dat partner is in een huishouden zonder kinderen is overal in redelijke mate gelijk. Het is dus zinvol te kijken naar alleenstaanden en partners met kinderen, als het gaat om een profiel naar huishoudenpositie.

2.5.2 Singles, stellen en de keuze van een woonwijk

In deze paragraaf kijken we naar de relatie woonwijk en huishoudenpositie. Voor de consortiumsteden geven we in tabel 2.3 een samenvatting van de meest populaire woonwijken, op T=10, naar huishoudenpositie. We hebben de wijken gerangschikt op basis van relatieve aantrekkingskracht, waarbij we het aantal verlaters hoger onderwijs, dat op dat moment in de wijk woont, hebben gedeeld door het totaal aantal inwoners in de wijk (bron: CBS). Wanneer de aandelen verlaters hoger onderwijs heel dicht bij elkaar liggen kennen we gedeelde plaatsen toe. De resultaten in tabel 2.3 onderstrepen dat profielen van woonwijken voor een belangrijk deel afhangen van de huishoudenpositie, dat wil zeggen de aanwezigheid van kinderen of alleenstaand. Alleenstaanden concentreren zich veel sterker in de centrumstedelijke gebieden, ook binnen consortiumsteden waar op zichzelf relatief weinig alleenstaanden wonen.

Digitale bijlage: in tabel 2.4 geven we voor elke consortiumstad een uitwerking van tabel 2.3. Per wijk is het aantal daar wonende verlaters hoger onderwijs te volgen, uitgewerkt naar de positie in het huishouden. Ook is na te gaan of bepaalde wijken in voorkeur winnen onder meer van recente afstudeercohorten, bijvoorbeeld naar aanleiding van gereed gekomen nieuwbouwprojecten.

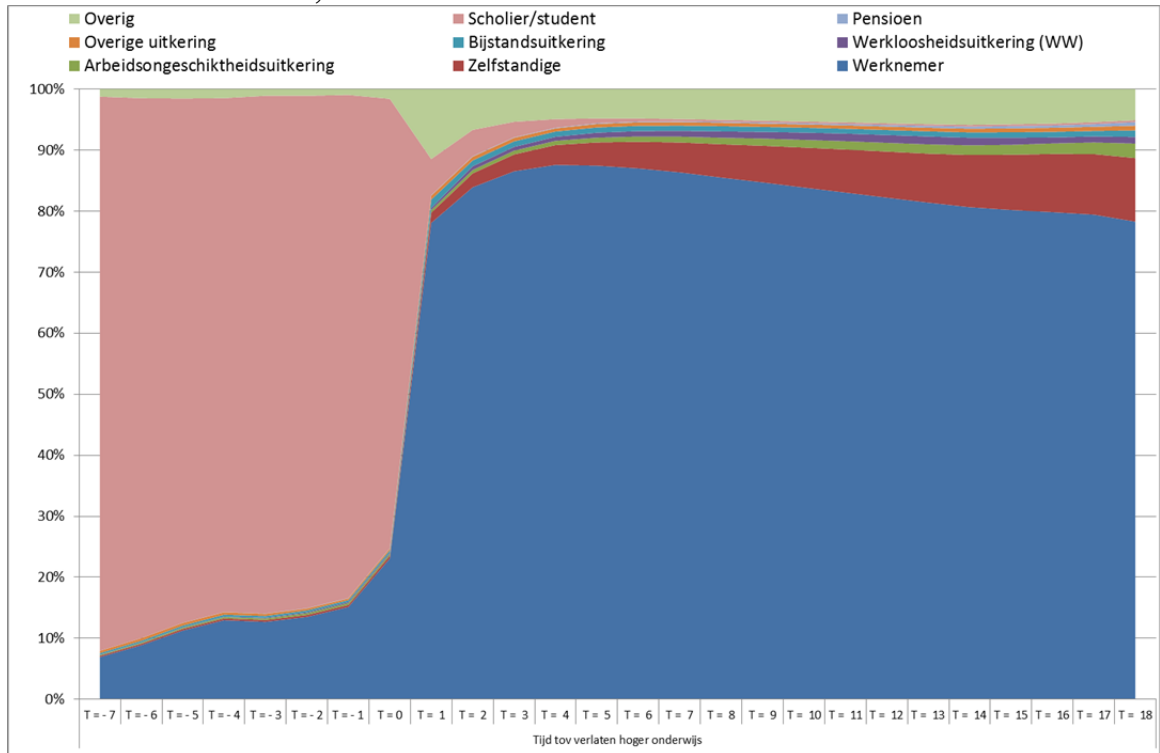
2.6 Sociaal economische categorie

Woonlocatie en verhuisbewegingen hangen voor hoger opgeleiden, zeker in de periode direct na het verlaten hoger onderwijs, sterk samen met de aanwezigheid van mogelijkheden op de arbeidsmarkt (Venhorst, Van Dijk en Van Wissen, 2011). Hierbij doelen we uiteraard op de kans op werk op niveau, maar ook op de mate waarin een succesvol bedrijf kan worden opgezet. In hoofdstuk 4 van dit rapport gaan we uitgebreid in op ondernemerschap. In hoofdstuk 5 richten we ons vervolgens op de arbeidsmarktpatronen van de populatie verlaters hoger onderwijs. In deze paragraaf geven we een kort overzicht van de belangrijkste trends in sociaal economische positie.

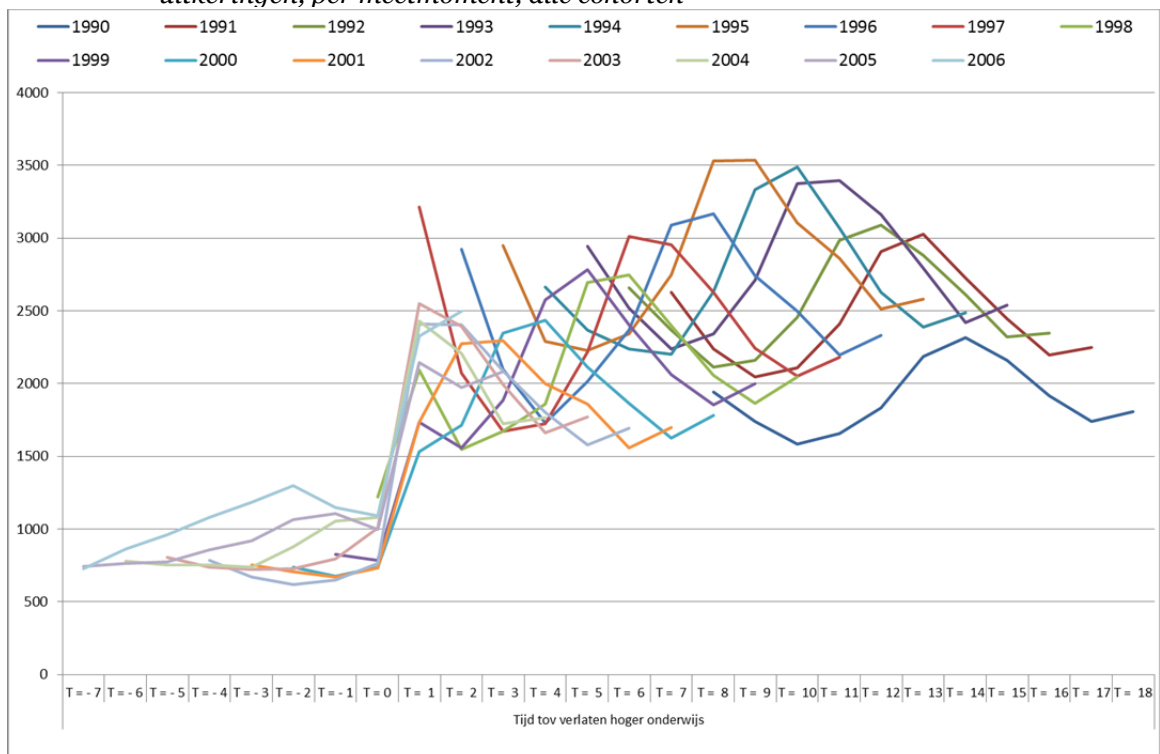
In figuur 2.11 is de ontwikkeling in de sociaal economische positie van verlaters hoger onderwijs weergegeven. In deze paragraaf baseren we ons op gegevens van het CBS waarin zij heeft berekend wat de belangrijkste inkomensbron is voor een bepaald individu. Op basis daarvan is de Sociaal Economische Categorie vastgesteld. Dit is een andere definitie dan we in de hoofdstukken 4 en 5 zullen hanteren. Daar baseren we ons direct op de gegevens van de belastingdienst, waarbij we dus ook kunnen kijken naar inkomensniveaus en rekening kunnen houden met het feit dat meerdere inkomensbronnen naast elkaar kunnen bestaan.

Uit figuur 2.11 is op te maken dat al voor het afstuderen een deel van de populatie voornamelijk inkomen uit werk heeft. Daarnaast zit een klein deel in een uitkeringspositie. De grote meerderheid is echter geregistreerd als scholier / student. Deze groep neemt, na het verlaten hoger onderwijs, uiteraard snel in belang af, tot slechts enkele procenten. De grote meerderheid van de verlaters hoger onderwijs komt terecht in de categorie die inkomen uit werk als belangrijkste inkomensbron heeft. Ook is te zien dat het aantal personen met voornamelijk inkomen uit zelfstandigheid gestaag begint toe te nemen, tot uiteindelijk een kleine 10% van de populatie.

Figuur 2.11: verlaters hoger onderwijs naar sociaal economische categorie, per meetmoment, alle cohorten

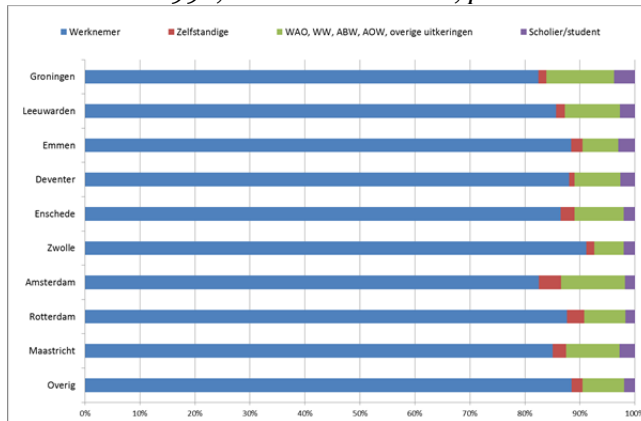
Figuur 2.12: verlaters hoger onderwijs, sociaal economische categorie WW en overige uitkeringen, per meetmoment, alle cohorten

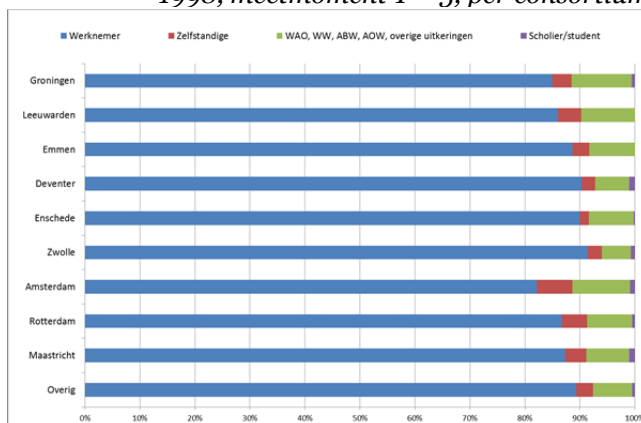
Ongeveer 5% komt terecht in een werkloosheidsuitkering. Deze groep hebben we in figuur 2.12 uitgewerkt naar cohort. Hiermee willen we illustreren dat elk cohort (de individuele lijnstukken) te maken heeft met een cyclisch patroon. De sociaal economische categorie is beschikbaar voor elke maand in de jaren 1999 tot 2008. We nemen steeds de positie in december van een jaar. Daarnaast hebben we de positie in januari 1999 genomen als de waarneming over 1998,

waarmee we de aaneengesloten reeks observaties per cohort hebben verlengd tot 11. Voor elk cohort is in figuur 2.12 vanaf de vijfde observatie (het kalenderjaar 2002) een toename te zien in het aantal mensen in een uitkeringspositie. Dit jaar was het dieptepunt van een recessie in die jaren.

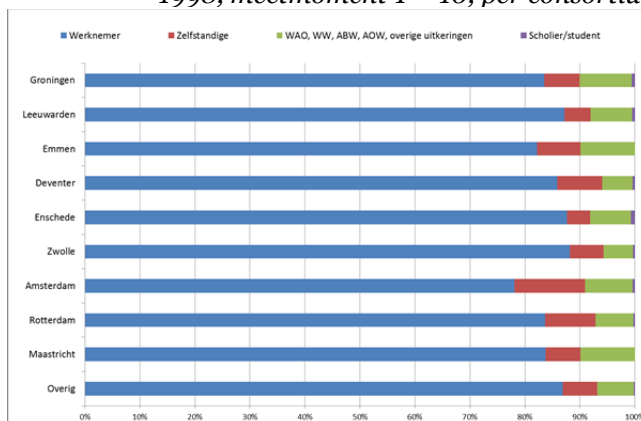
Figuur 2.13a: verlaters hoger onderwijs naar sociaal economische categorie, cohort 1998, meetmoment $T = 2$, per consortiumstad

Figuur 2.13b: verlaters hoger onderwijs naar sociaal economische categorie, cohort 1998, meetmoment $T = 5$, per consortiumstad

Figuur 2.13c: verlaters hoger onderwijs naar sociaal economische categorie, cohort 1998, meetmoment $T = 10$, per consortiumstad

In de figuren 2.13a, b en c vatten we de ontwikkeling in de sociaal economische categorie samen voor de consortiumsteden, voor de meetmomenten $T = 2$, 5 en 10. We nemen hier als voorbeeld cohort 1998. Te zien is dat het aandeel werkenden overal veruit het belangrijkste is. Het aandeel personen in een uitkeringspositie is in de grotere steden iets hoger. Verder valt op dat op moment $T = 10$ zelfstandigheid een belangrijke vlucht heeft genomen, en dan vooral in

Amsterdam. Op de regionale verschillen in de kans op ondernemerschap komen we in hoofdstuk 4 nog nader terug.

2.7 Partners van verlaters hoger onderwijs

We sluiten onze kennismaking met de cohorten 1990 – 2006 af met een blik op de partners van deze verlaters hoger onderwijs. Op basis van een registratie van het CBS kunnen we informatie over de partners van de verlaters hoger onderwijs identificeren. Een aantal van deze partners is zelf ook verlater hoger onderwijs. Het hoger onderwijs functioneert immers ook als relatiemarkt (zie bijvoorbeeld Haandrikman, 2010, 2012).

Twee individuen worden in de classificatie als partners gezien wanneer ze (duurzaam) samenwonen. De categorie “geen partner” wil dan ook niet zeggen dat er in het geheel geen sprake is van een duurzame relatie met een andere persoon. Men woont echter niet samen. We dateren de ontwikkelingen bij de partners aan de hand van het moment van het verlaten van het hoger onderwijs in ons bestand. In deze paragraaf bekijken we achtereenvolgens welk opleidingsniveau een eventueel aanwezige partner heeft en wat zijn of haar sociaal economische categorie is. Zicht op deze informatie is waardevol. Het opleidingsniveau van beide partners speelt mee in de keuze van een locatie. Dit geldt ook voor partners die economisch actief zijn, of een eigen bedrijf hebben. Uit onze nadere analyses blijkt dat er een sterke invloed uitgaat van de mate van economische activiteit van partners op bijvoorbeeld de locatiekeuze van het eigen bedrijf: bij huis of juist niet?

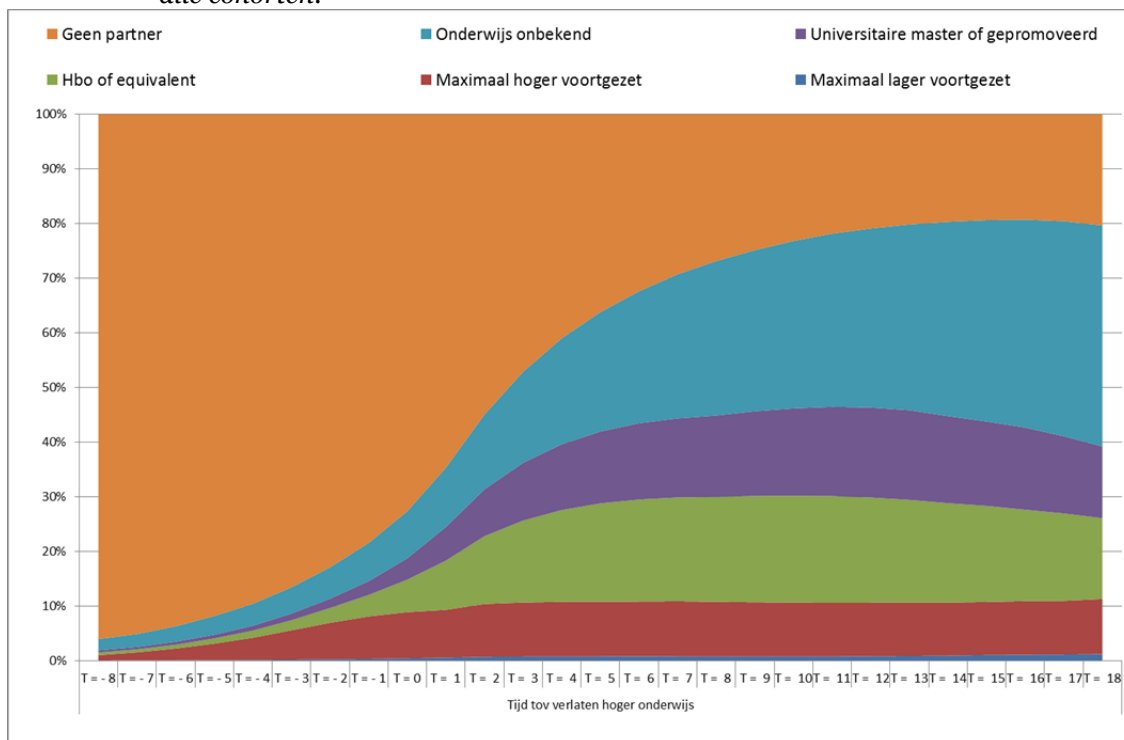
2.7.1 Opleidingsniveau van de partner: educatieve monogamie?

Het CBS heeft niet voor elke inwoner van Nederland het opleidingsniveau in haar registers. Grofweg zijn er twee typen bronnen waaruit het hoogst behaalde opleidingsniveau van een persoon, de variabele die we hier gebruiken voor de partners, worden afgeleid. Voor jongeren wordt het opleidingsniveau direct uit de registers hoger en middelbaar onderwijs afgeleid. Zodra een diploma behaald is, wordt de status aangepast. Dit zijn echter alleen de lopende gevallen. Voor de oudere bevolking, die de opleidingsfase al lang achter zich gelaten heeft, is dat geen mogelijkheid. Voor deze groep wordt het hoogst behaalde opleidingsniveau toegevoegd op het moment dat iemand deelneemt aan de Enquête Beroepsbevolking. Als gevolg hiervan is de kans dat het opleidingsniveau van een persoon onbekend is groter naarmate men ouder is.

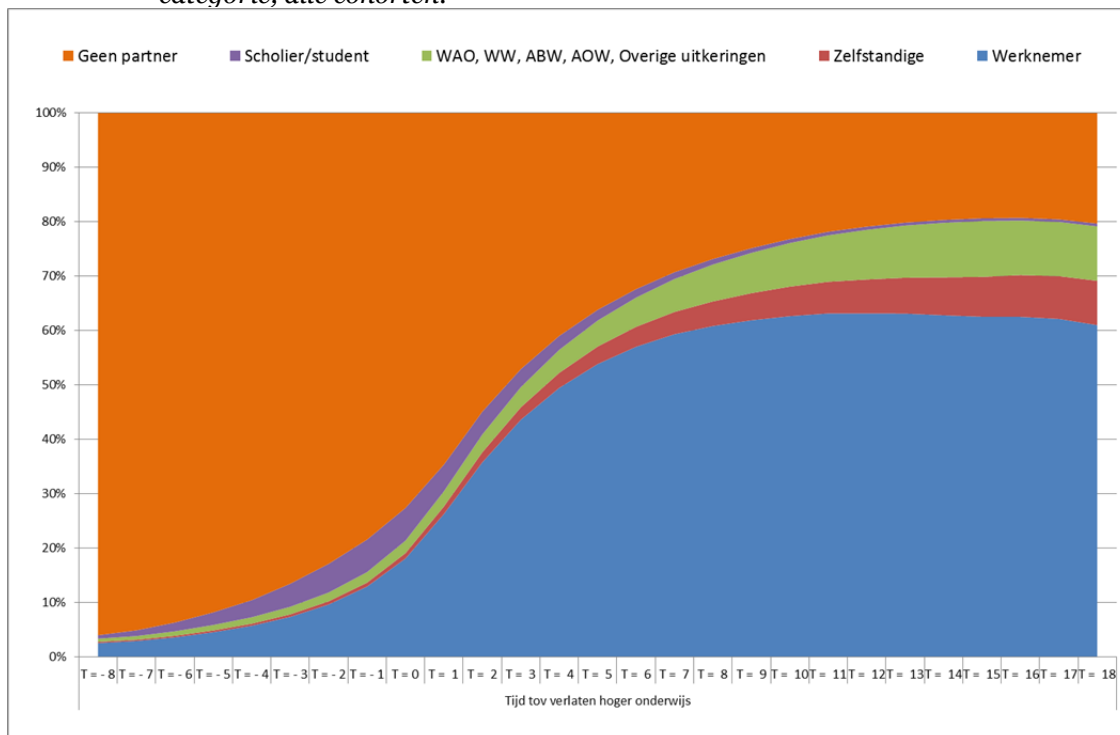
We hebben ervoor gekozen de categorie “onderwijs niet bekend” als een aparte categorie mee te nemen. De overige categorieën die we onderscheiden zijn “maximaal lager voortgezet onderwijs”, “maximaal hoger voortgezet onderwijs” (MBO, HAVO, VWO), “hbo” en “universiteit of gepromoveerd”. Samen met de categorieën “onbekend” en “geen partner” dekken we alle mogelijke situaties af.

In figuur 2.14 geven we een overzicht van de dynamiek over tijd. Naarmate de tijd vordert heeft een groter deel van de verlaters hoger onderwijs een partner. Ongeveer 30% is single en dit komt overeen met de resultaten in paragraaf 2.5 over de positie in het huishouden. Het aandeel verlaters hoger onderwijs met een partner die niet meer dan hoger middelbaar onderwijs heeft afgerond, stabiliseert rond 10%. Het aandeel verlaters hoger onderwijs met een partner die hbo of universiteit heeft afgerond, neemt al tijdens de studietijd toe en stabiliseert uiteindelijk op 20-25%. Dit hangt voor een belangrijk deel samen met het grote aandeel verlaters hoger onderwijs met een partner waarvan het onderwijsniveau onbekend is. Dit aandeel neemt toe naarmate we verder verwijderd raken van $T=0$. De data over de meetmomenten die lang na dit tijdstip liggen, hebben betrekking op cohorten die langer geleden het hoger onderwijs hebben verlaten. Zij zitten in leeftijdscategorieën waarvan het hoogst behaalde opleidingsniveau niet bekend is.

Figuur 2.14: partners van verlaters hoger onderwijs, hoogst behaald opleidingsniveau, alle cohorten.

Figuur 2.15: inwonende partners van verlaters hoger onderwijs, sociaal economische categorie, alle cohorten.

2.7.2 Sociaal economische categorie van de partner

In deze paragraaf bestuderen we de sociaal economische categorie van de partners van de verlaters hoger onderwijs. De definitie is gelijk aan die we hebben gebruikt in paragraaf 2.6. Het gaat om een door het CBS berekende indeling in categorieën, gebaseerd op de belangrijkste inkomensbron van een individu.

In figuur 2.15 geven we de dynamiek in de sociaal economische categorie voor de inwonende partners weer. Samenwonen komt onder studenten / scholieren niet veel voor. Na verloop van tijd wordt de categorie “werknemer” veruit het belangrijkste.

2.8 Samenvatting

1. De totale omvang van de cohorten fluctueert enigszins over tijd. Over het algemeen is er een gestage groei van het jaarlijkse aantal verlaters hoger onderwijs, maar vooral bij de wo-ers treedt er een vertraging op bij de uitstroom bij de cohorten voor 2001. Dit lijkt samen te hangen met de economische recessie in die jaren.
2. Veel verlaters hoger onderwijs wonen gedurende, maar ook na hun studie in zeer stedelijke of stedelijke omgevingen. Dit aandeel wordt echter nooit hoger dan ruim 60%: gezien de afstanden in Nederland zijn onderwijs en arbeidsmarktmogelijkheden ook vanuit meer rurale gebieden goed te bereiken. Het aandeel daalt na een piek rond het afstuderen, vooral ten koste van het aandeel dat in een zeer stedelijke omgeving woont.
3. Voor de meeste steden geldt dat het aantal verlaters hoger onderwijs dat er terecht komen sterk samenhangt met de totale cohort omvang. Dat betekent dat de fluctuaties in het totaal aantal dus overal in redelijk gelijke mate neerslaan. Dat is geen automatische relatie: er is geen garantie dat de locatiekeuzes van nieuwe, jonge hetzelfde uitpakken als bij de ouderen. Zo zijn er dus wel uitzonderingen zichtbaar: Maastricht volgt bijvoorbeeld minder sterk de landelijke fluctuaties in studentaantallen. Dat kan liggen aan een andere samenstelling van de jongere cohorten, of aan nieuw gedrag en andere voorkeuren. Op dit punt komen we terug in hoofdstuk 3.
4. We vinden drie kenmerkende patronen voor de totale aantallen verlaters hoger onderwijs in de consortiumsteden:
  - o De typische studenten- of roltrapstad: Een toename tot aan een piek rond $T = -1$, daarna sterke netto uitmigratie gevolgd door stabiliteit (Groningen, Leeuwarden, Enschede, Maastricht).
  - o Het grote steden patroon: Gestage netto instroom gevolgd door een late piek twee tot drie jaar na het verlaten hoger onderwijs en langzame uitstroom.
  - o De gezinssteden: Gestage netto instroom gevolgd door stabilisatie (Zwolle, Deventer). Emmen laat een gestage uitstroom zien tot $T = -2$, en dan stabiel. Dit geldt ook voor Apeldoorn, maar daar vindt vervolgens weer een kleine netto instroom plaats.
5. Fluctuaties in cohortomvang zijn verschillend voor verschillende studierichtingen. Zo kunnen de verschillen in cohortomvang dus ook regionaal verschillend neerslaan.
6. De factor internationaal is lastig te meten. Verlaters hoger onderwijs met een niet-Nederlandse achtergrond vinden we vooral in de grote steden en in mindere mate in Enschede. Verlaters hoger onderwijs met recente buitenlandervaring vinden we vooral in Maastricht en in mindere mate in Groningen, Enschede, Amsterdam en Rotterdam.
7. We vinden veel dynamiek in de huishoudensituatie: velen maken de overgang van single naar gezin met kinderen. Anderen blijven single. Vooral deze twee gezinsvormen hebben een sterke relatie met de keuze van het type woonwijk.
8. Consortiumsteden verschillen naar huishoudensamenstelling. Dat is een zeer belangrijk gegeven met het oog op zowel de woningvoorraad als de toekomstige verhuiskans.
9. Werknemer is veruit de meest voorkomende sociaal economische categorie. Ondernemerschap, gemeten als zelfstandigheid neemt in belang toe naarmate we verder afzitten van het moment van verlaten hoger onderwijs. De regionale verschillen zijn wisselend: overal zijn werknemers de belangrijkste groep, maar de verschillen in de ontwikkeling van het aandeel zelfstandigen zijn opvallend.
10. Het onderwijsniveau van de partners is lastig in kaart te brengen wegens het ontbreken van die gegevens voor het oudere deel van de populatie. Bovendien zijn partners die niet samenwonen niet terug te vinden in de registraties. Toch is er sprake van een zekere matching: de verlaters hoger onderwijs hebben vaak ook een hoger opgeleide partner. Die is op zijn / haar beurt ook weer vaak werknemer, wat een locatieprobleem voor het huishouden met zich mee kan brengen.

3 Wonen en verhuizen

3.1 Overzicht

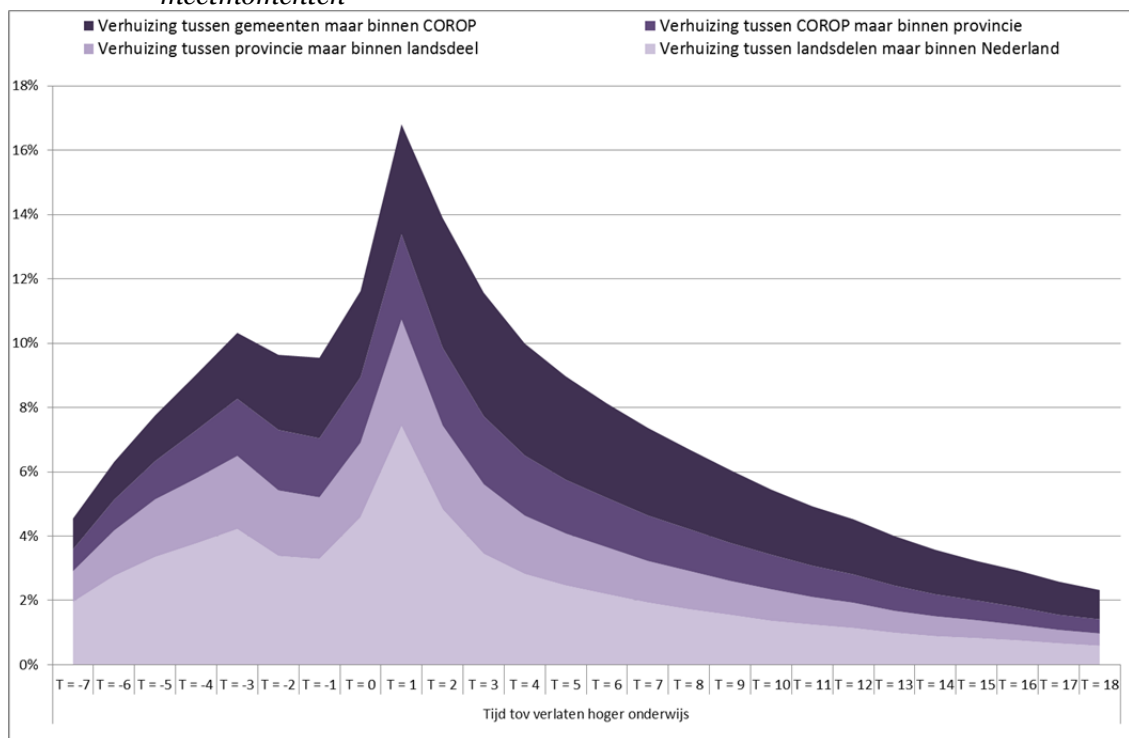
In hoofdstuk 2 hebben we laten zien dat er rondom het moment van afstuderen drie typerende migratiepatronen zijn te zien voor de consortiumsteden. Voor de meeste steden neemt het aantal verlaters hoger onderwijs geleidelijk toe naarmate de studie vordert. Rondom het moment van afstuderen zet zich in sommige gevallen weer een daling van het aantal verlaters hoger onderwijs in, die soms snel en soms minder snel verloopt. In andere steden stabiliseert het aantal verlaters hoger onderwijs zich na dit moment.

Dit totaal aantal verlaters hoger onderwijs op enig moment is het resultaat van instromende en uitstromende inwoners, samen met de groepen die in de stad blijven wonen. Deze stromen zijn het onderwerp van dit hoofdstuk. We beginnen met een blik op de ontwikkeling van de algemene verhuiskansen over tijd. Vervolgens gaan we in paragraaf 3.3 specifiek in op de herkomst en de bestemming van verhuizers, en de ontwikkeling daarin ten opzichte van het moment van verlaten hoger onderwijs, en tussen de cohorten. In paragraaf 3.4 tenslotte kijken we naar trends, en dan in het bijzonder het verhuisgedrag tussen en vanuit stedelijke wijken: is het zo dat wonen in stedelijke en zeer stedelijke milieus populairder wordt? Of vertrekken recente cohorten juist sneller?

3.2 De kansen op korte- en langeafstand verhuisbewegingen

In deze paragraaf bekijken we de ontwikkeling in gemeentelijke verhuiskansen. We kijken hierbij in eerste instantie naar mensen die van het ene op het andere jaar in een andere gemeente wonen.

Figuur 3.1: verlaters hoger onderwijs, kans op korte en langeafstands-verhuisbewegingen voor tussen gemeentelijke verhuizers, alle cohorten, alle meetmomenten

Binnengemeentelijke verhuizingen komen later aan bod. We vergelijken twee momenten, dus wanneer zich meerdere verhuizingen per jaar voordoen zien we dat niet. In figuur 3.1 werken we de groep tussen gemeentelijke verhuizers uit naar de afstand die is overbrugd. Blijft men binnen de COROP of vertrekt men naar buiten de COROP maar nog wel binnen de provincie? De volgende categorie is een verhuizing binnen het landsdeel, maar buiten de provincie. De meest mobiele groep verlaat het landsdeel. Verhuizingen naar het buitenland laten we hier buiten

beschouwing. De kansen zijn niet bij elkaar op te tellen, de weergegeven groepen zijn als het ware een verbijzondering van de totale groep tussen-gemeentelijke verhuizers.

Uit figuur 3.1 is op te maken dat de verhuiskans op twee momenten piekt: rond vier jaar voor het afstuderen (ruim 10% verhuiskans) en het jaar na afstuderen (17% verhuiskans). Bewegingen over langere afstanden zijn op die momenten ook relatief belangrijk: bijna de helft van de bewegingen bestaat uit verhuizingen tussen landsdelen. Deze momenten hangen samen met het begin en het einde van de studie aan het hoger onderwijs, waarvoor lange afstanden door vooral studenten aan de universiteit worden overbrugd (Venhorst, 2012). Na het verlaten van het hoger onderwijs daalt de verhuiskans gestaag. De bewegingen over korte afstanden worden geleidelijk ook belangrijker dan de bewegingen over lange afstanden.

Digitale bijlage: In tabel 3.1 geven we inzage in de achterliggende verhuismobiliteit van verlaters hoger onderwijs die in en om de consortiumsteden wonen. Voor verschillende meetmomenten laten we zien wat men het afgelopen jaar aan verhuisbewegingen heeft meegemaakt. Naarmate de tijd ten opzichte van het afstuderen vordert, neemt het aandeel dat “geen verhuizing” mee heeft gemaakt sterk toe. Dit verschilt echter tussen hbo-ers en wo-ers, en ook tussen gebieden. Ook is na te gaan of jongere cohorten een andere achtergrond hebben dan oudere. Met behulp van deze tabel is de verhuishistorie van de eigen verlaters hoger onderwijs dus in kaart te brengen.

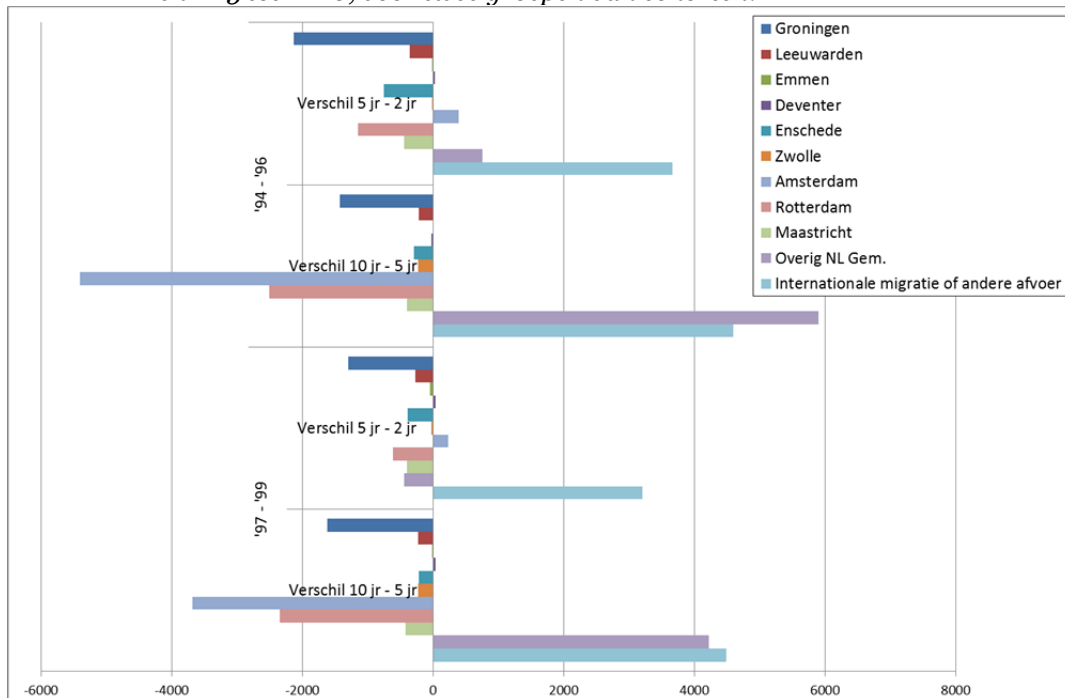
3.3 Herkomst- en bestemmingsgebieden van verlaters hoger onderwijs, wonend in de consortiumsteden

In deze paragraaf bekijken we de ontwikkeling van het aantal verlaters hoger onderwijs in de consortiumsteden vanuit het perspectief van de migratiesaldi. We beginnen het overzicht met een weergave van de migratiesaldi in figuur 3.2. Onder migratiesaldo verstaan we hier het verschil tussen de totale instroom en de totale uitstroom van leden van een bepaald cohort, gemeten tussen twee meetmomenten. We tellen de ervaringen van een aantal cohorten over een aantal meetmomenten bij elkaar op. Het bovenste deel van de figuur geeft de verhuisbewegingen van de cohorten 1994 – 1996 weer in twee perioden: twee tot vijf jaar na het afstuderen en vijf tot tien jaar na het afstuderen. Voor steden als Maastricht, Enschede, Groningen en Leeuwarden kenmerken beide perioden zich door een aanhoudend negatief migratiesaldo. Voor Zwolle, Deventer en Emmen zijn de saldi echter nagenoeg 0: zij verliezen per saldo geen hoger opgeleiden meer. Het beeld voor de grote steden Amsterdam en Rotterdam loopt uiteen. Amsterdam is de enige consortiumstad met een positief saldo in deze periode. Het saldo van Rotterdam is negatief. In de figuur is ook zichtbaar waar deze verlaters hoger onderwijs blijven: in andere steden in Nederland, of naar het buitenland.

Volgen we de cohorten 1994 – 1996 iets langer, dan wordt zichtbaar dat de stromen zich iets gaan verleggen. Zwolle vertoont nu ook een negatief saldo, net als Amsterdam. Het vertrek naar andere steden in Nederland neemt sterk toe. Voor de individuele consortiumsteden geldt dat dit vaak steden zijn die in de buurt liggen.

In de onderste helft van de figuur zijn dezelfde analyses herhaald voor de cohorten 1997 tot 1999. De absolute aantallen verschillen wat ook te maken heeft met de totale omvang van deze cohorten. Het algemene patroon is echter redelijk constant. De cohorten gedragen zich ongeveer op dezelfde manier, als het gaat om migratie en bestemmingskeuze.

Figuur 3.2: migratiesaldi consortiumgemeenten, verlaters hoger onderwijs, T=2 tot T=5 en T=5 tot T=10, voor twee groepen van cohorten.

Digitale bijlage: in tabellen 3.2a en 3.2b leveren we per consortiumstad een overzicht van de herkomst en de bestemming van inwoners. In tabel 3.2a is op te zoeken waar de vertrekkers zich heen begeven. Tabel 3.2b werkt de instroom uit, per herkomstgebied. Uit de tabellen wordt dus duidelijk hoe de migratiesaldi, vanuit de consortiumstad gezien, met de relevante omliggende gebieden zich ontwikkelen. Hoe vaak komt verhuizen nog voor? En wat zijn de belangrijkste herkomst en bestemmingsgebieden?

We werken dit uit voor verschillende meetmomenten zodat de verandering in bestemmingskeuze over tijd zichtbaar wordt. Zo kijken we bijvoorbeeld waar diegenen die op T = 0 in de stad wonen, op T = 2 worden teruggevonden. Het kan zijn dat er zich in de tussentijd meer migratiebewegingen hebben voorgedaan. Wij focussen hier op het resultaat. Vervolgens nemen we de inwoners in de stad op T = 2, en kijken we naar hun uiteindelijke woonlocatie op T = 5. Voor de instroom geldt hetzelfde: dan kijken we voor de inwoners op T = 2 waar men op T = 0 woonde, et cetera.

Bij deze vergelijkingen is er steeds een groep verlaters hoger onderwijs die uit de registraties verdwijnt na verloop van tijd. Dit betreft over het algemeen emigratie, of preciezer gezegd, het saldo tussen emigratie en immigratie.

Voor alle steden geldt dat herkomst- en bestemmingsregio's enorm snel veranderen na het verlaten hoger onderwijs. Nadat de eerste migratieslag, zoals beschreven in het "Brain Drain" onderzoek, zich heeft voltrokken, worden bestemmingen dichterbij de consortiumsteden snel belangrijker. Dit is een belangrijk gegeven, omdat de verlaters hoger onderwijs daarmee beschikbaar blijven voor de regionale arbeidsmarkt.

Daarnaast is het gedrag van jongere en oudere cohorten te vergelijken: raakt de stad relatief gezien uit de gratie, of weten jongere cohorten de stad juist steeds beter te vinden?

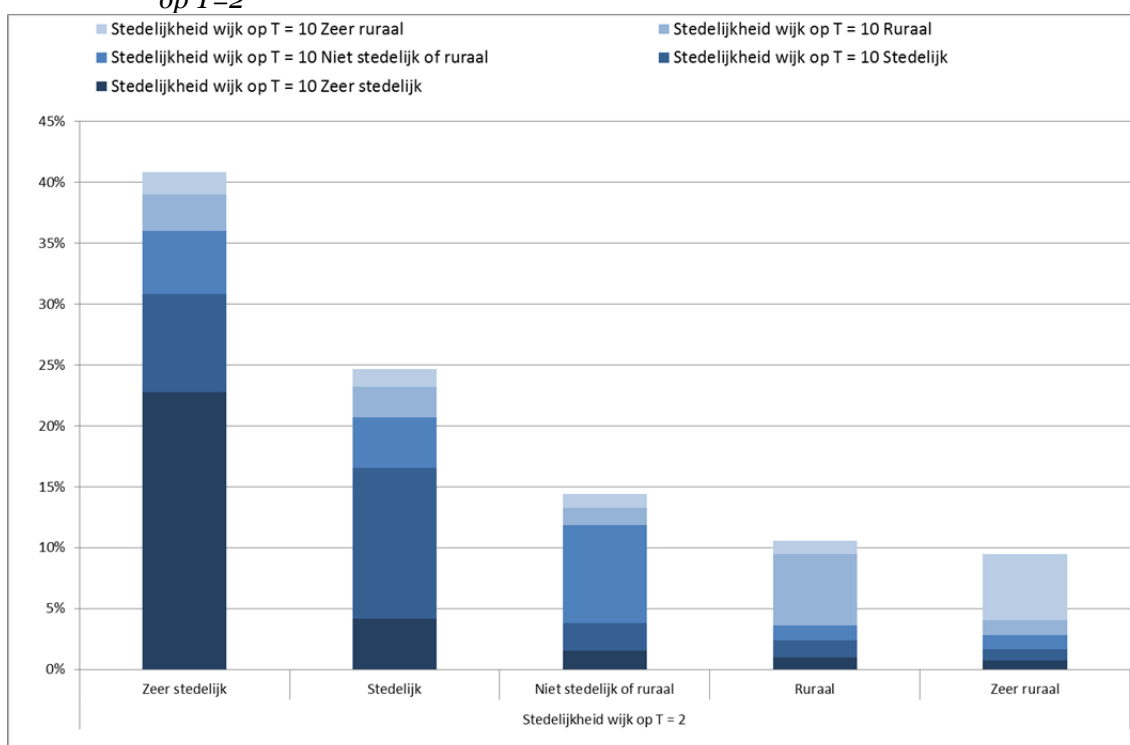
3.4 Trends in verhuisbewegingen: veranderen voorkeuren tussen cohorten?

Zoals we in hoofdstuk 2 hebben toegelicht is de kwalitatieve woningvraag niet beschikbaar in de registers. In plaats daarvan bekijken we naar de keuze van de woonwijk. In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat dit sterk samenhangt met de huishoudensituatie. In deze paragraaf bekijken we de

wijkkeuze vanuit het perspectief van de migratiegeschiedenis: wat is de samenhang tussen mate van stedelijkheid van de herkomst en de bestemmingswijk? En zijn hier in trends te ontdekken? Zicht op deze patronen is van belang voor steden waarin gewerkt wordt vanuit een vorm van complementaire woningmarkt. De stad biedt samen met de omliggende gebieden een compleet palet aan woonmilieus aan. Als migratiebewegingen zich vooral voltrekken tussen gelijksoortige wijktypen, kan dat negatieve effecten hebben voor een dergelijk regionaal doorstroomsysteem.

In figuur 3.3 geven we een eerste overzicht. In de figuur is op de x-as de stedelijkheid van de woonwijk twee jaar na het verlaten van het hoger onderwijs gegeven, in vijf categorieën. Het staafdiagram geeft vervolgens aan in welk type wijk men tien jaar na het verlaten hoger onderwijs woont. De diagrammen tellen in totaal op tot 100% en bestrijken alle verlaters hoger onderwijs, dus zowel verhuizers als niet-verhuizers. In een oogopslag is duidelijk dat twee jaar na het verlaten van het hoger onderwijs, in totaal ruim 65% van de populatie in een zeer stedelijke of stedelijke wijk woont. Kijken we naar de kleurverdeling per staaf, dan is te zien dat er een grote mate van persistentie is: inwoners van zeer stedelijke wijken wonen 8 jaar later nog steeds in ongeveer omgeving, of in een stedelijke wijk. Ongeveer een kwart is vertrokken naar een meer ruraler wijktype. Het grootste deel van de inwoners van stedelijke wijken woont na 8 jaar nog in ongeveer wijk. Een deel is vertrokken naar zeer stedelijke wijken. Een derde is vertrokken naar wijken met meer rurale elementen. Per saldo leveren zeer stedelijke omgevingen inwoners aan stedelijke omgevingen, en leveren beide wijktypen inwoners aan meer rurale omgevingen. Er lijkt dus sprake te zijn van een groep met een sterke stedelijke voorkeur. Daarnaast is er ook sprake van verhuispatronen die goed passen in een complementaire woningmarkt.

Figuur 3.3: stedelijkheid van de woonwijk op T=10, naar stedelijkheid van de woonwijk op T=2

Uit figuur 3.3 wordt ook duidelijk dat de persistentie bij inwoners van de meer rurale wijken nog sterker is: het grootste deel woont nog in het hetzelfde wijktype, of in een ander min of meer rurale omgeving.

In de rest van deze paragraaf kijken we eerst naar de trends in de bestemmingskeuze onder verhuizers, waarbij een verhuizer een verlater hoger onderwijs is die in een periode van wijk gewisseld is. We maken daarbij onderscheid tussen alle verhuizers en binnengemeentelijke verhuizers. We sluiten de paragraaf af met een nadere blik op de verhuizers van en naar de

consortiumsteden. We gaan na wat de stedelijkheid is van de herkomst- en bestemmingswijken, voor verhuizers van en naar de consortiumsteden.

3.4.1 Verhuiskansen van inwoners zeer stedelijke en stedelijke wijken: periodieke schommelingen en dalende trends

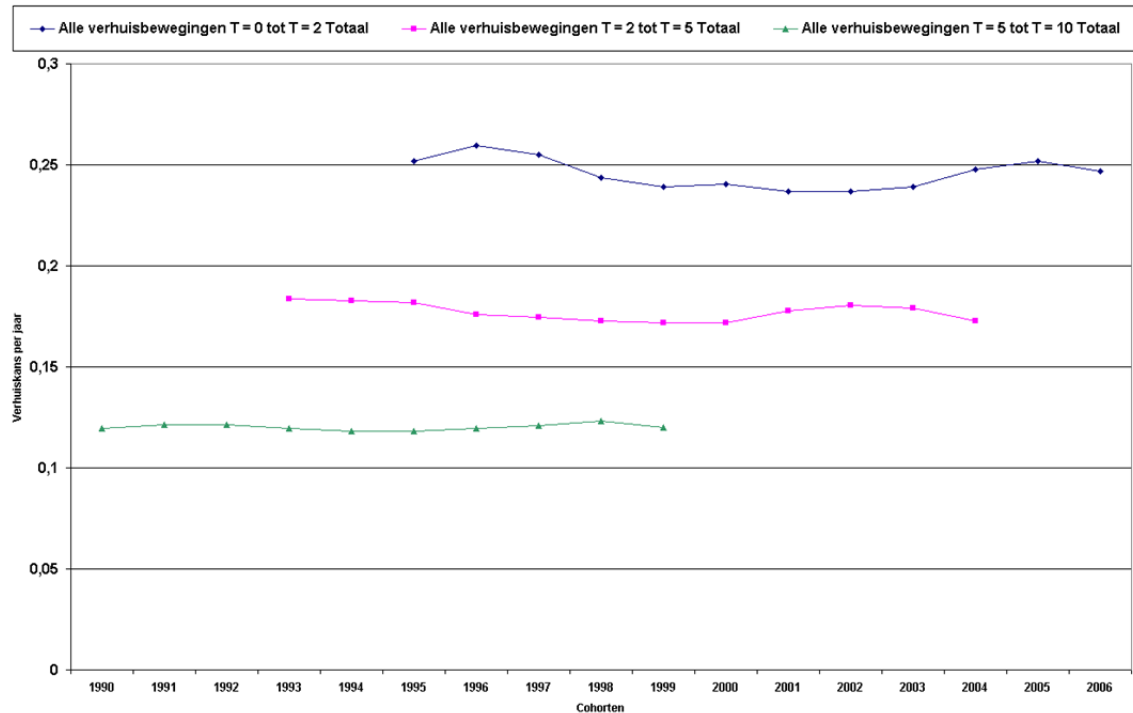
Figuur 3.3 geeft een beeld voor het totaal aantal verlaters hoger onderwijs, dus zowel verhuizers als diegenen die in dezelfde wijk blijven wonen. In de komende paragrafen concentreren we ons volledig op verhuizende verlaters hoger onderwijs, die in de uitgangssituatie wonen in een stedelijke of zeer stedelijke wijk. Het is in termen van omvang een belangrijke groep. Daarnaast kan het verhuisgedrag van deze groep, en vooral de trends daarin, veel zeggen over de leefsituatie in de steden. Uit het paper “Consumption or productivity” (Venhorst, 2012), blijkt dat er van de instroom van recent afgestudeerde hoger opgeleiden positieve effecten kunnen uitgaan op middelbaar en lager geschoolden in de steden. Wanneer opeenvolgende cohorten afgestudeerden steeds minder voor de steden zouden kiezen, of daar veel sneller uit zouden verdwijnen, kan dit dus voor verschillende andere groepen in de steden nadelige effecten hebben.

In het paper “Please, stand on the right” (Venhorst en Van Dijk, 2012) bestuderen we deze trends in verhuisgedrag nader. Uit de analyse blijkt dat er zich tegenstrijdige trends voordoen als het gaat om het wonen in zeer stedelijke omgevingen: jonge cohorten zijn minder geneigd (of hebben minder mogelijkheden) om zich te vestigen in zeer stedelijke omgevingen. Maar als men er eenmaal woont, is men minder geneigd om te vertrekken dan oudere cohorten. In deze analyse houden we rekening met allerlei samenstellingseffecten, de huishoudensituatie en algemeen economische trends. Er is dus sprake van een verandering in gedrag. Dit hoeft echter niet te betekenen dat die gedragsverandering een verandering van voorkeuren weergeeft: er kunnen andere zaken meespelen die de keuzes van mensen beperken of sturen, vooral op de woningmarkt.

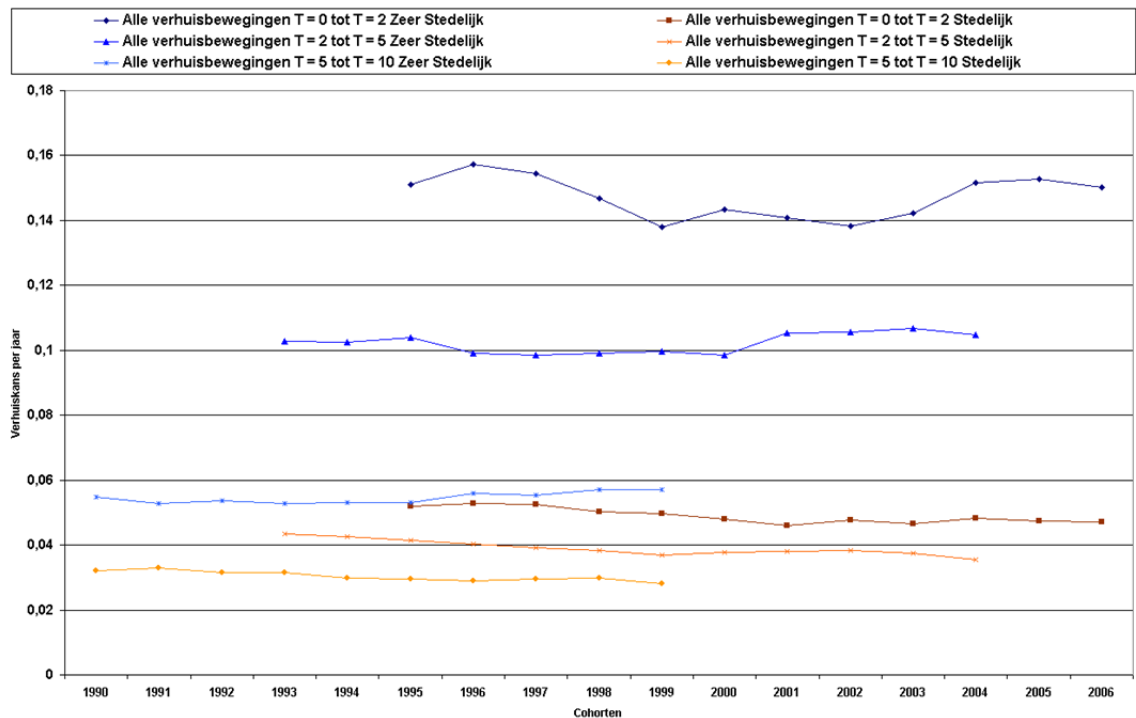
In deze paragraaf laten we de trends in de verhuiskansen van verlaters hoger onderwijs zien die in zeer stedelijke (figuren 3.4a en b) en in stedelijke (figuren 3.5a en b) wijken wonen. In figuur 3.4a laten we de verhuiskansen zien voor het totaal van de bestemmingen voor bewoners van zeer stedelijke wijken. We combineren jaren, maar hebben de kansen teruggebracht tot een jaarlijkse kans. Te zien is dat de verhuiskansen tussen het moment van verlaten hoger onderwijs en twee jaar daarna het hoogst zijn: ongeveer 25%. Er is een afname te zien voor de cohorten 1998 tot 2003: deze cohorten zijn op dat moment dus wat minder verhuisgeneigd geweest. Voor de jongste cohorten neemt de verhuiskans weer toe. De verhuiskansen tussen twee en vijf jaar na het verlaten hoger onderwijs (ongeveer 17%), en de kansen op een verhuizing tussen vijf en tien jaar (ongeveer 12%) na het verlaten hoger onderwijs vertonen een vlak verloop. Er zijn dus weinig tot geen verschillen in het gedrag van de verschillende cohorten op die tijdstippen.

In figuur 3.4b splitsen we de kansen uit naar type bestemmingswijk. Daarmee kunnen we nagaan of een bepaald type beweging aan verandering onderhevig is. We laten alleen de kansen voor de twee belangrijkste bestemmingen zien: andere zeer stedelijke wijken (blauwe lijnen), of een vertrek naar een stedelijke wijk (oranje lijnen). Uit figuur 3.4b is op te maken dat voor de betreffende cohorten een belangrijke oorzaak van de dip in de totale verhuiskans tussen $T = 0$ en $T = 2$, ligt in een lagere kans op het verlaten van een zeer stedelijke wijk voor een andere zeer stedelijke wijk. We zien zo’n zelfde dip ook optreden tussen $T = 2$ en $T = 5$. Dit betekent dat de oorzaak niet zozeer gezocht moet worden in de cohorten, of in het tijdstip ten opzichte van het afstuderen, maar in een periode effect. Het valt ook op dat de kansen op een vertrek naar een stedelijke wijk een, weliswaar bescheiden, negatief verloop hebben, voor alle tijdstippen en cohorten. Ook hier is dus sprake van een periode-effect. Te denken valt aan de recessie, maar de periode van de dip beslaat een langer tijdvak. De beschikbaarheid van betaalbare woningen in (zeer) stedelijke wijken kan in die periode ook een negatieve rol gespeeld hebben.

Figuur 3.4a: verhuiskansen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in zeer stedelijke wijken, totaal van de bestemmingen, per cohort en meetmoment

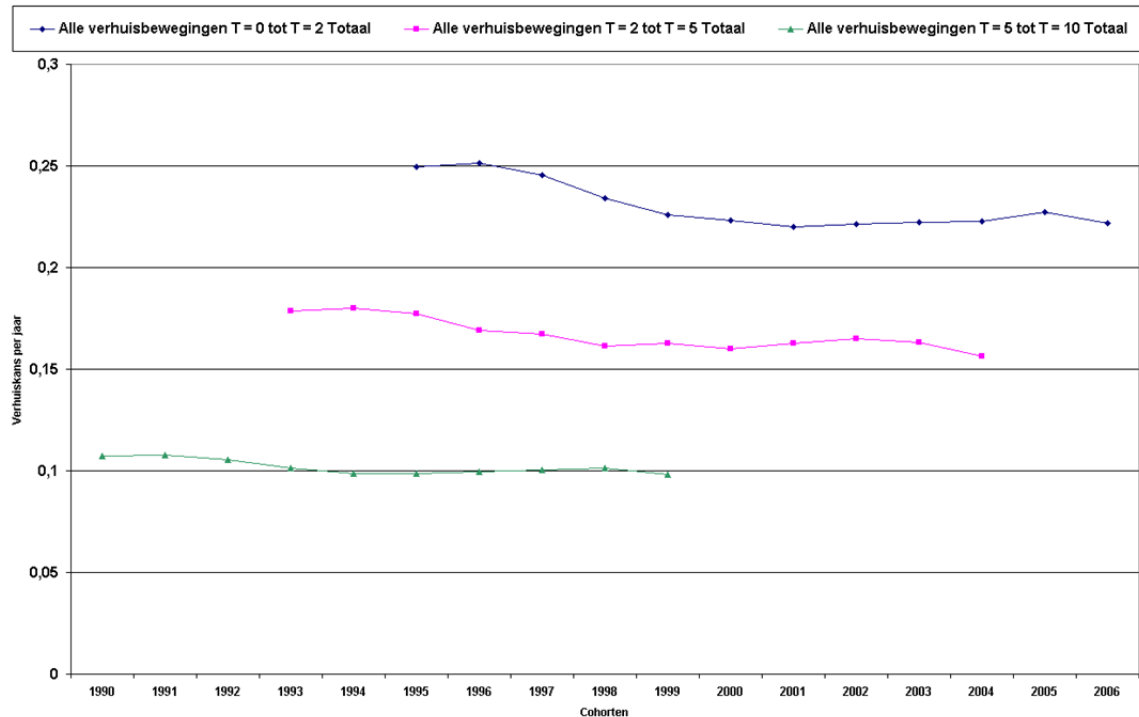

Figuur 3.4b: verhuiskansen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in zeer stedelijke wijken, naar stedelijkheid van de bestemmingswijk, naar cohort en meetmoment

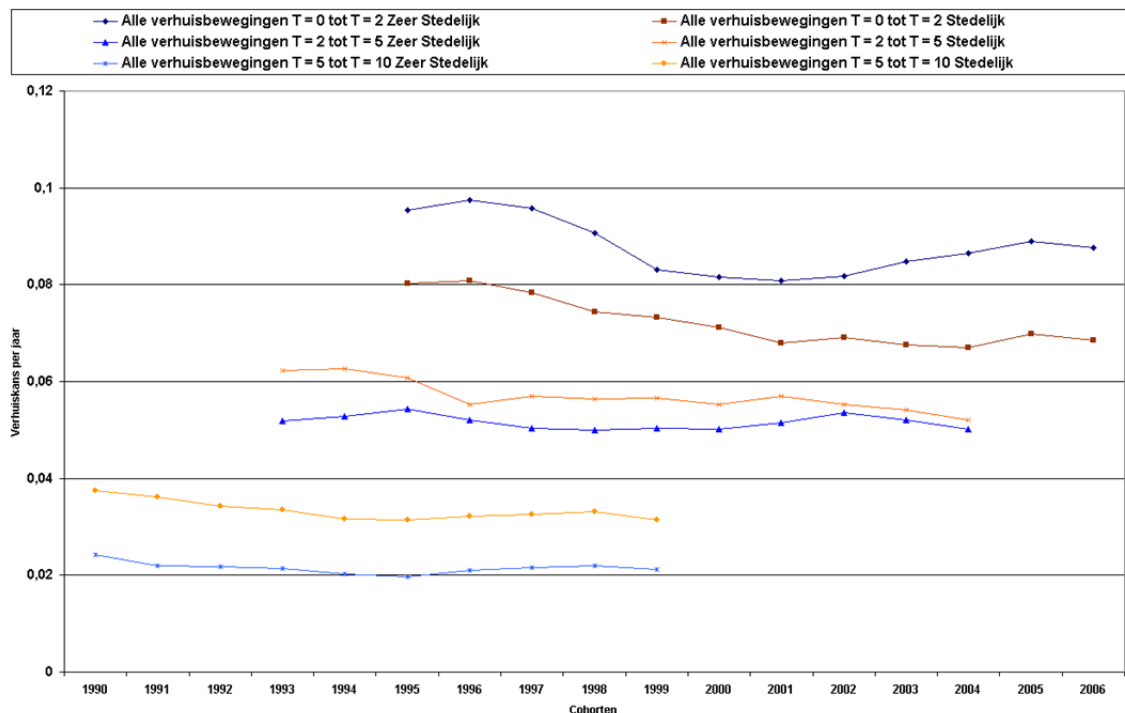

In figuren 3.5a en b herhalen we deze analyse, maar nu voor verlaters hoger onderwijs die in de uitgangssituatie in een stedelijke wijk wonen.

Figuur 3.5a: verhuiskansen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in stedelijke wijken, totaal van de bestemmingen, naar cohort en meetmoment

Figuur 3.5b: verhuiskansen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in stedelijke wijken, naar stedelijkheid van de bestemmingswijk, naar cohort en meetmoment

In figuur 3.5a vatten we de verhuiskansen op drie momenten ten opzichte van het moment van verlaten hoger onderwijs samen voor alle bestemmingen. Het is zeer opvallend dat op alle drie tijdstippen de totale verhuiskans een afnemend verloop heeft. Vooral de kans op een verhuizing tussen T = 0 en T = 2 daalt, van ongeveer 25% per jaar tot 22% per jaar, met een licht herstel voor de meest recente cohorten.

In figuur 3.5b werken we de totale kansen uit naar de verschillende bestemmingen, waarbij we opnieuw alleen de kansen op een vertrek naar een andere stedelijke wijk (oranje lijnen) en de

kans op een vertrek naar een zeer stedelijke wijk (blauwe lijnen) vermelden. Ook het vertrek vanuit stedelijke wijken naar zeer stedelijke wijken in de periode na het verlaten hoger onderwijs kende een vertraging: van bijna 10% naar een minimum van 8% per jaar voor het cohort 2001. Vervolgens is er licht herstel voor de jongere cohorten. Het dal is ook enigszins zichtbaar voor dezelfde verhuizingen op latere tijdstippen. Het vertrek naar andere stedelijke buurten laat hetzelfde negatieve verband zien als in figuur 3.4b. Dat zegt ons dat ook huidige inwoners van stedelijke wijken, net als de verhuizers vanuit zeer stedelijke wijken, deze beweging minder vaak ondernamen. Uit het feit dat dezelfde trend zich voor verschillende cohorten op verschillende tijdstippen voordoet, is weer af te leiden dat de oorzaak in een periode effect gezocht moet worden.

In de digitale bijlage keren we terug naar de verhuisbewegingen van en naar de consortiumsteden. Deze zijn in tabellen 3.2a en b al uiteengezet, naar bestemming / herkomstgebied. In de tabellen 3.3a en b werken we die stromen uit naar de stedelijkheid van herkomst en bestemmingswijken. Verhuiskansen kunnen regionaal verschillen, bestemmingskeuzen ook. De in de voorgaande paragrafen besproken trends (d.w.z. de dip in verhuiskansen die zich voor een aantal jaren heeft voorgedaan, het nieuwe gedrag door de jongere cohorten) kunnen lokaal anders uitpakken. Niet in alle steden zijn er evenveel mogelijkheden om te wonen in zeer stedelijke, of juist rurale of zeer rurale wijken. Een toe- of afname van de migratiestromen naar omliggende gebieden, waar deze wijktypes wellicht wel voorhanden zijn, kan het gevolg zijn. Er zijn regio's zoals de regiovisie Groningen-Assen die deze variëteit in woonmilieus ook actief in het beleid inzetten.

Digitale bijlage: in tabel 3.3a werken we de verhuisstromen vanuit de consortiumstad uit naar de stedelijkheid, en het gebied, van de bestemmingswijk en de stedelijkheid van de herkomstwijk in de consortiumstad. Zo wordt zichtbaar of men een vertrek uit stad gebruikt om in een meer stedelijk, of juist minder stedelijk milieu terecht te komen. Ook is af te leiden of dit verschilt per bestemmingsgebied, volgens de eigen regio indeling. Tenslotte kunnen de trends vergeleken worden met de analyse in de voorgaande paragrafen.

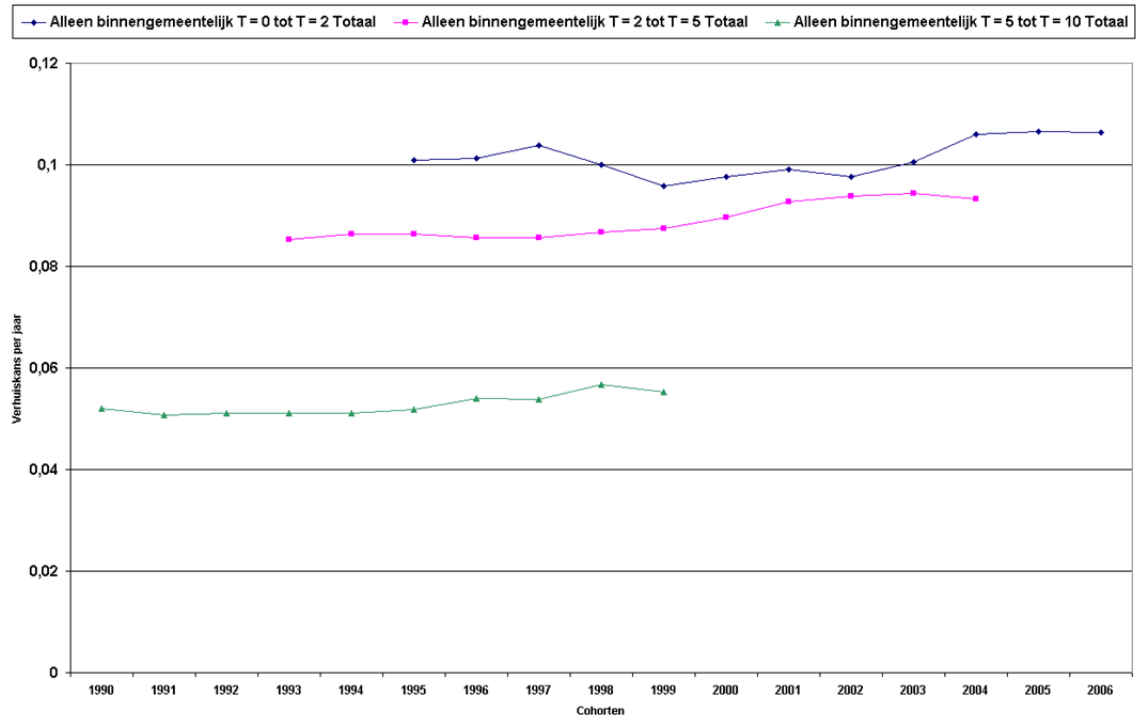
Digitale bijlage: in tabel 3.3b werken we de verhuisstromen in de richting van de consortiumstad uit naar de stedelijkheid, en het gebied, van de herkomstwijk en de stedelijkheid van de bestemmingswijk in de consortiumstad. Zo wordt zichtbaar of men een vertrek naar de stad gebruikt om in een meer stedelijk, of juist minder stedelijk milieu terecht te komen. Ook is af te leiden of dit verschilt naar welk gebied, volgens de eigen regio indeling, men vandaan komt. Tenslotte kunnen de trends vergeleken worden met de analyse in de voorgaande paragrafen.

Voor beide tabellen geldt dat we herkomstgebieden en bestemmingsgebieden met een puur stedelijke of puur rurale structuur weglaten: iedereen die naar een grote stad vertrekt komt daar in een stedelijk milieu terecht, en daarmee volstaat de informatie in de tabellen 3.2a en b dus.

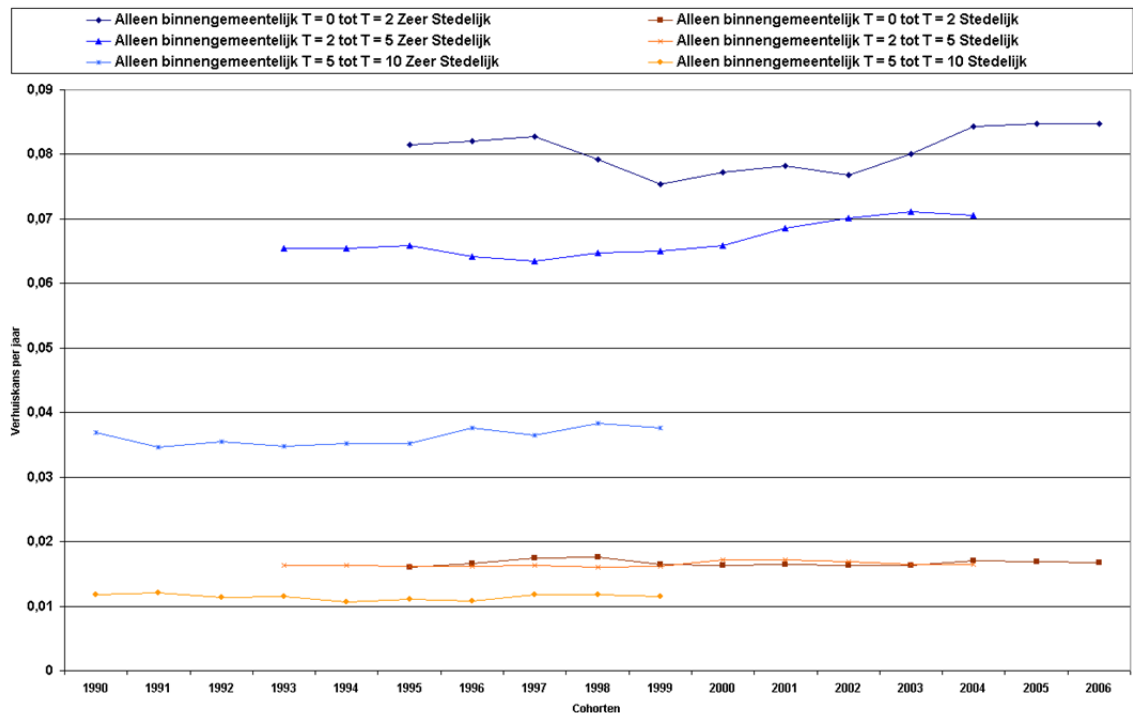
3.4.2 Binnengemeentelijke verhuisbewegingen: steeds belangrijker

Het is interessant om na te gaan of de patronen uit de vorige paragraaf 3.4.1, die zijn gemeten voor alle verhuisbewegingen, zich in dezelfde mate voordoen bij de binnengemeentelijke verhuizingen. Figuren 3.6a en b en figuren 3.7a en b zijn op dezelfde wijze opgezet als de figuren in de vorige paragraaf, maar dan alleen gebruikmakend van gegevens over binnengemeentelijke verhuizingen. Daarmee wordt dus bedoeld een verhuizing van de ene wijk naar de andere, binnen dezelfde gemeente.

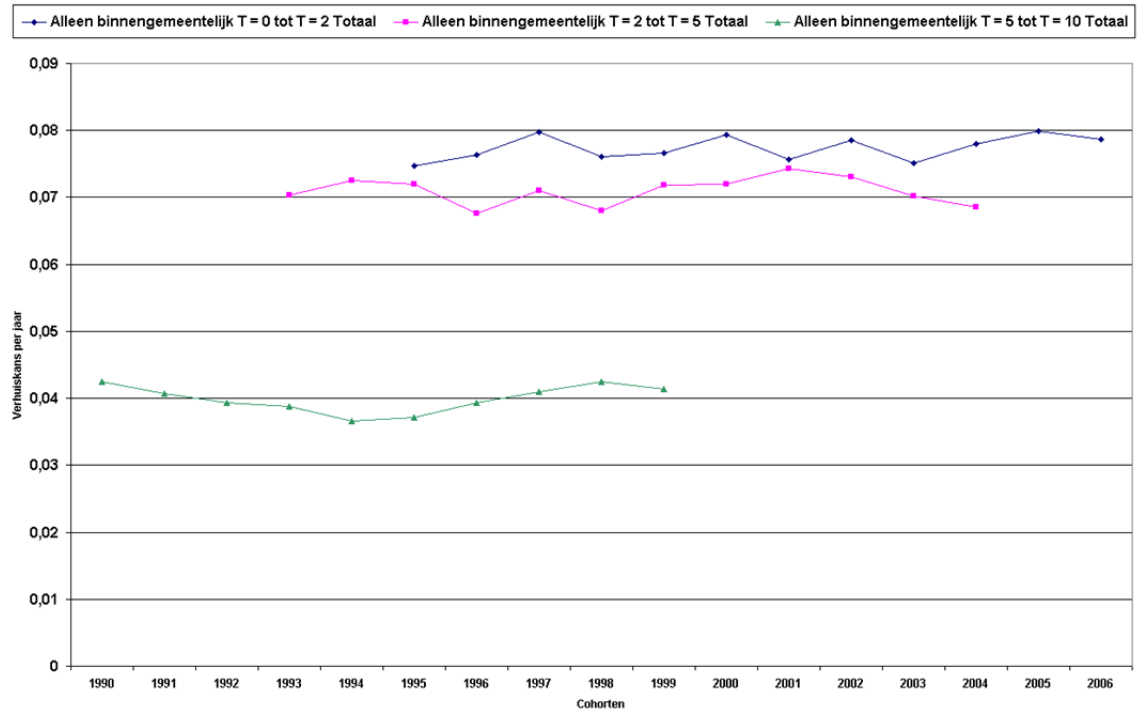
Figuur 3.6a: verhuiskansen, alleen binnengemeentelijke verhuizingen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in zeer stedelijke wijken, totaal van de bestemmingen, naar cohort en meetmoment

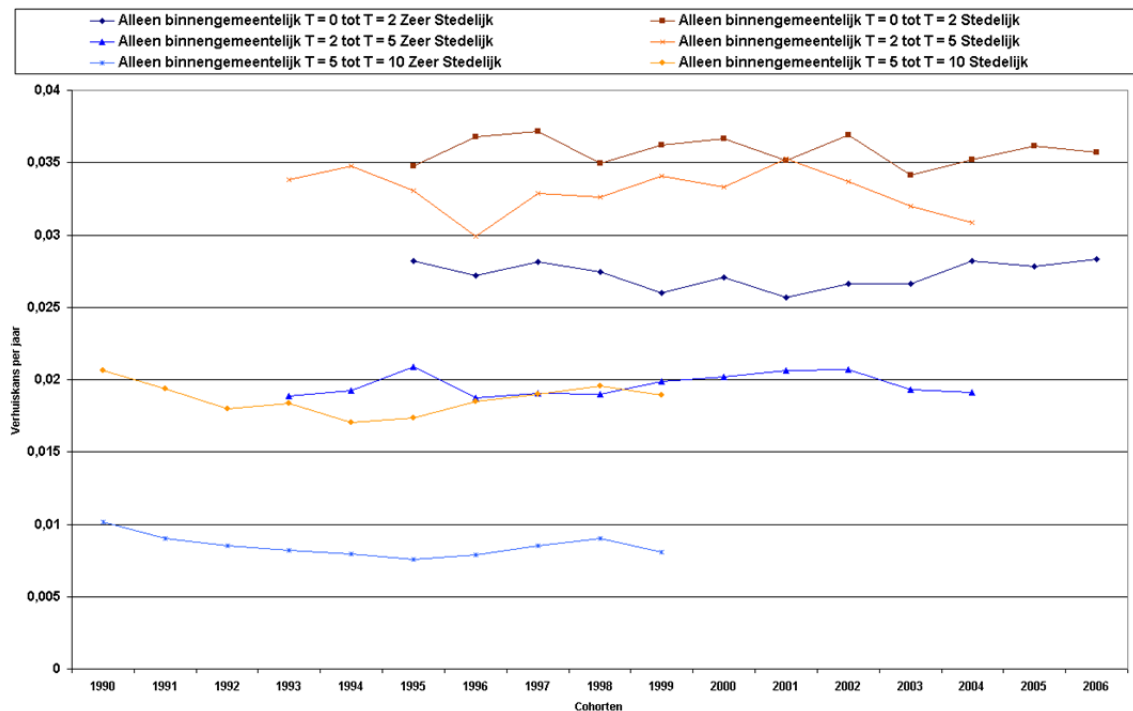
Figuur 3.6b: verhuiskansen, alleen binnengemeentelijke verhuizingen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in zeer stedelijke wijken, naar stedelijkheid van de bestemmingswijk, naar cohort en meetmoment

Figuur 3.7a: verhuiskansen, alleen binnengemeentelijke verhuizingen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in stedelijke wijken, totaal van de bestemmingen, naar cohort en meetmoment

Figuur 3.7b: verhuiskansen, alleen binnengemeentelijke verhuizingen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in stedelijke wijken, naar stedelijkheid van de bestemmingswijk, naar cohort en meetmoment

In figuur 3.6a vatten we de totale kans op een binnengemeentelijke verhuizing samen, voor verlaters hoger onderwijs die in zeer stedelijke wijken wonen. Hier vallen twee zaken op. Ten eerste is wederom de “dip” zichtbaar voor verhuizingen tussen $T = 0$ en $T = 2$. Ten tweede is het echter ook duidelijk dat de overall trend in de binnengemeentelijke verhuiskans een positieve is, voor alle meetmomenten. Dit verschijnsel, verrekend met de licht negatieve trends in de totale verhuiskans in figuren 3.4a en 3.5a, houdt in dat de kans op een tussen gemeentelijke beweging

lager is voor jongere cohorten. Deze jongere cohorten die in zeer stedelijke wijken wonen, verhuizen vaker binnen de gemeente, en minder vaak tussen gemeenten, dan oudere cohorten.

In figuur 3.6b werken we de totale binnengemeentelijke verhuiskans voor deze groep bewoners van zeer stedelijke wijken uit naar twee typen belangrijke bestemmingen: andere zeer stedelijke wijken en stedelijke wijken. Wederom is de dip zichtbaar, maar alleen voor vertrekkers naar andere stedelijke wijken. De kans op dit verhuistraject in de eerste jaren na het verlaten van het hoger onderwijs was 8% voor de oudere cohorten, daalde vervolgens naar 7,5%, om voor de jongere cohorten te stijgen naar bijna 8,5% per jaar. De positieve trend in de binnengemeentelijke verhuiskans is ook alleen nadrukkelijk aanwezig voor de beweging tussen zeer stedelijke wijken.

In figuur 3.7a zijn deze totale kansen op een binnengemeentelijke verhuizing weergegeven voor de hoger opgeleiden in stedelijke wijken. Hier is geen sprake van een duidelijke trend. Jaarlijkse kleine fluctuaties domineren het beeld. Wel is een dip in de jaarlijkse verhuiskansen tussen vijf en tien jaar na het verlaten hoger onderwijs zichtbaar.

Tenslotte werken we deze totalen uit naar de belangrijkste bestemmingen: andere stedelijke wijken (oranje lijnen) en zeer stedelijke wijken (blauwe lijnen). De kansen op dit type verhuizingen zijn in het algemeen niet heel hoog: de verhuisgeneigdheid onder inwoners van zeer stedelijke buurten ligt beduidend hoger (figuur 3.7b). Jaarlijkse fluctuaties worden daarmee belangrijker en er lijkt dus niet echt sprake te zijn van een trend. De dip in de totale verhuiskans tussen vijf en tien jaar lijkt vooral samen te hangen met een tijdelijke afname van binnengemeentelijke verhuizingen naar andere stedelijke wijken op dat moment.

In de digitale bijlage tabel 3.4 richten we de blik op de binnengemeentelijke verhuispatronen. We vergelijken de woonlocatie op verschillende meetmomenten van verlaters hoger onderwijs die in de stad gebleven zijn: waar is een inwoner van wijk X na verloop van tijd gebleven?

Zo is in kaart te brengen in hoeverre een woon carrière in de stad zelf tot de mogelijkheden behoort. Bestemmingskeuzes zijn te vergelijken over tijd ten opzichte van het afstuderen, en tussen cohorten. Het effect van gereedgekomen bouwprojecten kan met terugwerkende kracht ingeschat worden: heeft dit geleid tot een sterkere instroom uit andere wijken, of een vermindering van de uitstroom?

In de tabel is gebruik gemaakt van de standaard wijkindeling van het CBS. Deze is voor de meeste steden op een vrij hoog schaalniveau. Dit is nodig omdat anders de stromen te klein worden om nog statistisch interpreteerbaar te zijn. Tabel 3.4 is dan ook niet uitputtend: alleen de belangrijkste binnengemeentelijke stromen zijn opgenomen.

3.5 Samenvatting

1. De kansen op een verhuizing nemen toe naarmate het moment van het verlaten hoger onderwijs nadert. Na dit moment neemt de verhuismobiliteit weer sterk af. Er is sprake van twee pieken, die samenvallen met het begin en het eind van de studie aan het hoger onderwijs.
2. Op de langere termijn, na het verlaten van hoger onderwijs, worden verhuizingen op korte afstand belangrijker dan verhuizingen op lange afstand. Rondom het moment van afstuderen is dat andersom.
3. De consortiumsteden verschillen als het gaat om de migratiesaldi in verschillende perioden na het verlaten hoger onderwijs. We onderscheiden steden met een migratiesaldo van nagenoeg 0 (Zwolle, Deventer, Emmen), Amsterdam dat tot enkele jaren na het verlaten hoger onderwijs van de diverse cohorten nog mensen aantrekt en alle overige steden met een aanhoudende netto uitstroom.
4. Voor alle steden worden herkomst- en bestemmingsgebieden die dichtbij liggen op termijn het belangrijkst.

-
5. We vinden de meeste bewegingen tussen wijktypen met een soortgelijke mate van stedelijkheid. Stadsbewoners blijven dan vaak.....?, en dat geldt ook voor inwoners van meer rurale gebieden. Daarnaast is er een netto stroom vanuit stedelijke wijken naar meer rurale wijktypen. Steden die met het omliggende gebied samenwerken aan een complementaire woningmarkt kunnen hier hun voordeel mee doen.
  6. Er zijn periodieke schommelingen in de kans om vanuit zeer stedelijke omgevingen naar andere (zeer) stedelijke bestemmingen te vertrekken. Deze hangen niet samen met cohortsamenstellingen en hebben van doen met specifieke omstandigheden die zich in verschillende perioden hebben voorgedaan.
  7. Wanneer we oudere cohorten met jongere cohorten vergelijken is te zien dat de kans op binnengemeentelijke verhuizingen toeneemt bij de jongere cohorten die in zeer stedelijke omgevingen wonen, terwijl de kans op verhuizingen tussen gemeenten afneemt voor deze groep. Voor jongere cohorten geldt ook dat ze iets minder vaak in zeer stedelijke gebieden wonen, maar als ze er wonen, is de uitstroomkans lager dan bij oudere cohorten.

4 Ondernemerschap

4.1 Zelfstandigen en ondernemers

In dit hoofdstuk staat ondernemerschap onder verlaters hoger onderwijs centraal. De vraag staat centraal naar de mate waarin verlaters hoger onderwijs ondernemer worden en hun winstgevendheid. We kijken ook naar de relatie tussen de bedrijfslocatie en de woonlocatie: kenmerken van het huishouden blijken hier van groot belang te zijn. Tenslotte kijken we naar het effect van de ervaring als student-ondernemer. Hier blijkt dat deze ervaring wel leidt tot een grotere kans op voortzetting van het bedrijf, maar we vinden geen effect op de winstgevendheid.

We baseren ons in dit hoofdstuk op een iets andere definitie dan in hoofdstuk 2. Daar maten we ondernemerschap als het aantal personen dat als voornaamste inkomensbron winst uit eigen bedrijf heeft. In dit hoofdstuk baseren we ons op het Sociaal Statistisch Bestand, onderdeel Zelfstandigen. In dit bestand, gebaseerd op gegevens van de belastingdienst, staan personen geregistreerd die winsten hebben opgegeven uit eigen bedrijf. De bedragen kunnen zowel positief als negatief zijn. Gebruik maken van deze gegevens heeft drie voordelen. Ten eerste is voor een groot deel van deze personen ook aanvullende informatie over het bedrijf geregistreerd. Zo zijn er gegevens over de locatie, over de economische sector en over de omvang in FTE van het bedrijf. Ten tweede hebben veel verlaters hoger onderwijs meer dan één economische activiteit: men heeft een bedrijf en werkt daarnaast bijvoorbeeld in deeltijd voor een baas. Ten derde levert deze bron ons voldoende aantallen om informatie te verstrekken op een laag ruimtelijk schaalniveau. Er kleven ook nadelen aan deze benadering. Ondernemerschap is niet hetzelfde als zelfstandig zijn. Het feit dat een onderneming de situatie bereikt waarin structureel aangifte gedaan wordt van gemaakte winsten is op zichzelf een selectief gebeuren, immers niet iedereen zal het dat moment weten te bereiken. Ook moeten we het gerapporteerde winstniveau voorzichtig interpreteren. Verliezen en winsten kunnen over meerdere jaren verrekend worden. Daarnaast is het vanuit een welvaartspectief lastig het winstniveau te vergelijken met een netto inkomen uit werk. Verder zijn er enkele technische structuurwijzigingen geweest waardoor de data in de loop van de tijd niet op dezelfde manier aan het CBS is aangeleverd en door het CBS is verwerkt. Dat kan trendbreuken opleveren die in ons onderzoek zichtbaar kunnen worden als we kijken naar de patronen voor individuele cohorten. Tenslotte, en dit heeft ook te maken met selectiviteit, de echt zeer succesvolle ondernemers kunnen doorstromen naar een positie als directeur-groot aandeelhouder van hun eigen bedrijf. Daarmee verdwijnen ze uit dit overzicht.

We kijken eerst naar de ontwikkeling van het aantal zelfstandigen ten opzichte van het moment van afstuderen. We verleggen onze aandacht daarna naar het meten van de mate van succes van de onderneming. We kijken daarbij naar winstgevendheid en bedrijfsomvang (paragraaf 4.3). We kijken in paragraaf 4.4 naar de bedrijfsdynamiek die verlaters hoger onderwijs achter de rug hebben: hebben ze een bedrijf gestart, of is er sprake geweest van een recent faillissement? Vervolgens gaan we in op de bedrijfslocatie (paragraaf 4.5), waarbij we ook de resultaten uit het in het kader van dit onderzoek geschreven paper “Moving Shop” (Koster en Venhorst, 2013) meenemen. Is het bedrijf vaak in de woongemeente gevestigd? En hoe kunnen we die keuze verklaren? Tenslotte besteden we in paragraaf 4.6 aandacht aan ondernemerschap onder studenten: welke effecten heeft dit op de latere arbeidsmarkt- of ondernemerschap carrière? Hierbij bespreken we ook het onderliggende paper “The early careers of student-entrepreneurs” (Venhorst en Koster, 2013).

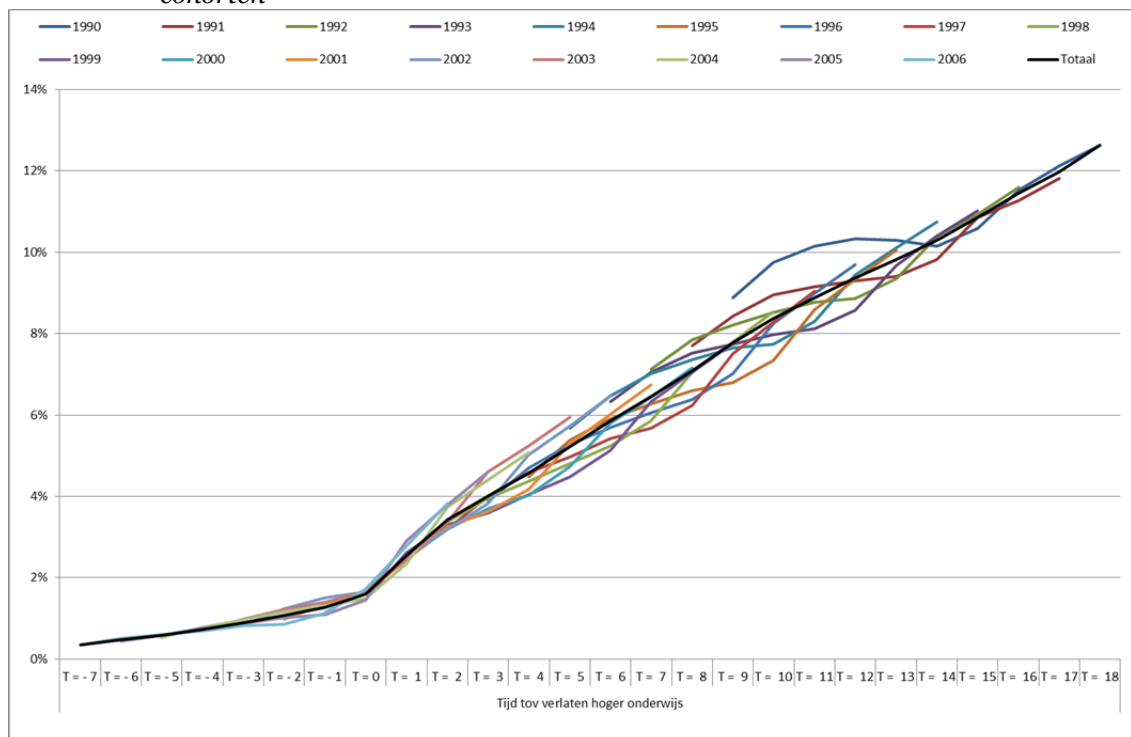
4.2 Toenemend aandeel zelfstandigen onder verlaters hoger onderwijs

We beginnen onze analyse met een overzicht van de kansen op zelfstandigheid. In deze paragraaf bekijken we achtereenvolgens in figuren 4.1 tot en met 4.3, de kans op zelfstandigheid in de totale populatie, de verschillen tussen hbo-ers en wo-ers en de verschillen tussen studierichtingen. Verschillen tussen het hbo en het wetenschappelijk onderwijs kunnen zich om verschillende redenen voordoen, mede afhankelijk van de aandacht die er voor ondernemerschapsonderwijs is. Verschillen tussen studierichtingen kunnen hier uit voortkomen, maar zijn ook gerelateerd aan de wijze waarop werkzaamheden in bepaalde sectoren georganiseerd zijn, denk bijvoorbeeld aan artsen in maatschappen. We vergelijken ook de kans op zelfstandigheid tussen mannen en vrouwen. In de arbeidsmarktliteratuur worden

deze groepen onderscheiden, gezien het verschillend carrièreverloop. Tenslotte vergelijken we de kans op zelfstandigheid tussen de consortiumgemeenten.

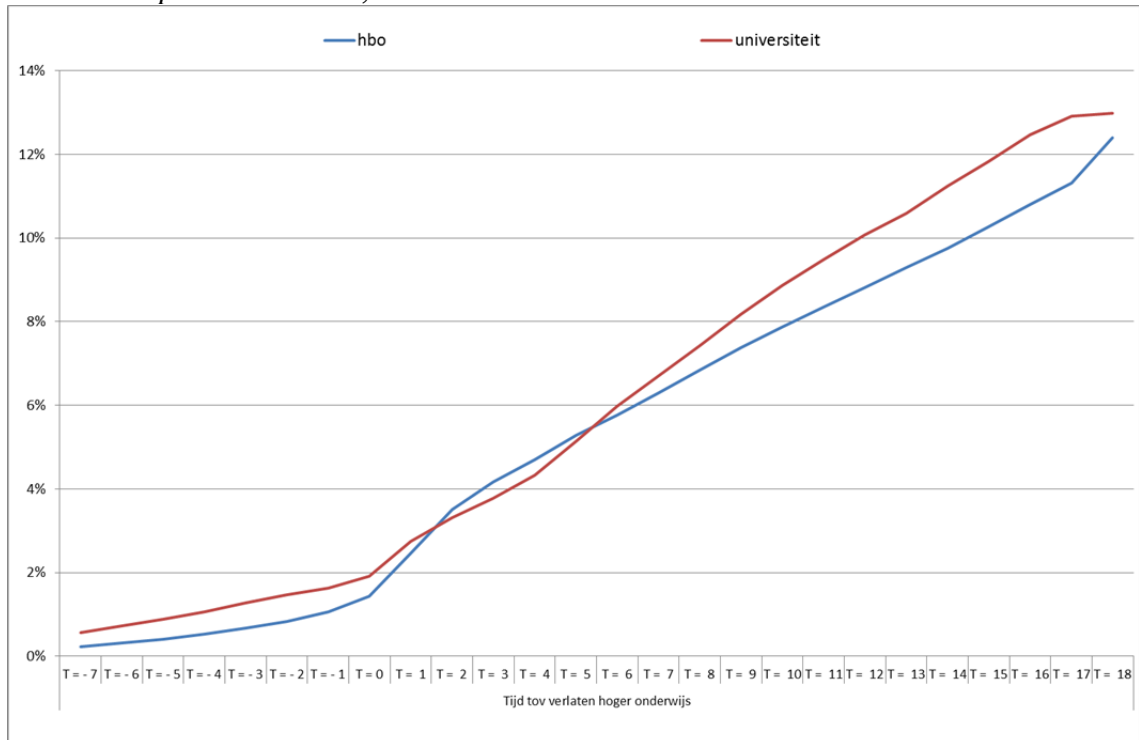
In figuur 4.1 is de overall kans op zelfstandigheid weergegeven. Te zien is dat er voorafgaand aan het verlaten hoger onderwijs al een deel van de populatie zelfstandige is. Dit aandeel loopt op tot ongeveer 1,5% in het jaar $T = 0$. Deze personen noemen we in het kader van deze studie studentondernemers. We komen in paragraaf 4.6 nog even bij deze groep terug, als we kijken naar wat deze ervaring als zelfstandige deze groep gebracht heeft. Na het verlaten van het hoger onderwijs neemt het aandeel zelfstandigen in de populatie gestaag toe tot meer dan 12%. Dit is meer dan het aandeel zelfstandigen dat we rapporteerden in paragraaf 2.6, gebruik makend van de sociaal economische categorie. Het verschil is dat we hier alle zelfstandigen meenemen, terwijl in paragraaf 2.6 alleen die zelfstandigen voor wie het ook de belangrijkste bron van inkomen was zijn meegenomen. We zien ook dat de diverse cohorten hetzelfde patroon volgen. Er is wel sprake van een periode specifiek patroon, waarbij we de technische stelselwijziging bij SSB Zelfstandigen lastig kunnen onderscheiden van cyclische effecten, zoals de recessie.

Figuur 4.1: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen, per meetmoment, alle cohorten

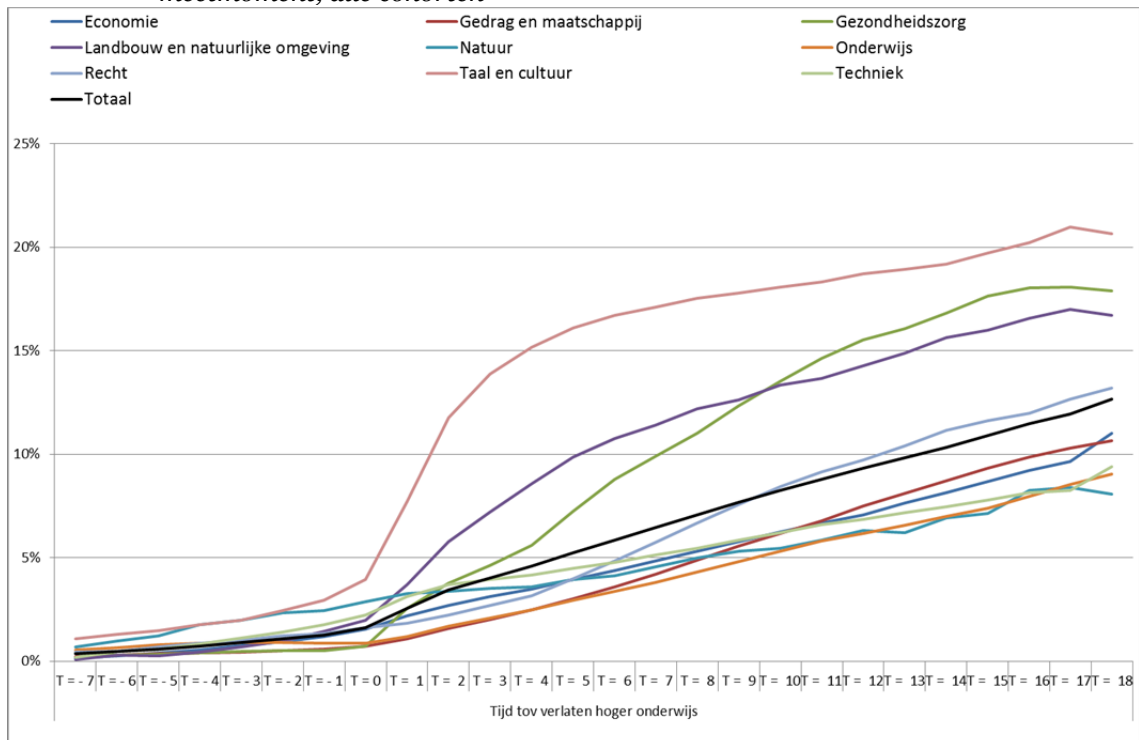

In figuur 4.2 nemen we alle individuele cohorten samen, en vergelijken we de populatie naar hbo en wo achtergrond. Deze twee groepen verlaters hoger onderwijs geven hetzelfde patroon te zien, waarbij de wo-afgestudeerden over het geheel genomen een iets hogere kans op zelfstandigheid te zien geven dan de hbo-ers. Dit verschil is voorafgaand aan het verlaten hoger onderwijs al zichtbaar.

Figuur 4.2: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen onder hbo-ers en wo-ers, per meetmoment, alle cohorten

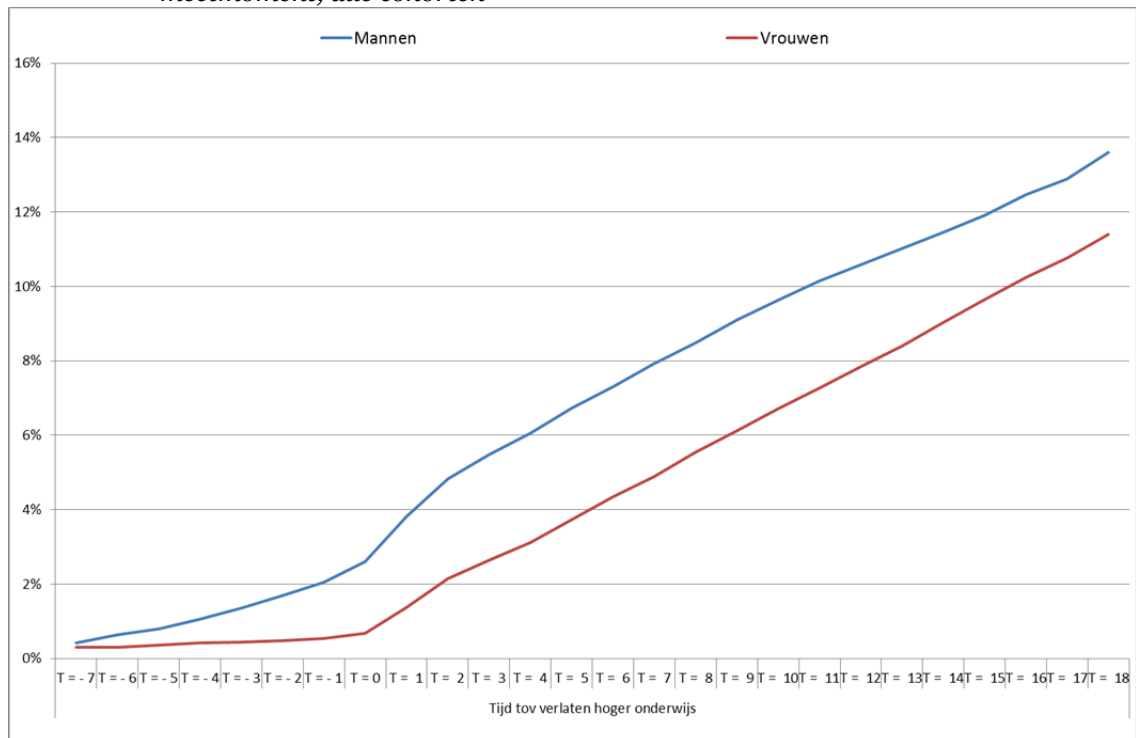
Figuur 4.3: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen naar studierichting, per meetmoment, alle cohorten

In figuur 4.3 werken we de populatie uit naar studierichting. Hier doen zich aanzienlijke verschillen voor in de kans op ondernemerschap. Het aandeel zelfstandigen is veruit het grootst onder afgestudeerden in de richting Taal en Cultuur, op enige afstand gevolgd door verlaters hoger onderwijs in de richtingen Landbouw en natuurlijke omgeving en Gezondheidszorg. Rechtenstudenten zitten rond het gemiddelde. Studenten in de Natuur richtingen behoren bij de koplopers onder de studentondernemers, als het gaat om de kans op ondernemerschap, maar

vallen daarna onder het gemiddelde. Economie richtingen vallen in deze weergave niet echt op. In absolute aantallen is het wel een belangrijke groep: het betreft vaak grote studierichtingen waar zelfs een bescheiden aandeel zelfstandigen nog leidt tot grote absolute aantallen (niet weergegeven).

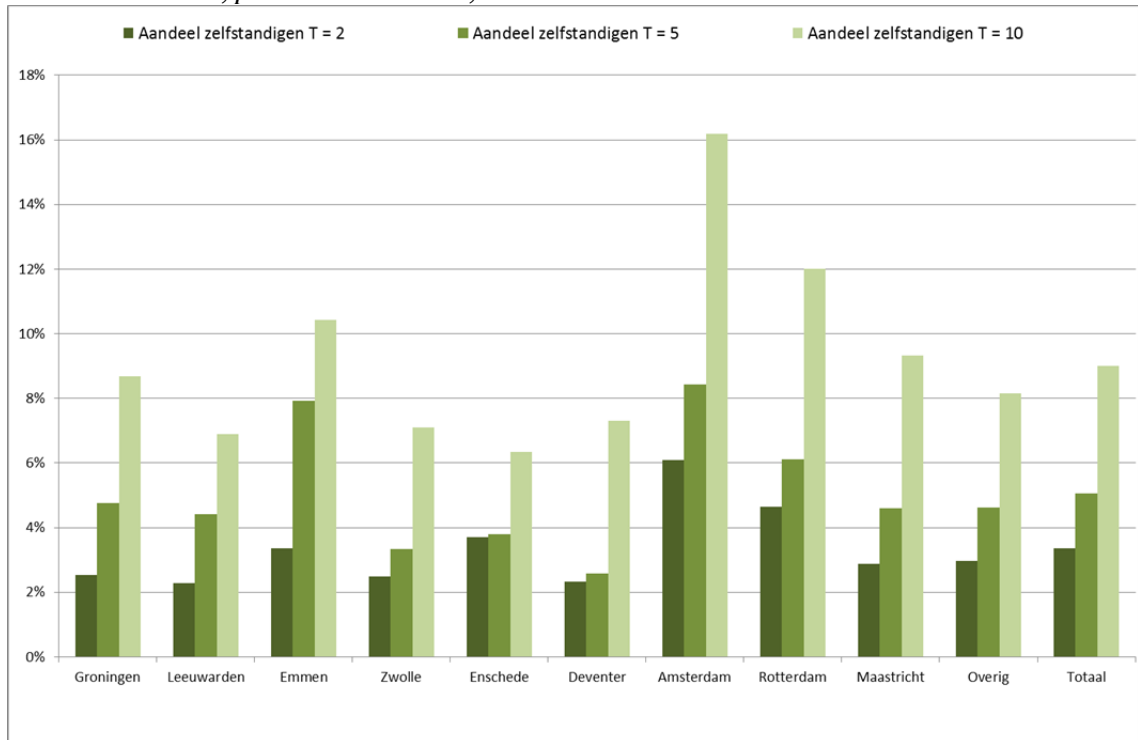
Figuur 4.4: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen naar geslacht, per meetmoment, alle cohorten

In figuur 4.4 vergelijken we het aandeel zelfstandigen tussen mannen en vrouwen. De ontwikkeling over tijd is erg vergelijkbaar, maar het uiteindelijke aandeel zelfstandigen onder vrouwen ligt lager dan dat bij de mannen. Ook valt op dat mannen een grotere kans hebben om studentondernemer te zijn.

We sluiten dit eerste overzicht af met een vergelijking tussen de consortiumsteden. In figuur 4.5 is het aandeel zelfstandigen onder verlaters hoger onderwijs die op drie meetmomenten in de steden wonen weergegeven. In bijna alle steden vertoont het aandeel het gradueel stijgende beeld zoals geschetst in figuur 4.1. Op tijdstip $T = 2$ zitten de meeste steden op of rond het totaal gemiddelde, maar vijf en tien jaar na het afstuderen blijft een aantal steden enigszins achter, vooral Leeuwarden, Deventer, Enschede en Zwolle. Net als bij de maatstaf gebaseerd op de sociaal economische categorie valt ook hier Amsterdam, en in mindere mate ook Rotterdam, op met bovengemiddelde aandelen zelfstandigen. De verschillen zijn op zichzelf interessant, maar kunnen veroorzaakt zijn door verschillen in de samenstelling van de groep verlaters hoger onderwijs die in de gemeente woont. Vooral de verdeling over opleidingen is hierbij van belang.

Figuur 4.5: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen, voor meetmoment $T = 2, 5$ en 10, per consortiumstad, alle cohorten

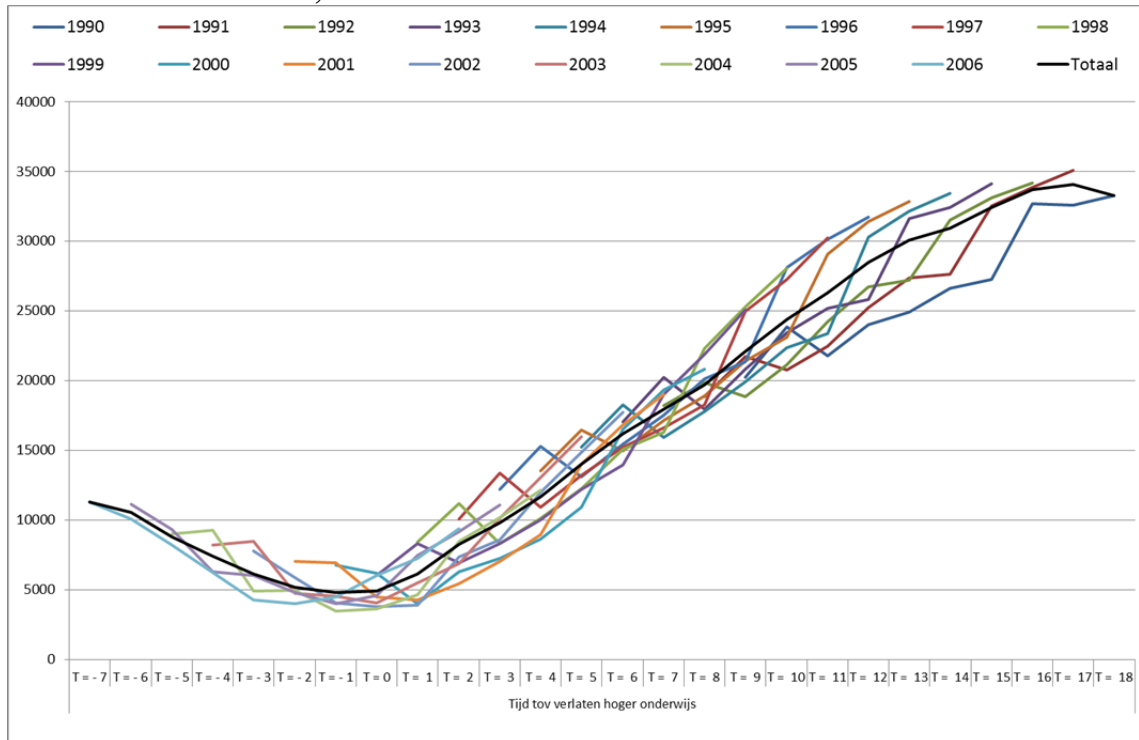

4.3 Toenemende gemiddelde winstgevendheid

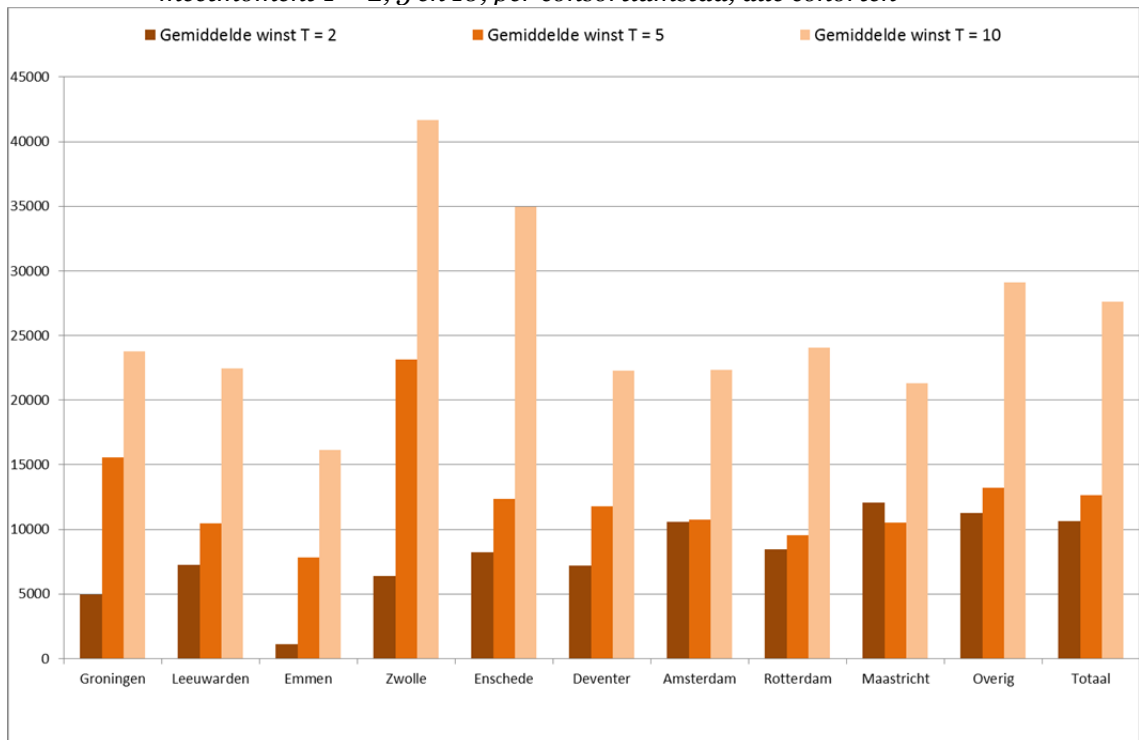
In deze paragraaf bestuderen we de gemiddelde winstgevendheid onder zelfstandigen. Zoals toegelicht in paragraaf 4.1 moeten we het winstbegrip enigszins voorzichtig interpreteren. Vanwege de overlap die er vaak is tussen privé en bedrijfssfeer is het winstbedrag niet in dezelfde mate als het netto besteedbaar inkomen indicatief voor de levensstandaard. Er zijn ook fiscale redenen om winsten en verliezen over meerdere jaren te herverdelen. Binnen de groep zelfstandigen is het winstbegrip beter te vergelijken en daartoe beperken we ons dus ook in deze paragraaf. Winstbedragen zijn gesteld in totalen per jaar en gecorrigeerd voor inflatie.

In figuur 4.6 is om te beginnen de gemiddelde winstgevendheid uitgezet tegen de tijd ten opzichte van het moment van verlaten hoger onderwijs. Ook is de ervaring van de afzonderlijke cohorten te zien. De gemiddelde winst van verlaters hoger onderwijs die al voor en tijdens de studie een bedrijf hebben, vertoont een daling naarmate het moment van verlaten hoger onderwijs dichterbij komt. Wellicht dat studieactiviteiten de aandacht opeisen, maar we kunnen een samenstellingseffect niet uitsluiten: bestaande zelfstandigen die terugkeren naar de collegebanken kunnen hier een rol spelen. Na het moment van verlaten hoger onderwijs nemen de winsten toe. Het patroon per cohort is wat grillig. Dit hangt wellicht samen met de verschillen in registratie over tijd. De economische cyclus kan ook een rol spelen.

Figuur 4.6: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen, per meetmoment, alle cohorten

Figuur 4.7: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen, voor meetmoment T = 2, 5 en 10, per consortiumstad, alle cohorten

In figuur 4.7 werken we de gemiddelde winsten uit per consortiumstad, voor drie meetmomenten. Vooral voor zelfstandigen die tien jaar na het verlaten hoger onderwijs in Enschede of Zwolle wonen, halen gemiddeld genomen hoge winsten. Afwijkingen van het gemiddelde patroon zeggen niet direct iets over het ondernemersklimaat in de stad. Er kunnen immers samenstellingseffecten aan ten grondslag liggen. Daarom bekijken we in de

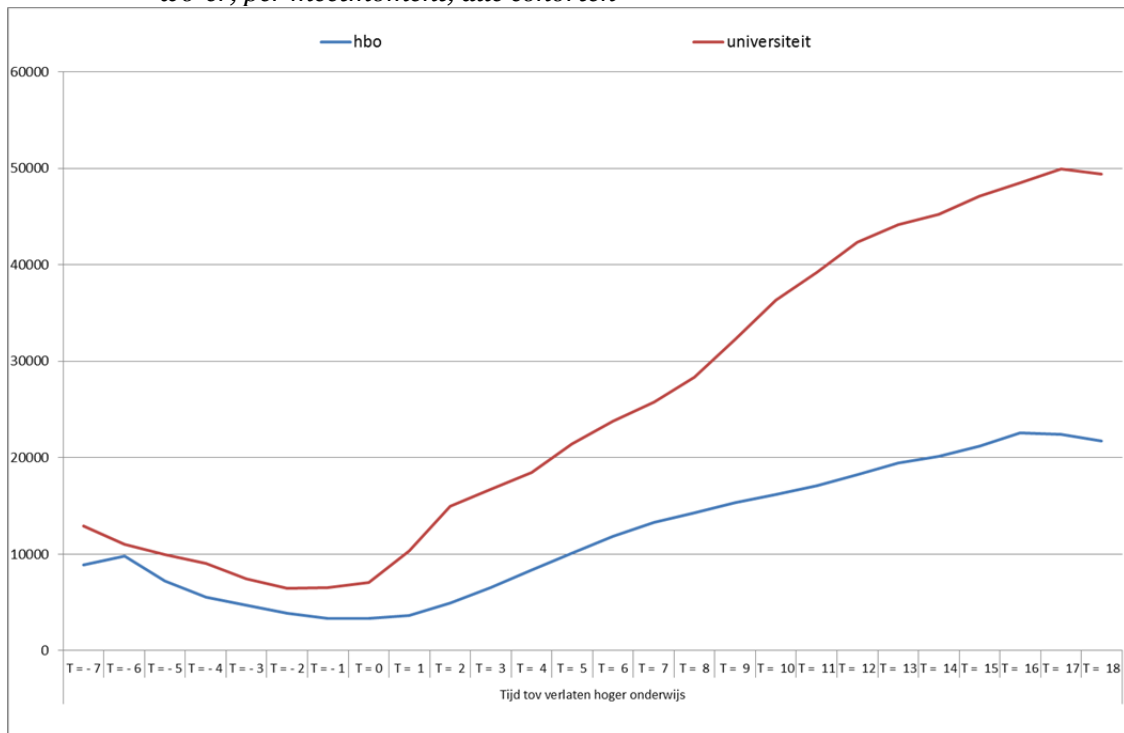

paragrafen 4.3.1 en 4.3.2 de winstgevendheid naar opleidingsniveau en richting, en naar geslacht nog wat nader.

4.3.1 Grote verschillen in winstgevendheid naar opleiding

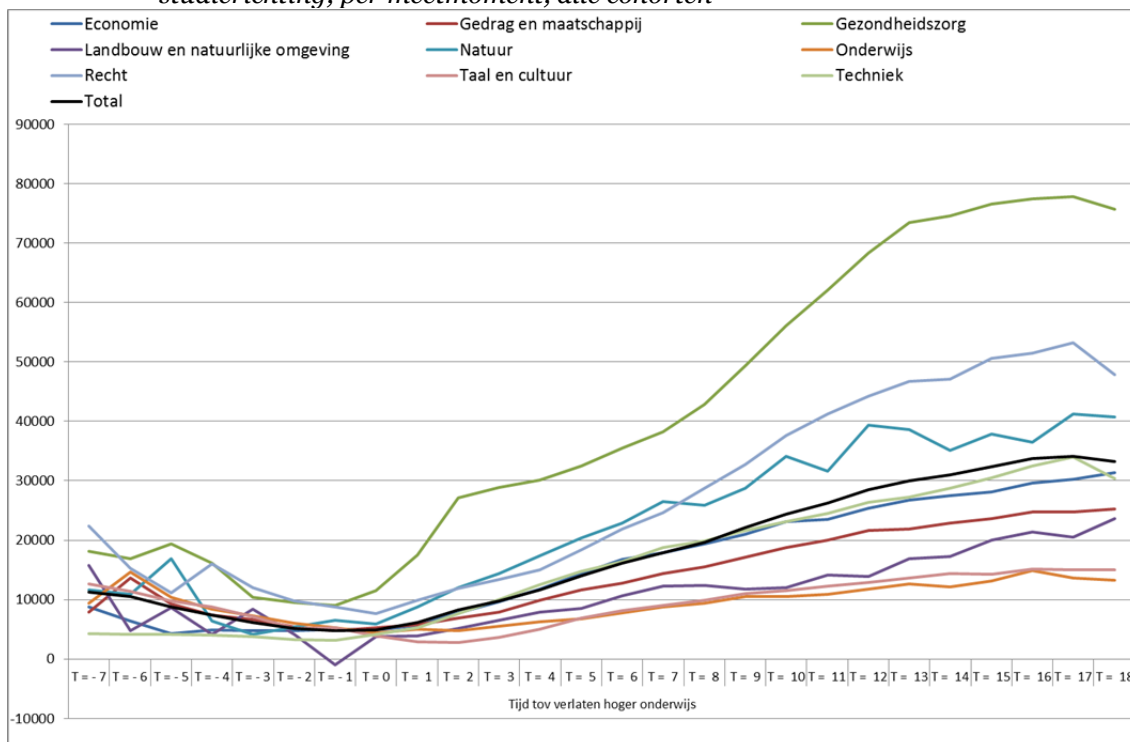
In deze paragraaf geven we achtereenvolgens de winstgevendheid naar opleidingsniveau (figuur 4.8), en –richting (figuur 4.9) weer. Gemiddeld halen universitair verlaters hoger onderwijs hogere winsten dan hbo-ers. Het patroon over tijd komt wel sterk overeen.

Figuur 4.8: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen naar hbo-er of wo-er, per meetmoment, alle cohorten

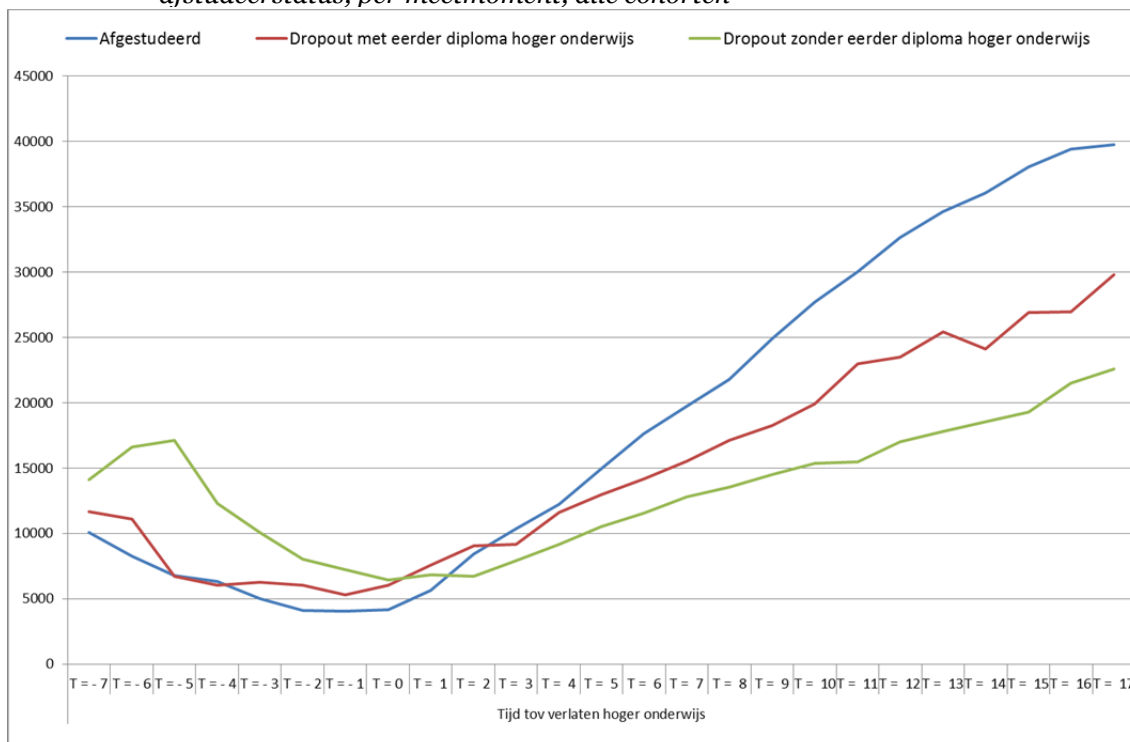

Veruit de hoogste gemiddelde winsten worden gehaald door verlaters hoger onderwijs met de opleidingsrichting Gezondheidszorg (figuur 4.9). Dit zijn veelal universitair geschoolde artsen die in een maatschap opereren. Hoge winsten worden ook gehaald door rechtenafgestudeerden. De derde plaats valt toe aan afgestudeerden in de natuurwetenschappen. De zelfstandigen met studierichting Techniek zitten rond het gemiddelde. Verlaters hoger onderwijs in de richtingen Taal en Cultuur hebben een hoge kans op zelfstandigheid, maar de gemiddelde winstgevendheid is niet hoog.

Figuur 4.9: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen naar studierichting, per meetmoment, alle cohorten

Figuur 4.10: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen naar afstudeerstatus, per meetmoment, alle cohorten

In figuur 4.10 maken we een klein uitstapje en vergelijken we de winsten van zelfstandigen naar afstudeerstatus. Verreweg het grootste deel van de populatie heeft de laatstgenoten hogere opleiding afgesloten met een diploma, zoals ook al weergegeven in figuur 2.6. Het kan zijn dat de laatste opleiding niet is afgerond omdat de verlater hoger onderwijs zijn of haar aandacht heeft verlegd naar activiteiten in een eigen bedrijf. Dropouts, zonder een eerder diploma uit het hoger onderwijs halen tijdens de studie wel een gemiddeld hogere winst. Zelfstandigen die

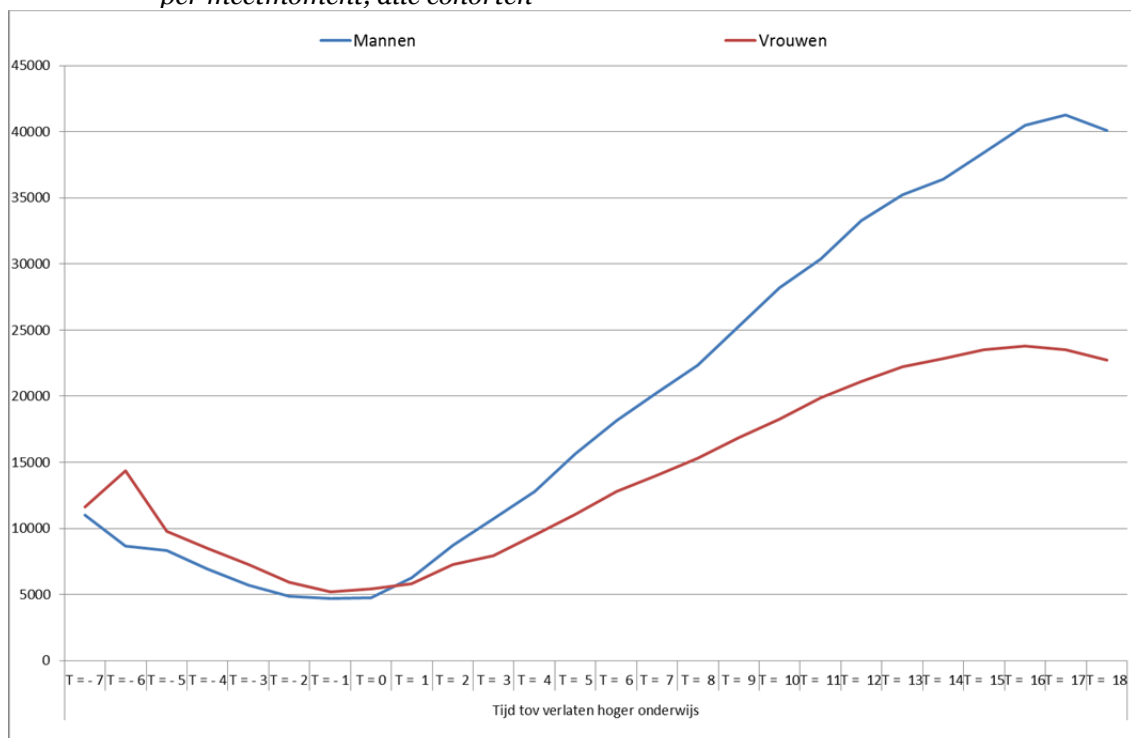
uiteindelijk wel een diploma halen doen het op dat moment minder goed. Dropouts worden echter na het verlaten van het hoger onderwijs al snel ingehaald door diegenen die wel het diploma halen, maar ook door andere dropouts die wel een eerder behaald diploma uit het hoger onderwijs op zak hebben.

Digitale bijlage: in tabel 4.1 leveren we uitgebreide informatie over de zelfstandige verlaters hoger onderwijs die in de consortiumsteden wonen. We geven het aantal zelfstandigen en de gemiddelde winstgevendheid, totaal, naar hbo en wo en per studierichting. Zo is niet alleen de samenstelling van het zelfstandigenbestand te volgen, maar ook hoe de aantallen zelfstandigen en winstgevendheid in de stad zich verhouden tot relevante andere gebieden. Dezelfde gegevens rapporteren we voor de omliggende gebieden, op basis van de eigen regio-indeling. De gegevens worden weergegeven op twee meetmomenten, vijf en tien jaar na het afstuderen, zodat de ontwikkeling over tijd te volgen is. Tenslotte is ook vast te stellen of het beeld voor jongere cohorten gelijk is aan dat van de oudere, of dat er zich structurele wijzigingen hebben voorgedaan.

4.3.2 Winstgevendheid naar geslacht

In paragraaf 4.2 zagen we al dat de kans op zelfstandigheid tussen mannen en vrouwen in het voordeel van de mannen uitviel. De toename over tijd gaat redelijk gelijk op, maar er is een consequent verschil van ongeveer 2%-punt tussen beide groepen. De ontwikkeling van de gemiddelde winst loopt verder uiteen. Uit figuur 4.11 blijkt dat vooral op de langere termijn na het verlaten van het hoger onderwijs mannelijke zelfstandigen gemiddeld hogere winsten maken dan vrouwen. Daarnaast is het zo dat mannen, vanaf het moment van het verlaten hoger onderwijs een sterkere winstgroei doormaken dan vrouwelijke zelfstandigen. De ervaringen van de diverse cohorten lijken ook sterk op elkaar. Voor zowel mannen als vrouwen geldt dat jongere cohorten het beter doen dan de oudere: jongere cohorten halen dezelfde winstniveaus al op een eerder moment van verlaten hoger onderwijs (niet weergegeven).

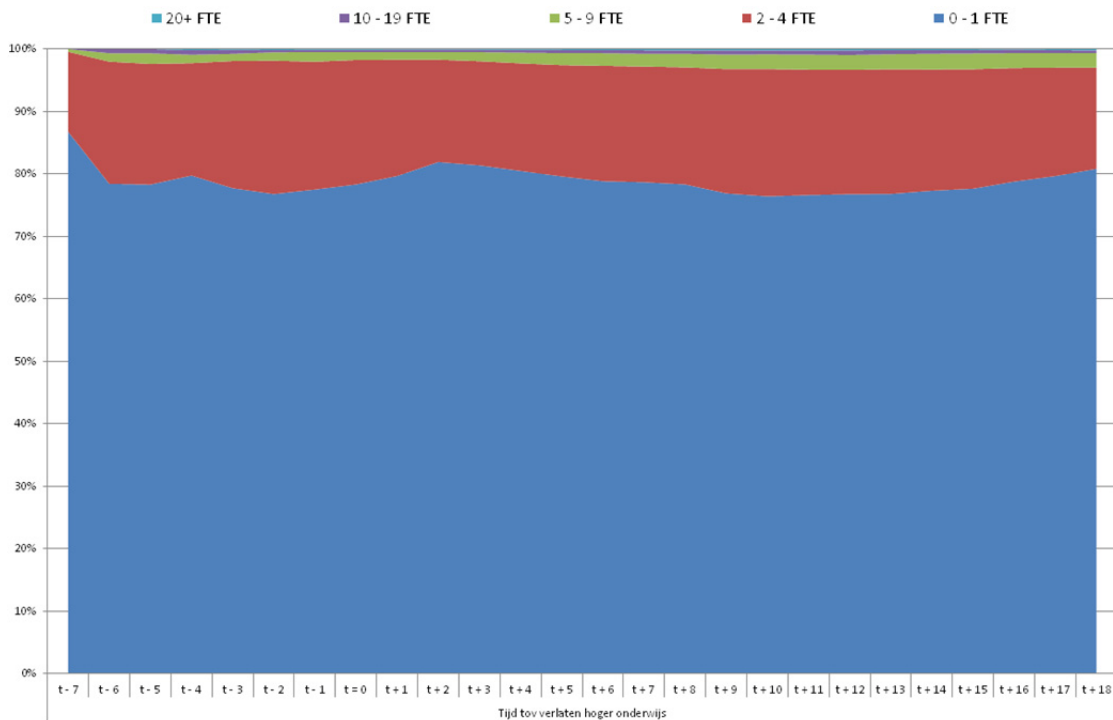
Figuur 4.11: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen naar geslacht, per meetmoment, alle cohorten

4.3.3 Omvang van het bedrijf als succesmaat?

In deze paragraaf bekijken we tenslotte een alternatieve maat voor succes: de omvang van het bedrijf, gemeten in het aantal FTE dat actief is in de onderneming (inclusief de zelfstandige). Dit is weergegeven in figuur 4.12.

Figuur 4.12: bedrijfsomvang zelfstandige verlaters hoger onderwijs, per meetmoment, alle cohorten

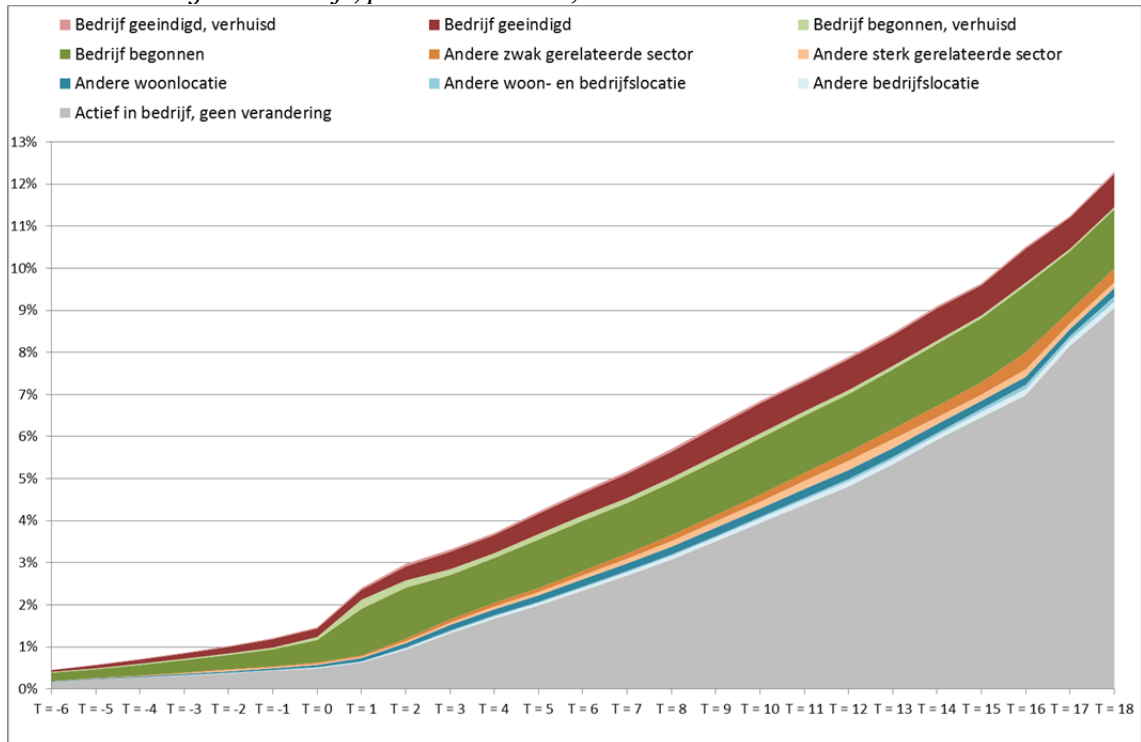
Ook hiervoor geldt dat de maatstaf met enige voorzichtigheid moet worden bekeken. Het aannemen van personeel kan in het algemeen gezien worden als een maatstaf voor groei en lange termijn plannen. Het kan ook zo zijn dat in bepaalde sectoren ongeacht het succes van de onderneming, het aannemen van personeel hoe dan ook niet voorkomt, zoals bij zelfstandige consultants. Uit figuur 4.12 blijkt dat dan ook dat verloop van het personeelsbestand vrij constant is, ten opzichte van het moment van het verlaten hoger onderwijs. Veruit de meeste zelfstandigen vallen in de categorie 0 – 1 FTE, en dit blijft ruimte tijd na het afstuderen ook zo. Bedrijven groter dan 4 FTE komen weinig voor.

4.4 Dynamiek: startups, faillissementen en ruimtelijke mobiliteit

Een alternatieve manier om naar succes te kijken, is een nadere analyse van de lokale bedrijfsdynamiek. Zijn er veel startups, of juist veel faillissementen in de gemeente? Is het nodig het bedrijf te verplaatsen? Figuur 4.13 geeft het algemene beeld, waarbij we diverse vormen van bedrijfsdynamiek in een figuur samenvatten. We geven voor elk meetmoment de kans weer dat een zelfstandige een bepaalde (combinatie van) dynamiek meemaakt. We onderscheiden daarbij “Start-ups” (Bedrijf begonnen), bedrijfsbeëindigingen, verhuizingen en bedrijfsverplaatsingen of het verleggen van de activiteit naar een andere sector.

De kansen zijn berekend ten opzichte van de totale populatie verlaters hoger onderwijs, per cohort en per meetmoment. In de figuur zijn alleen de gemiddelden over alle cohorten weergegeven. In de figuur zijn alleen de zelfstandigen opgenomen. Er is daarnaast uiteraard nog een grote groep verlaters hoger onderwijs die geen periode van zelfstandigheid doormaakt. Deze groep is niet weergegeven, maar zou de verdeling dus aanvullen tot 100%.

Figuur 4.13: bedrijvendemografie, startups en faillissementen, zelfstandige verlaters hoger onderwijs, per meetmoment, alle cohorten

Er is een sterke stijging in de kans op startups (groen) in het jaar van verlaten hoger onderwijs. Daarna stabiliseert zich dit snel, tot een niveau van 1,2% per jaar, licht stijgend tot uiteindelijk ongeveer 1,6% per jaar. Een klein aandeel combineert een start-up met een verandering van de woonlocatie in hetzelfde jaar. De kans op bedrijfsbeëindiging neemt ook toe over tijd, tot uiteindelijk 0,8% per jaar (rood). De oranje kleuren geven een wisseling van sector weer, uitgewerkt naar gerelateerde of ongerelateerde sectoren. Uit de figuur is ook af te lezen dat kans op verhuizingen en / of bedrijfsverplaatsingen onder de zelfstandigen niet groot is (blauwe tinten). Een verandering van de woonlocatie is gemiddeld genomen net iets waarschijnlijker (0,2%) dan een kans op een bedrijfsverplaatsing (0,1%). De categorie die het sterkst toeneemt (weergegeven in grijs) is de groep zelfstandigen die geen nadere dynamiek doormaakt: men blijft het bedrijf uitoefenen, op dezelfde locatie en in dezelfde sector.

Digitale bijlage: in tabel 4.2 leveren we uitgebreide informatie over de dynamiek die zelfstandige verlaters hoger onderwijs in de consortiumsteden mee hebben gemaakt in het achterliggende jaar.

We nemen daarbij mee of iemand een bedrijf is begonnen, het bedrijf heeft voortgezet, of het juist heeft beëindigd. Bij diegenen die het bedrijf hebben voortgezet hebben we gekeken of dat nog steeds in dezelfde sector was, en of de locatie van het bedrijf is gewijzigd. Tenslotte kan een verhuizing (dus een verandering van woonlocatie) in principe in combinatie met alle andere dynamiek voorkomen. Sommige combinaties zijn echter zo zeldzaam, dat we ze hebben gecombineerd. Zo kijken we niet apart naar bedrijfsverplaatsingen met of zonder een wijziging van sector, aangezien deze combinatie te zeldzaam is om over te rapporteren.

De gegevens worden gerapporteerd op drie meetmomenten, twee, vijf en tien jaar na het verlaten van het hoger onderwijs. Ook zijn jongere en oudere cohorten te vergelijken. Tenslotte is de dynamiek ook gerapporteerd voor de omliggende gebieden op basis van de regio-indeling op maat.

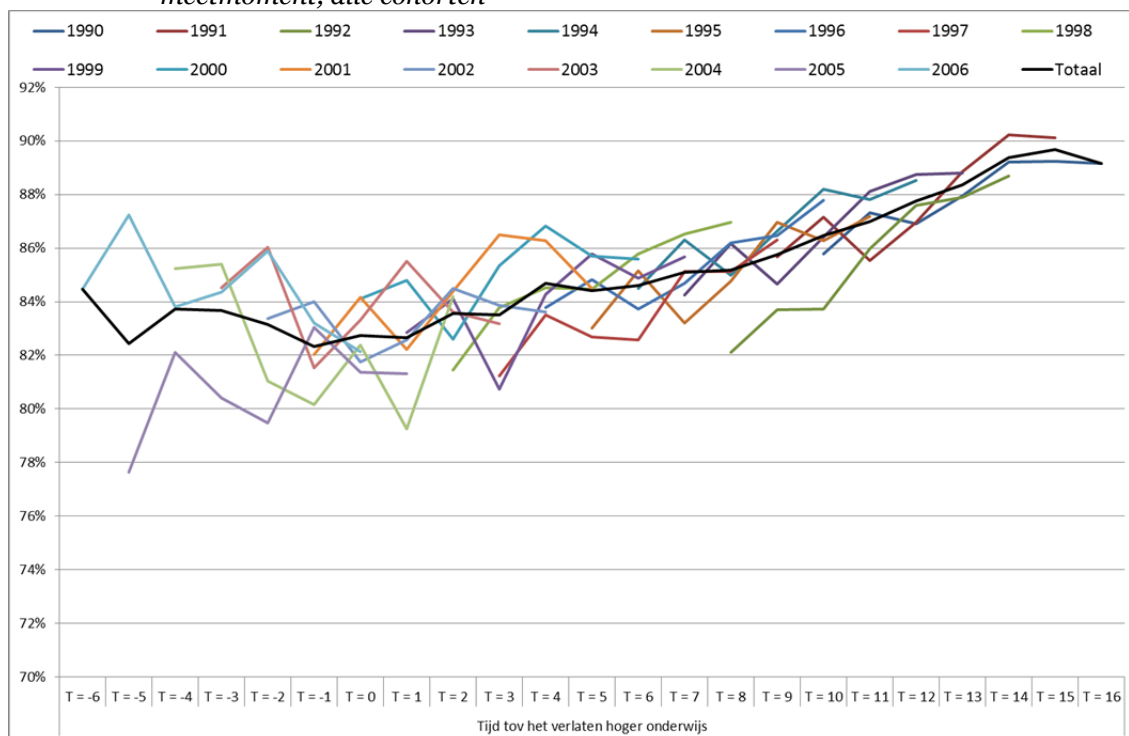
4.5 Worden bedrijfs- en woonlocatie op elkaar aangepast?

In deze paragraaf zetten we de bedrijfslocatie van zelfstandigen af tegen hun woonlocatie. We kijken eerst naar het algemene beeld in paragraaf 4.5.1: het bedrijf blijkt vaak in de woongemeente gevestigd te zijn, en dit neemt ook toe over tijd. In paragraaf 4.5.2 gaan we in op de verhuisdynamiek: bedrijfsverplaatsingen komen minder vaak voor dan verhuizingen onder verlaters hoger onderwijs, hebben we in de vorige paragraaf gezien. Ze vallen zelden samen met een start-up of bedrijfsbeëindiging bijvoorbeeld. Het is ook de vraag of een van beide type verplaatsingen juist wordt ingezet om een match van bedrijfs- en woonlocatie te bereiken, of die juist ongedaan te maken. Dat zou inhouden dat factoren aan de kant van het huishouden in plaats van factoren aan de kant van het bedrijf de ruimtelijke mobiliteit sterker bepalen. Dit is ook het onderwerp van het paper “Moving shop” (Koster en Venhorst, 2013).

4.5.1 Match tussen bedrijfs- en woonlocatie

In figuur 4.14 is het aandeel zelfstandigen weergegeven dat een bedrijf heeft in de woongemeente. Het verloop is wat grillig, maar te zien is dat, gemiddeld genomen, maar ook binnen elk cohort, dit aandeel toeneemt naarmate we verder verwijderd raken van het moment van verlaten hoger onderwijs. We zijn helaas niet in staat om vast te stellen of het bedrijf ook echt aan huis wordt gevoerd. Dit beeld geldt ook voor de individuele consortiumsteden: een groot aandeel van de daar wonende zelfstandigen voert ook het bedrijf in die gemeente (niet nader weergegeven).

Figuur 4.14: percentage zelfstandigen met het eigen bedrijf in de woongemeente, per meetmoment, alle cohorten

4.5.2 Verhuizen, bedrijfsverplaatsingen en match wonen en werken

In het paper “Moving shop” (Koster en Venhorst, 2013) analyseren we nader onder welke omstandigheden een match van woon- en bedrijfslocatie voor zelfstandigen tot stand komt. Het is voor lokale beleidsmakers interessant om zicht te hebben op die match. In huishoudens worden vaak meerdere economische en niet economische activiteiten gecombineerd. Deze activiteiten moeten niet leiden tot onoverkomelijke ruimtelijke dilemma’s. Anders gezegd: het is van belang een locatie te kiezen waar de activiteiten van beide partners, of meerdere activiteiten van een alleenstaande, kunnen worden gecombineerd. Indien er sprake is van een ruimtelijk probleem, kan verplaatsing van een of meerdere activiteiten helpen. In het paper bekijken we verhuizingen (Residential Move), bedrijfsverplaatsingen (Firm Move) of een combinatie van beide (Double Move, DM).

Tabel 4.3 is afkomstig uit het paper. Hierin vatten we de situatie samen voor alle zelfstandigen in onze dataset, ongeacht cohort of meetmoment. De uitgangssituatie is dat van de 208.643 zelfstandigen, 179.518 personen, ofwel 86%, een match (M) hebben tussen woon- en bedrijfsgemeente. De rest is niet gematched (NM). Vervolgens bekijken we in de tabel de verhuisfrequenties naar type en berekenen we ook de kans op dat type verhuizing (de Rate). Overall maakt 5% alleen een Residential Move mee, 2,4% alleen een Firm Move en net geen 1% maakt beide bewegingen gedurende een jaar. Het is echter zeer opvallend dat zelfstandigen die niet gematched zijn, de 29.125 NM, een veel hogere kans op verhuizingen hebben, van welk type dan ook, dan de 179.518 zelfstandigen die wel gematched zijn.

Tabel 4.3: verlaters hoger onderwijs met een eigen bedrijf, verhuiskans naar type verplaatsing en uitgangssituatie (match / geen match), alle cohorten en meetmomenten, heel Nederland

Situation (t-1)	#	Events (t-1 -> t)						Total	
		Res. move	Rate	Firm move	Rate	DM	Rate	Total	Rate
M	179518	4810	2.7	2291	1.3	1490	0.8	8591	4.8
NM	29125	5610	19.3	2648	9.1	369	1.3	8627	29.6
Tot	208643	10420	5.0	4939	2.4	1859	0.9	17218	8.3

In tabel 4.4 zetten we op een rij of een verhuizing ingezet wordt om een betere match te creëren. In de rijen maken we onderscheid tussen zelfstandigen die in de uitgangssituatie gematched waren (M) en zij die dat niet waren (NM). Vervolgens geven we voor elk verhuistype een overgangsmatrix. Indien een zelfstandige gematched was, kan het uitvoeren van een Residential Move of een Firm Move alleen maar leiden tot een Niet Match in de nieuwe situatie. Van Match naar Match is dus 0% voor deze beide typen verhuizingen. Van de zelfstandigen die een Double Move ondernemen, gaat ruim 75% van een gematchde situatie naar een nieuwe gematchde situatie: woning en bedrijf worden samen verhuisd naar een andere, maar dezelfde gemeente. Voor Residential Move en Firm Move valt op dat de beweging van Niet Match naar Match, en andersom, dus van Match naar Niet Match, ongeveer even belangrijk is. Steeds rond de 45% valt in deze stromen. In totaal dragen alle verhuizingen en bedrijfsverplaatsingen dus maar heel beperkt bij aan het verbeteren van de match. Het lijkt er eerder op dat er sprake is van een grote diversiteit. Er zijn groepen die streven naar een match, maar er zijn ook groepen die de omgekeerde beweging maken.

Tabel 4.4: verlaters hoger onderwijs met een eigen bedrijf, verhuiskans naar resultaat verplaatsing en uitgangssituatie (match / geen match), alle cohorten en meetmomenten, heel Nederland

t-1	Match after event (t)					
	Residential move		Firm move		Double move	
	Matched	NM	Matched	NM	Matched	NM
Matched	0%	46.2%	0%	46.4%	75.3%	4.9%
NM	42.0%	11.8%	47.1%	6.5%	5.4%	14.5%
Subtot	4379	6041	2327	2612	1499	360
Total	10420		4939		1859	

In het paper analyseren we dit probleem nader. We schatten de kans op een match, waarbij we zo goed mogelijk de verschillende groepen en hun verschillende verhuisbewegingen meenemen. Daarbij blijkt dat de aanwezigheid van een economisch actieve partner, of eigen alternatieve bezigheden zoals een baan naast het bedrijf, een belangrijke rol spelen. Zulke activiteiten leiden ertoe dat Firm Moves vaker worden ingezet om een match te creëren. Omgekeerd leiden dit soort activiteiten ertoe dat Residential Moves vaker een mismatch tot gevolg hebben. De andere activiteiten in het huishouden zijn dan belangrijker.

4.6 Wat is de waarde van studentondernemerschap?

De laatste paragraaf in dit hoofdstuk is gewijd aan studentondernemerschap. Het is een thema dat steeds sterker in de belangstelling staat van beleidsmakers, maar ook van kennisinstellingen. Beleidsmakers zijn op zoek naar manieren om de kennisinstelling beter in de regio te verankeren omdat de werkgelegenheidseffecten van te vermarkten kennis groot kunnen zijn. Vanuit de kennisinstelling is er het belang van maatschappelijk relevante output en de samenwerking met het bedrijfsleven. Uit het NICIS project “Kenniscirculatie in de regio” (Delfmann et al, 2010) bleek al dat dit soort samenwerking vaak tot stand komt tussen kennisinstellingen en haar oud-studenten.

Er is nog niet veel bekend over de lange termijn effecten van ervaring als studentondernemer. In dit onderzoek dragen we bij aan de bestaande kennis door te kijken hoe het personen met ervaring als studentondernemer vergaat na het verlaten van het hoger onderwijs. We hebben een nadere analyse uitgevoerd en beschreven in het paper “The early careers of student entrepreneurs”, (Venhorst en Koster, 2013). Hierin staat de vraag centraal of en hoe ervaring als student-ondernemer doorwerkt in de eerste stappen op de arbeidsmarkt. De resultaten worden in deze paragraaf besproken.

In paragraaf 4.6.1 vergelijken we ex-studentondernemers met andere verlaters hoger onderwijs als het gaat om de survival in zelfstandigheid. In paragraaf 4.6.2 vergelijken we de gemiddeld behaalde inkomens en winsten.

4.6.1 Het effect van ervaring als studentondernemer op survival in ondernemerschap

In deze paragraaf bestuderen we of de ervaring die opgedaan is als studentondernemer ertoe leidt dat een verlater hoger onderwijs langer zelfstandige blijft. Voor figuur 4.15, afkomstig uit het paper “The early careers of self-employed students” (Venhorst en Koster, 2013) hebben we iedereen geselecteerd die een jaar na het verlaten hoger onderwijs zelfstandige is. Vervolgens hebben we deze groep gesplitst in (voormalig) studentondernemers (rood) en zij die pas na het verlaten hoger onderwijs als zelfstandige begonnen zijn (blauw). In de figuur is dan jaar-op-jaar weergegeven welk aandeel van de zelfstandigen nog in bedrijf is. We geven daarbij ook het 95% betrouwbaarheidsinterval. Men hoeft daarbij niet noodzakelijk in hetzelfde bedrijf actief te zijn, het kan ook gaan om een nieuwe startup. Het is de ervaring die telt. Te zien is dat de ervaring als studentondernemer weinig tot niet samenhangt met de overlevingskans als zelfstandige. Het is zelfs zo dat diegenen die geen ervaring hebben als studentondernemer licht hogere overlevingskansen hebben, hoewel het verschil vanaf vier jaar na het verlaten hoger onderwijs niet langer significant is.

In het paper “The early careers of self-employed students” proberen we kans op zelfstandigheid te verklaren in een multivariaat model, waarbij we de ervaring als studentondernemer meenemen als verklarende variabele. Deze is positief en significant, maar het effect neemt sterk af over tijd. We vinden dit resultaat voor zowel mannen als vrouwen. In de literatuur wordt vaak verwezen naar de “entrepreneurial spirit”: men heeft een initiatiefrijke instelling die zich verenigt met aanhoudend ondernemerschap. Het effect blijft significant ook nadat we hiermee rekening hebben gehouden.

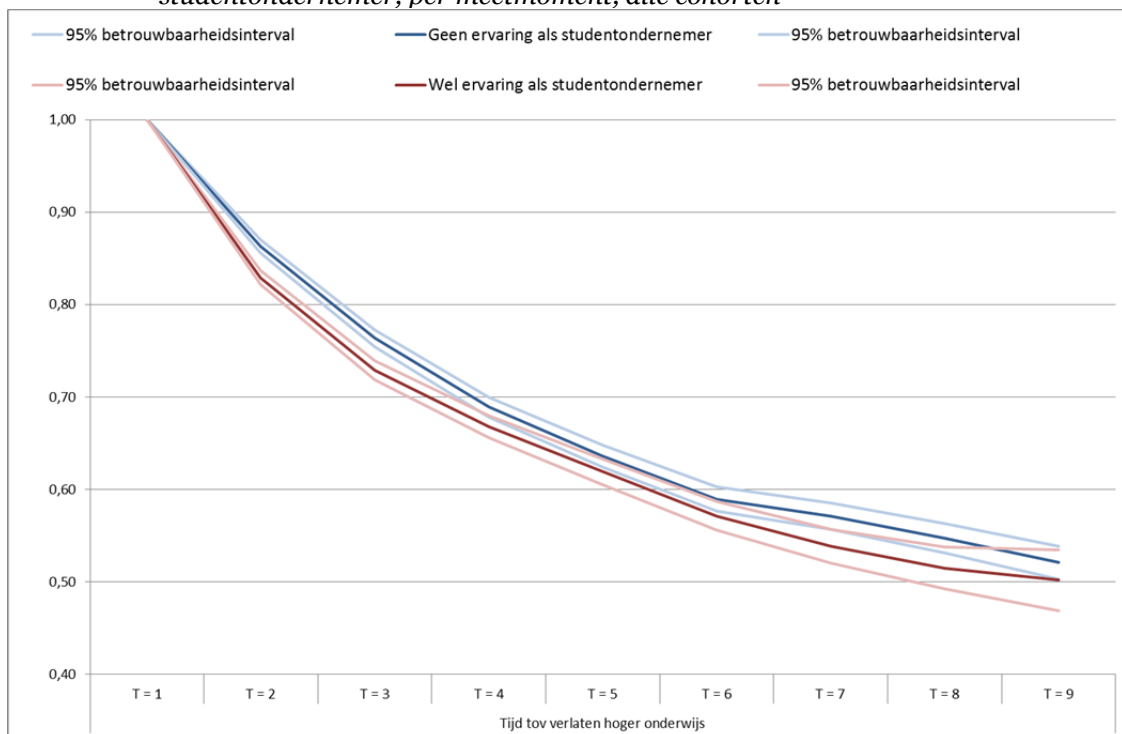
We hebben ook gekeken of ervaring als studentondernemer juist leidt tot een grotere kans op werk voor een baas. Het zou kunnen dat de opgedane ervaring goed staat op het c.v. waarmee de verlater hoger onderwijs dus een streepje voor heeft in het sollicitatieproces. In een directe multivariate analyse vinden we bewijs voor algemeen positief effect: ex-studentondernemers hebben een iets hogere kans op werk. De “entrepreneurial spirit” doet het ook goed op het c.v.

Digitale bijlage: met behulp van tabel 4.5 is per consortiumstad, maar ook voor de omliggende gebieden, na te gaan in hoeverre studentondernemers hun bedrijf hebben weten voort te zetten. Dit geeft zicht op de mate waarin de stad voor deze groep ook op de langere termijn goede mogelijkheden biedt voor het voortzetten van het bedrijf: geldt het algemene beeld zoals in figuur 4.15, of hebben

studentondernemers betere kansen in bepaalde steden? Het hoeft niet zo te zijn dat studentondernemers ook zijn afgestudeerd aan een kennisinstelling in de stad. Tegelijkertijd weten we dat bedrijfsverplaatsingen niet veel voorkomen, en dat veel netwerken met de kennisinstelling lopen via het feit dat men er oud-student is. De informatie in de tabel is uitgewerkt voor twee meetmomenten, twee en vijf jaar na het verlaten hoger onderwijs. Voor het eerste meetmoment zijn twee cohorten te vergelijken. De tijdreeks is voor deze informatie wat korter dan elders in het rapport, aangezien we maar voor een beperkt aantal cohorten kunnen vaststellen of men studentondernemer was.

Digitale bijlage: tabel 4.6 lijkt sterk op tabel 4.5, met dien verstande dat hier niet zelfstandigheid na het verlaten hoger onderwijs centraal staat, maar juist de kans op werk. De toelichting bij tabel 4.5 is dus ook hier van toepassing. Uit de tabellen blijkt dat het aandeel ex-studentondernemers met een baan lager is dan het aandeel niet-studentondernemers dat voor een baas werkt. Toch vinden we in de multivariate analyse een positief effect van de ervaring als studentondernemer op de kans op werk. De verklaring zit hem in de samenstelling van beide groepen: eerder in dit hoofdstuk zagen we al dat de kans op ondernemerschap verschilt tussen bijvoorbeeld de studierichtingen. Wanneer we hiermee rekening houden, zien we per saldo een positief effect van studentondernemerschap op de kans op werk.

Figuur 4.15: survival als zelfstandige na verlaten hoger onderwijs, naar ervaring als studentondernemer, per meetmoment, alle cohorten

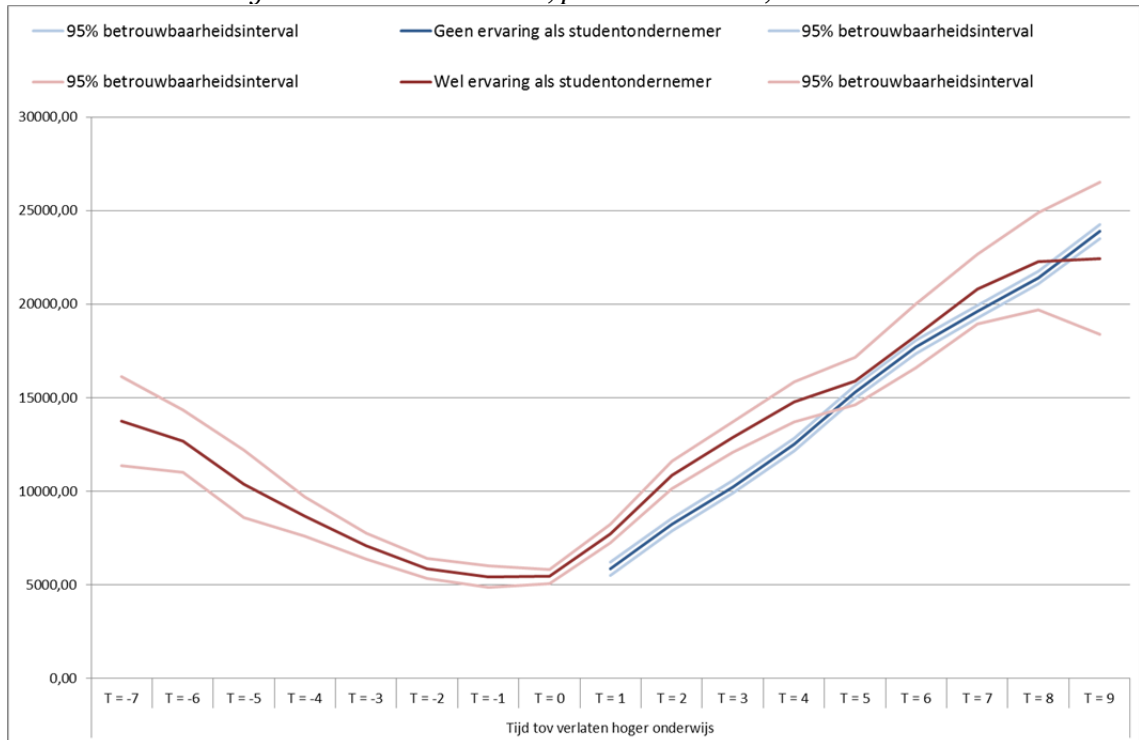

4.6.2 Studentondernemerschap en de effecten op winst en loon

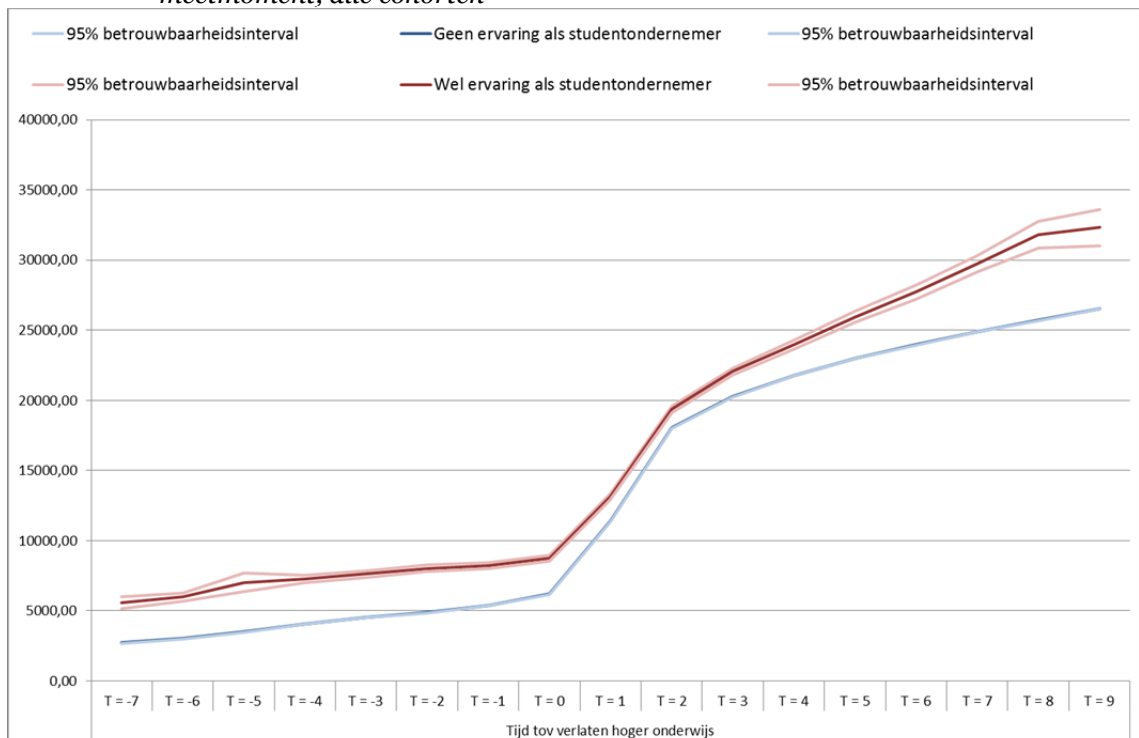
In deze paragraaf zetten we onze analyse van de effecten van studentondernemerschap voort met een analyse van de winsten en de lonen na het verlaten van het hoger onderwijs. In figuur 4.16 zetten we gemiddelde winst af tegen de tijd na het verlaten van het hoger onderwijs, voor zelfstandigen die ervaring hebben als studentondernemer (rood), en de overige zelfstandigen (blauw). In figuur 4.17 doen we dit voor het gemiddeld jaarloon. Beide figuren zijn afkomstig uit het paper “The early careers of self-employed students”. In de figuren zijn ook de 95%-betrouwbaarheidsintervallen weergegeven.

Het is opvallend om te zien dat verlaters hoger onderwijs met ervaring uit studentondernemerschap zowel hogere winsten als hogere lonen halen. Bij de winsten lijkt het ervaringseffect na verloop van tijd te verdwijnen. Bij de lonen echter loopt het verschil nog verder op.

Figuur 4.16: gemiddelde winst als zelfstandige na verlaten hoger onderwijs, naar ervaring als studentondernemer, per meetmoment, alle cohorten

Figuur 4.17: gemiddeld nettoloon, naar ervaring als studentondernemer, per meetmoment, alle cohorten

Het is de vraag wat de verklaring vormt voor deze patronen, zeker in relatie tot de lagere kans op survival als zelfstandige zoals we die in de vorige paragraaf zagen. Het zou kunnen dat de ervaring als studentondernemer maakt dat beter kan worden ingeschat of het de moeite waard is het bedrijf voort te zetten. Dit leidt tot meer beëindiging van zwakkere bedrijven (de lagere survival uit de vorige paragraaf), en het overleven van gemiddeld sterkere bedrijven dan de start-ups van verlaters hoger onderwijs zonder ervaring (de gemiddeld hogere winstgevendheid uit figuur 4.16). Maar andere verklaringen zijn op basis van de figuren ook niet uit te sluiten. Er kan zich bijvoorbeeld een samenstellingseffect voordoen: we hebben in paragraaf 4.2 gezien dat studentondernemers in meerderheid mannen zijn. Vervolgens hebben we in paragraaf 4.3.2 gezien dat de winstontwikkeling bij mannen positiever verloopt, ongeacht ervaring als studentondernemer. In hoofdstuk 5 vergelijken we de loonontwikkeling tussen mannen en vrouwen, waar zich iets soortgelijks voordoet (paragraaf 5.4.2). Is dit niet gewoon een effect van geslacht in plaats van ervaring?

Om deze en andere mogelijke samenstellingseffecten uit te sluiten hebben we in het paper “The early careers of self-employed students” (Venhorst en Koster, 2012) een multivariate analyse uitgevoerd op winsten en lonen waarin we het effect van ervaring als studentondernemer kunnen opschonen voor samenstellingseffecten.

We vinden in de multivariate analyse geen effect van de ervaring als studentondernemer op de winstgevendheid voor zowel mannen als vrouwen. Het positieve korte termijn effect uit figuur 4.16 wordt dus volledig verklaard door samenstellingseffecten, niet door de ervaring als zodanig. We kijken daarnaast ook naar het effect op het netto-jaarloon, voor diegenen die de arbeidsmarkt zijn opgegaan. Ook hier vinden we geen algemeen effect van de ervaring als student-ondernemer. Echter, na verloop van tijd is er een negatief effect voor zowel mannen als vrouwen: enkele jaren na het begin van de carrière kunnen de ex-studentondernemers te maken krijgen met een achterblijvende loonontwikkeling. Dit is geen gevolg van het feit dat deze groep naast de baan vaak ook nog in een eigen bedrijf werkt, daar corrigeren we voor, net als voor andere samenstellingseffecten. Een andere mogelijke verklaring is een negatief effect van gemiste werkervaring.

Deze resultaten zouden in eerste instantie tot de conclusie kunnen leiden dat investeren in studentondernemerschap, of dat nu door de studenten zelf of door beleidsmakers is, vergeefse moeite is. De kans dat men zelfstandig blijft is weliswaar groter, maar er is geen effect op het succes van die onderneming. Daarnaast loopt men ook de kans op negatieve effecten op het loon wanneer men kiest voor een positie als werknemer. De uitdaging zit hem niet in zoveel mogelijk mensen de ervaring op laten doen, maar de juiste mensen daarin ondersteunen.

4.7 Samenvatting

1. Het aandeel zelfstandigen in een cohort neemt gestaag toe over tijd. Vijftien jaar na het verlaten hoger onderwijs is ongeveer 12% zelfstandige.
2. Ook voorafgaand aan het verlaten hoger onderwijs zijn sommige studenten al actief als zelfstandige. Dit betreft maximaal 1,5% van het totaal aantal studenten.
3. Het aandeel zelfstandigen is uiteindelijk (iets) hoger onder:
  - a. Universitaire verlaters hoger onderwijs
  - b. Afgestudeerden in de richtingen Taal en Cultuur, Landbouw en natuurlijke omgeving, Gezondheidszorg
  - c. Mannen
4. Er zijn ook verschillen zichtbaar in het aandeel zelfstandigen tussen de consortiumsteden, maar deze moeten bezien worden in het licht van samenstellingseffecten. De aandelen kunnen hoger uitvallen als er relatief veel groepen in de stad wonen met een hoge kans op zelfstandigheid.
5. Een groot aandeel zelfstandigen voert het bedrijf in de woongemeente. Dit aandeel neemt ook toe over tijd.
6. Verplaatsingen van de woonlocatie komen vaker voor dan bedrijfsverplaatsingen.
7. We vinden zowel verplaatsingen in de richting van een match van bedrijf en woonlocatie, als verplaatsingen die een match van wonen en bedrijf juist opheffen. De aanwezigheid van een economisch actieve partner, of eigen alternatieve bezigheden

speelt hier een cruciale rol in. Een bedrijfsverplaatsing wordt vaak ingezet om een locatieprobleem in het huishouden op te lossen. Ook de woonlocatie wordt op die gronden aangepast, ook al leidt dat tot het ontstaan van een mismatch tussen bedrijf en woonlocatie.

8. De gemiddelde winstgevendheid van zelfstandigen neemt gestaag toe over tijd ten opzichte van het verlaten hoger onderwijs.
9. De gemiddelde winst is hoger dan gemiddeld voor:
  - a. Universitaire verlaters hoger onderwijs,
  - b. De studierichtingen Gezondheidszorg, Rechten en Natuurwetenschappen,
  - c. Verlaters hoger onderwijs met een diploma,
  - d. Mannen.
10. De gemiddelde winstgevendheid varieert ook tussen de consortiumsteden. Ook hier dient rekening gehouden te worden met samenstellingseffecten.
11. De gemiddelde bedrijfsomvang vertoont weinig dynamiek: veruit de meeste bedrijven vallen in de categorie 0 – 1 FTE, waarbij de zelfstandige zelf is meegerekend.
12. Ervaring als studentondernemer hangt samen met:
  - a. Een iets lagere kans op survival in zelfstandigheid,
  - b. Een gemiddeld hogere winstgevendheid, maar dit verschil neemt af over tijd,
  - c. Gemiddeld hogere lonen, waarbij het verschil met verlaters hoger onderwijs zonder ervaring als studentondernemer toeneemt.
13. In een multivariate analyse vinden we bewijs voor een causaal verband tussen ervaring als studentondernemer en de kans op ondernemerschap: rekening houdend met samenstellingseffecten heeft de ervaring als studentondernemer een positief effect op de kans zelfstandig te blijven na het verlaten hoger onderwijs. Dit effect neemt wel in kracht af over tijd. We vinden echter geen effect op winstgevendheid. De ervaring als studentondernemer maakt de zelfstandige niet meer succesvol, rekening houdend met samenstellingseffecten. Daarnaast vinden we op termijn een negatief effect op inkomen uit werk.

5 Arbeidsmarkt

5.1 Eerst maar eens een baan?

In dit hoofdstuk kijken we naar de arbeidsmarktsituatie van verlaters hoger onderwijs. Na gemiddeld meer dan vier jaar geïnvesteerd te hebben in een hogere opleiding, is het van belang een goede match te vinden op de arbeidsmarkt. De arbeidsmarkt is voor hoger opgeleiden die net de kennisinstellingen verlaten hebben dan ook de belangrijkste migratiedrijfveer (Venhorst, 2012). Het leidt in Nederland tot aanzienlijke netto stromen van hoger opgeleiden van de meer perifeer gelegen gebieden naar steden in het westen van het land met toegang tot ruime arbeidsmarkten. Tegelijk bleek uit onder meer het onderzoek “Brain drain of Brain gain” (Venhorst et al, 2011) dat perifere gebieden wel degelijk afgestudeerden van de eigen kennisinstellingen vasthouden, en dat dit meer afgestudeerden zijn dan het aantal dat er van dezelfde cohorten op de middelbare schoolleeftijden in die steden woonde. In sommige afstudeerrichtingen zijn de betere studenten minder geneigd naar de grote steden te trekken, in andere vakgebieden is dat juist omgekeerd. Bovendien speelt bekendheid met de regio een belangrijke rol (zie: “Graduate migration and regional familiarity”, Venhorst, 2013): of een regio nu de thuis- of studieregio was, bekendheid maakt de kans groter dat een verlater hoger onderwijs zich er weer vestigt of er een baan vindt.

De vraag die in dit onderzoek voorligt, is hoe het de hoger opgeleiden op de langere termijn vergaat. Na de eerste migratiestappen hebben de verlaters hoger onderwijs een eerste match op de arbeidsmarkt gevonden. Dit hoeft nog niet de droombaan te zijn. In hoeverre is vervolgdynamiek op de arbeidsmarkt zichtbaar, na die eerste jaren?

Voor steden is het belangrijk zicht te hebben op de mate waarin ze recent afgestudeerden weten te behouden of aan te trekken. Daarbij moeten we onderscheid maken tussen de werving voor de woningmarkt en werving voor de arbeidsmarkt. Elk van deze stromen heeft zijn eigen effecten op de stedelijke economie. Relatief sterke instroom op de woningmarkt leidt via consumptiespillovers tot een sterkere positie van middelbaar en lager opgeleiden. Echter, wanneer een stad juist een relatief aantrekkelijke arbeidsmarkt voor hoger opgeleiden heeft, zijn er productiespillovers voor andere hoger en wetenschappelijk opgeleiden (zie: “Consumption or Productivity, Venhorst, 2012). In dit hoofdstuk gaan we na in welke mate de consortiumsteden een stadsgrensoverschrijdende arbeidsmarktfunctie hebben voor verlaters hoger onderwijs in de regio.

Er is echter nog een tweede dimensie die interessant is voor steden. Vacatures moeten vervuld kunnen worden. Daarbij gaat het echter niet alleen om starters, maar in veel gevallen ook om mensen met al enige werkervaring. Steden met een kennisinstelling binnen de grenzen zullen relatief weinig moeite hebben met het vervullen van startersfuncties, vooral als er sprake is van een breed opleidingspakket. Kennisinstellingen trekken vaak lokaal studenten aan, en vanwege bindingseffecten zal een deel van hen ook graag aan de slag gaan in de stad of regio. De vraag is of steden ook mensen werven die al enige carrièrestappen achter de rug hebben. We brengen daarom ook de baandynamiek in beeld voor inwoners van de consortiumsteden. In het paper “Dutch graduates’ first decade in the labour market: a longitudinal analysis” (Venhorst en Van Dijk, 2013) hebben we een algemene analyse naar dynamiek op de arbeidsmarkt uitgevoerd. Hieruit blijkt dat een flink deel van die dynamiek verklaard wordt uit dynamiek in het verleden: naast verlaters hoger onderwijs met een stabiele carrière, is er ook een groep die een hoge mate van (herhaalde) dynamiek vertoont.

We baseren dit deel van de rapportage op het Sociaal Statistisch Bestand Banen van het CBS. We hebben de verslagjaren 1999 – 2008 tot onze beschikking, waarmee we de ervaring van een cohort verlaters hoger onderwijs dus voor tien opeenvolgende jaren kunnen volgen. Vergelijkbaar met SSB Zelfstandigen zoals dat in hoofdstuk 4 is toegepast zijn er bij SSB Banen enkele (technische) stelselwijzigingen geweest, die hier en daar leiden tot een wat grillig beeld wanneer we meerdere jaren naast elkaar zetten. Dit komt in het bijzonder naar voren bij het onderdeel baandynamiek, waar we informatie uit meerdere verslagjaren tegelijk inzetten om tot een beeld van de veranderingen over tijd voor een individu te komen.

Daarnaast doet zich een keuzeprobleem voor. Personen kunnen op het peilmoment (1 december van het verslagjaar) meerdere banen hebben. Wanneer we iets willen zeggen over de locatie van de baan, of de sector waarin iemand actief is, moeten we dus een keuze maken. Wij hebben steeds de baan gekozen waarin iemand de meeste dagen actief is geweest. Dit meten we door te kijken naar het aantal sociale verzekeringsdagen ten opzichte van het aantal kalenderdagen dat de baan heeft geduurd. Het netto inkomen dat in dit hoofdstuk en de andere hoofdstukken wordt toegepast is de optelsom van al het inkomen uit werk over het verslagjaar. Het gaat dus om een netto jaarloon, dat verdiend kan zijn met verschillende banen. Dit jaarinkomen is gecorrigeerd voor inflatie, zodat het over tijd vergelijkbaar wordt. In de arbeidsmarktliteratuur wordt veelal gekozen voor een netto uurloon, in plaats van het totale jaarloon. Uurlonen geven een beter idee van de kwaliteit van de baan. Echter, voor de eerdere verslagjaren is niet bekend, of alleen via imputatie van het CBS, of iemand in deeltijd werkt of niet. Daarmee is dit uurloon dus niet goed te berekenen. Het aantal gewerkte uren is alleen bekend voor het subsample dat deel heeft genomen aan de Enquête Werkgelegenheid. Dit subsample is echter te klein voor de doelstellingen van deze studie. We kiezen er dus voor om te werken met de meer geaggregeerde jaarcijfers die wel voor iedereen beschikbaar zijn.

We beginnen in paragraaf 5.2 met een algemeen beeld van de aandelen verlaters hoger opgeleiden die actief zijn in een baan: wat is de kans op werk, en hoe verschilt die tussen hbo-ers en wo-ers, tussen verschillende opleidingsrichtingen en tussen mannen en vrouwen? Vervolgens vergelijken we in paragraaf 5.3 de woon- en werklocatie. We werpen daarbij ook een blik op de werklocatie van de partner, indien aanwezig. In paragraaf 5.4 staat inkomen centraal. In paragraaf 5.5 verkennen we de economische sectoren waarin verlaters hoger onderwijs actief zijn. Tenslotte vatten we in paragraaf 5.6 de baandynamiek samen die verlaters hoger onderwijs meemaken.

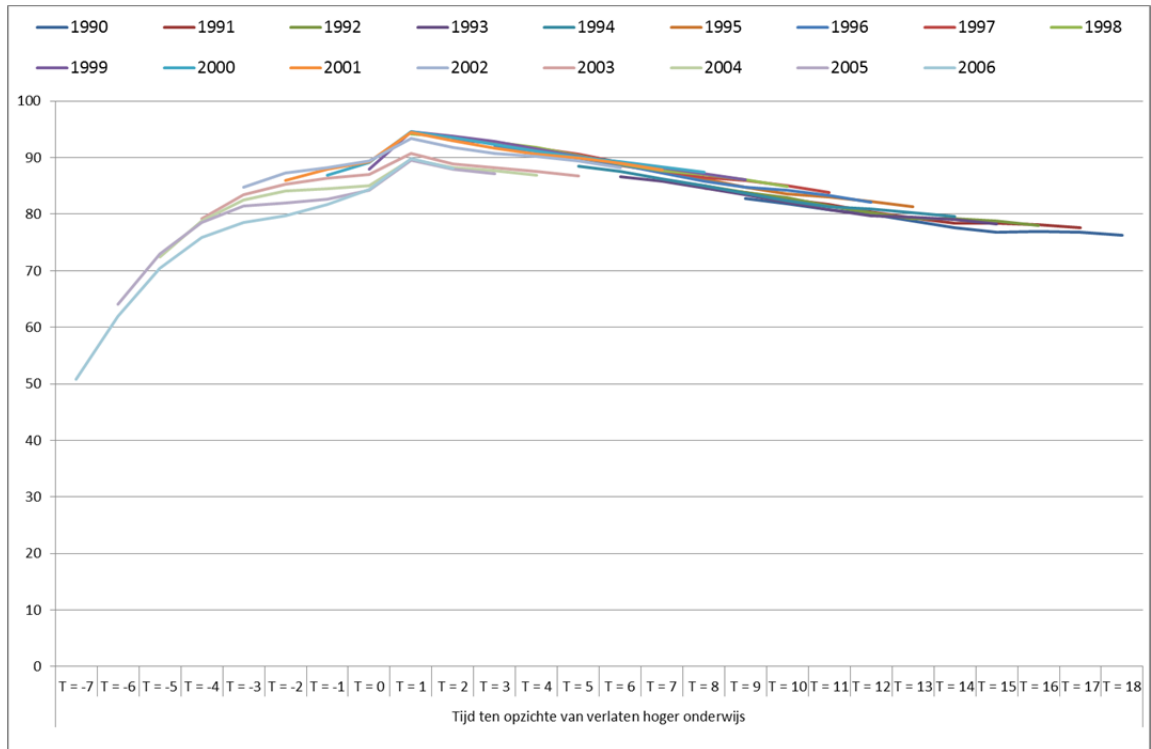
5.2 Aan de slag in een baan

In figuur 5.1 is het aandeel verlaters hoger onderwijs weergegeven, per cohort, dat werkzaam is in een baan. Te zien is dat dit aandeel al tijdens de studie flink toeneemt, bij alle cohorten. Dit zijn vaak scholieren of studenten die in een bijbaan zitten. De definitie van “werknemer” is daarmee dus anders dan die in paragraaf 2.6 is toegepast om een beeld van de belangrijkste economische activiteit voor de hele populatie te schetsen. Veel van deze studenten viel toen niet in de categorie werknemer, maar in de sociaal economische categorie Scholier / Student. Het aandeel werkenden bereikt na het verlaten van het hoger onderwijs al snel een piek van boven de 90%. Daarna neemt het weer af. Dit is het gevolg van uittreding naar een uitkeringspositie, fulltime zelfstandigheid, maar ook van emigratie of andere afvoer. Uit de figuur wordt ook duidelijk dat er kleine verschillen zijn in het patroon dat de verschillende cohorten doorlopen. Het lijkt erop dat de jongere cohorten steeds minder werkzaam zijn, voor het moment van verlaten hoger onderwijs: voor de meetmomenten links van $T = 1$ liggen de lijnen voor de jongere cohorten onder die van de oudere cohorten. Het tij lijkt te keren vanaf cohort 2001 en ouder.

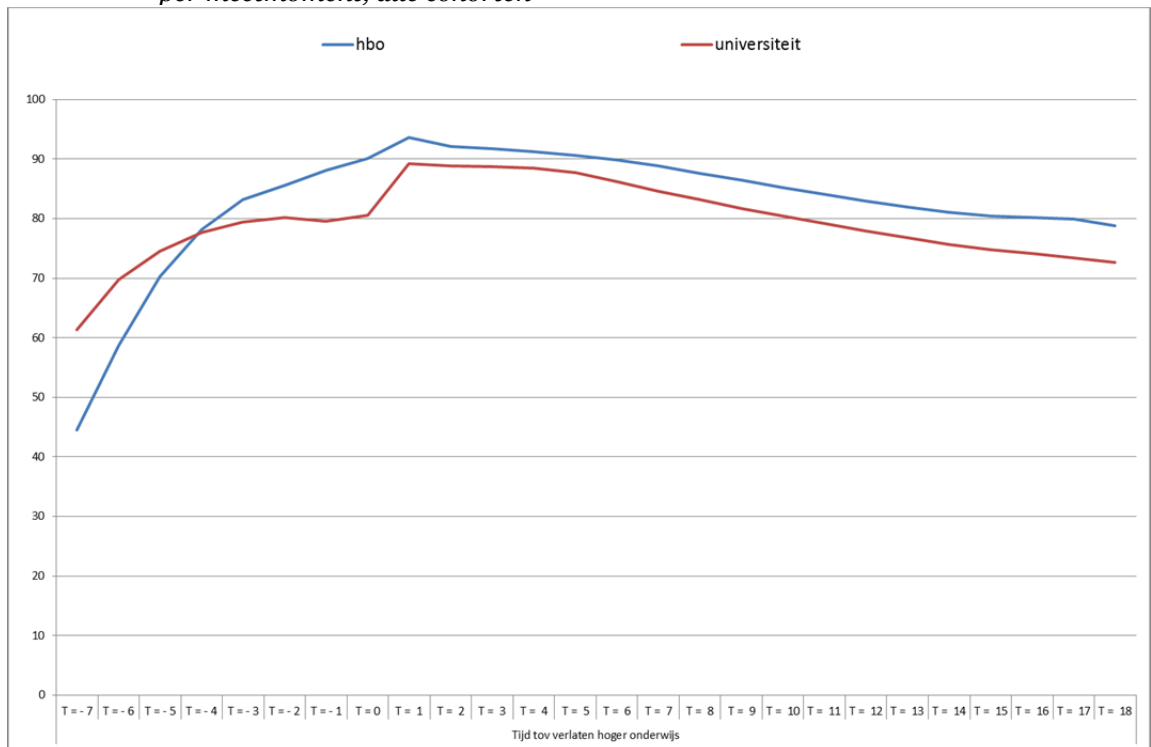
In figuur 5.2 geven we het aandeel werkenden naar het soort hoger onderwijs: hbo of universiteit. Uit de figuur is op te maken dat de arbeidsparticipatie onder hbo-ers hoger ligt dan onder universitair afgestudeerden. Dit kan komen door het hogere aandeel zelfstandigen onder universitair verlaters hoger onderwijs.

Figuur 5.1: verlaters hoger onderwijs, aandeel werkzaam in een baan, per meetmoment, alle cohorten

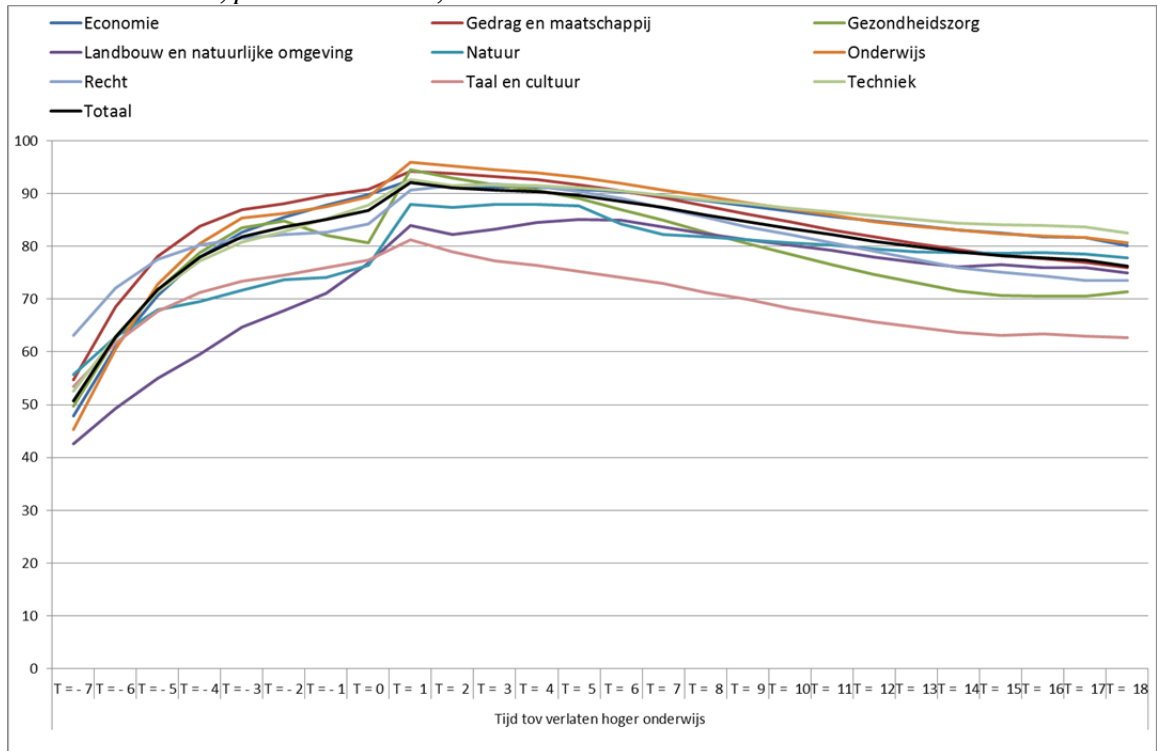

Figuur 5.2: verlaters hoger onderwijs naar hbo of wo, aandeel werkzaam in een baan, per meetmoment, alle cohorten

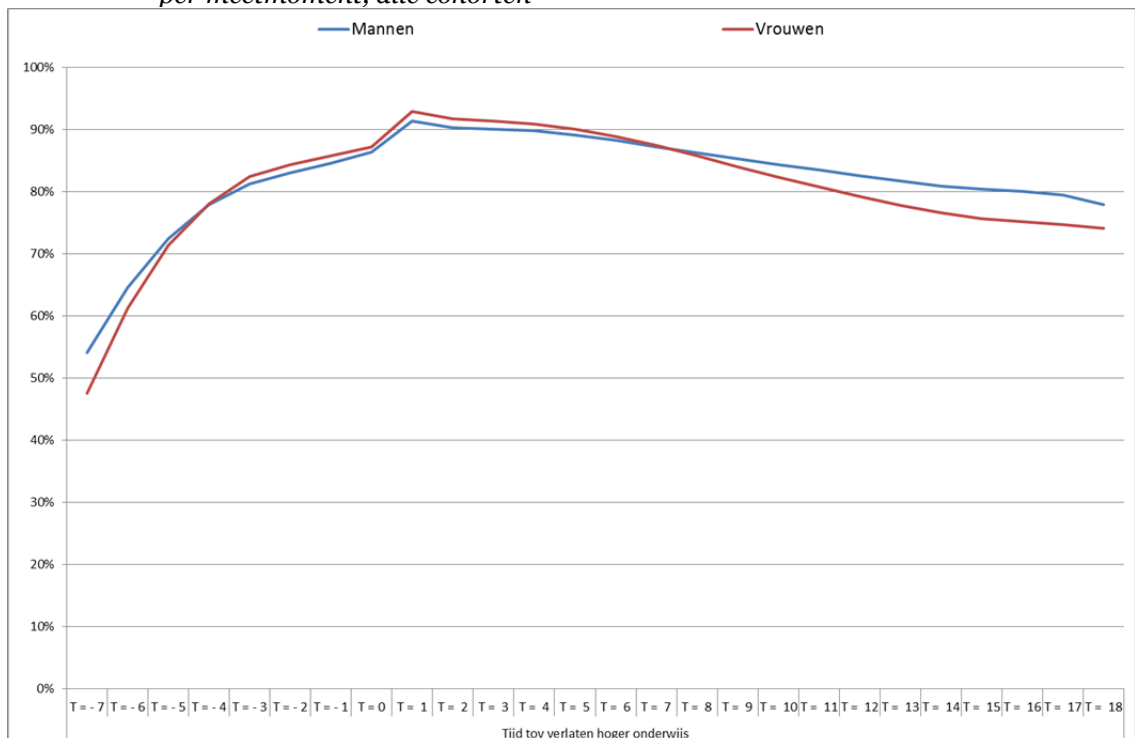
In figuur 5.3 werken we de arbeidsparticipatie uit naar studierichting. Ter vergelijik hebben we in het zwart ook een lijn “Totaal” toegevoegd die werknemerschap aangeeft voor de hele populatie. Een aantal studierichtingen bevindt zich structureel onder het gemiddelde: Taal en Cultuur, Landbouw en Natuur vallen op, maar ook Gezondheidszorg. Dit zijn studierichtingen met hoge aandelen zelfstandigen zoals we al in hoofdstuk 4 zagen.

Figuur 5.3: verlaters hoger onderwijs naar studierichting, aandeel werkzaam in een baan, per meetmoment, alle cohorten

In figuur 5.4 is het aandeel werkenden uitgewerkt naar geslacht. De aandelen voor mannen en vrouwen zitten zeer dicht bij elkaar. Op de langere termijn na het verlaten hoger onderwijs is het aandeel vrouwen dat werkt iets lager dan het aandeel mannen.

Figuur 5.4: verlaters hoger onderwijs naar geslacht, aandeel werkzaam in een baan, per meetmoment, alle cohorten

5.3 Volgt werken wonen of andersom?

Het onderscheid tussen werklocaties en woonlocaties van hoger opgeleiden is cruciaal. Uit de deelstudie “Consumption or Productivity: Human Capital spillovers in Dutch Cities” (Venhorst, 2012b) blijkt dat er verschillende effecten van dit locatiekeuze gedrag uitgaan. In steden die voornamelijk een woonfunctie hebben meten we consumptie effecten op de middelbaar- en lager opgeleiden. In steden met een sterkere werkfunctie zien we meer productiespillovers tussen hoger opgeleiden onderling.

In deze paragraaf staat de locatie van de baan, ten opzichte van de woonlocatie, centraal. De baanlocatie is in veel gevallen niet precies geregistreerd. Wanneer een bedrijf meerdere vestigingen heeft, worden alle werknemers aan deze hoofdvestiging toegerekend. Dit kan lokaal uiteraard tot vertekeningen leiden: de kans is aanwezig dat de afstand woonlocatie-werklocatie groter wordt geschat dan deze werkelijk is. Het CBS schat de standplaats van werknemers bij, door werknemers steeds toe te wijzen aan de bedrijfsvestiging die het dichtst bij de woonlocatie van de betreffende werknemer ligt. Ook dit kan een vertekening opleveren in de zin dat de afstand woning-werklocatie wordt onderschat. In het kader van deze studie maken we gebruik van de eerste variant.

Uit het onderzoek “Brain Drain” bleek al dat voor recent afgestudeerden de woonlocatie vertraagd reageert op wijzigingen in de werklocatie. Voor verlaters hoger onderwijs die verder in de carrière zijn, is het niet op voorhand te stellen dat de woon-werkafstand af- dan wel toeneemt. De woonlocatie kan worden aangepast op de werklocatie van het individu, maar is tegelijkertijd het resultaat van een afweging op het niveau van het huishouden: woonwensen gaan meespelen, en de locatie van de baan van de partner ook. Dit kan op regionaal niveau tot verschillen in uitkomsten leiden. Volgt wonen werken of andersom? Neemt de forensafstand over tijd af of toe? Voor de consortiumsteden geldt dat het aandeel dat in de stad woont en werkt over tijd langzaam toeneemt, maar er is veel heterogeniteit. Het aandeel partners dat in dezelfde stad woont en werkt is over het algemeen iets hoger en vertoont dezelfde trend.

Digitale bijlage: in tabellen 5.1a en 5.1b bekijken we de relatie wonen – werken vanuit twee invalshoeken. In tabel 5.1a brengen we in kaart waar inwoners van de consortiumsteden werken. In tabel 5.1b echter geven we de woonlocatie weer van personen die in de consortiumsteden werken. Dit doen we ook voor de omliggende gebieden, zodat de regionale en bovenregionale forensstromen in kaart kunnen worden gebracht. In de tabellen zijn de gegevens voor een vijftal meetmomenten en groepen van cohorten weergegeven, zodat veranderingen over tijd zichtbaar kunnen worden gemaakt.

Digitale bijlage: in tabel 5.2 geven we daarnaast ook de werklocatie van de partners van verlaters hoger onderwijs weer. Dit doen we voor de consortiumsteden en de omliggende gebieden, volgens de eigen regio indeling. We houden de indeling in meetmomenten en cohorten aan zoals toegepast in tabellen 5.1a en b, zodat de resultaten maximaal vergelijkbaar zijn.

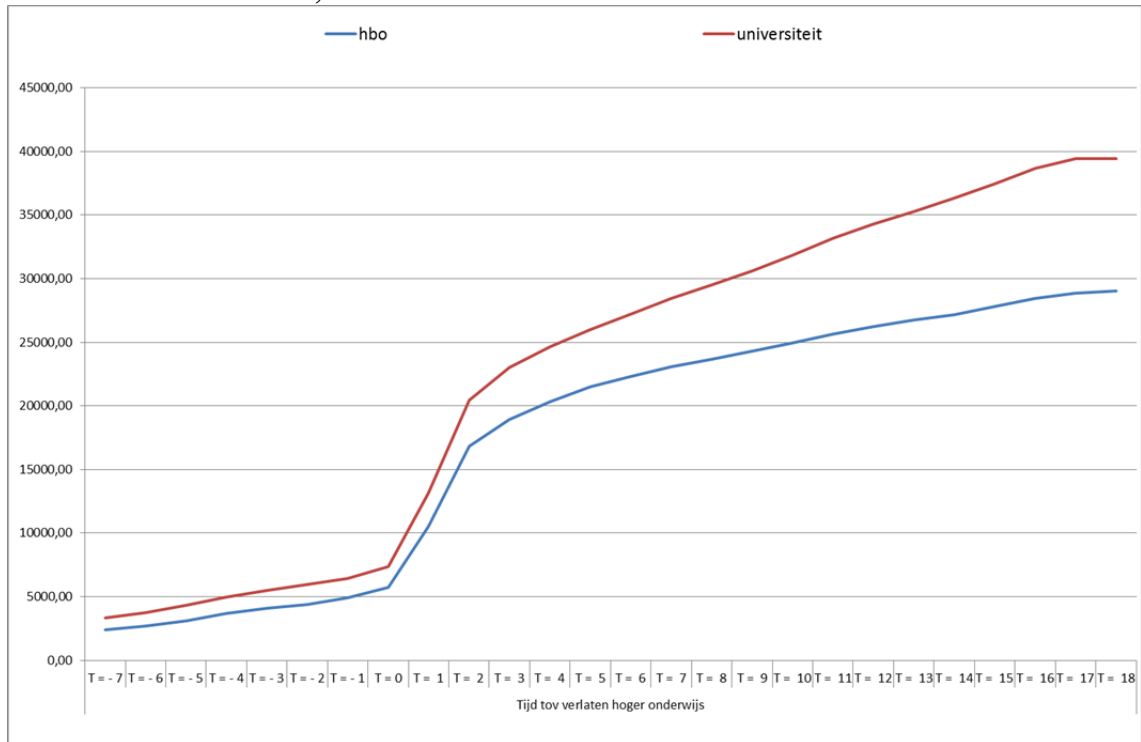
5.4 Inkomensontwikkeling van verlaters hoger onderwijs

In deze paragraaf bestuderen we de inkomensontwikkeling van verlaters hoger onderwijs die werkzaam zijn in een baan. Het gaat hierbij om het totale verdiende netto jaarloon. We werken dit uit naar opleiding en geslacht.

5.4.1 Aanzienlijke inkomensverschillen naar opleiding

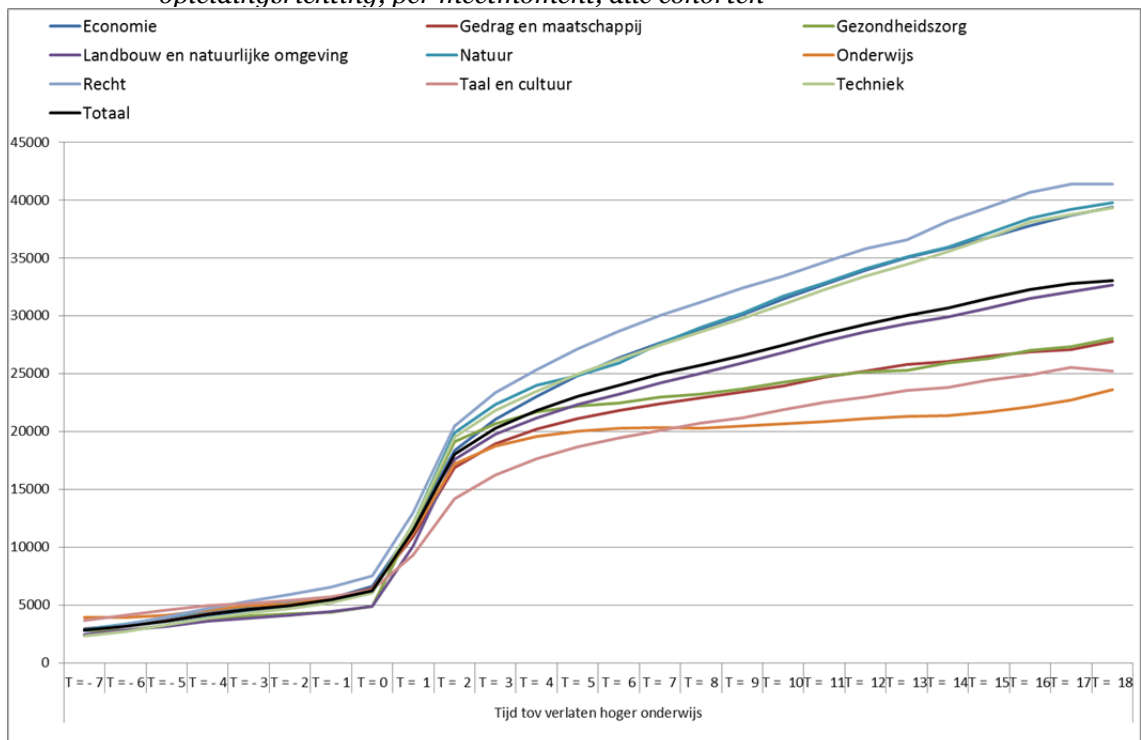
In figuur 5.5 is het gemiddeld netto jaarloon weergegeven naar opleidingsniveau. De situatie is vergelijkbaar met die voor de winsten uit zelfstandigheid, met gemiddeld genomen hogere netto lonen voor de universitair afgestudeerden.

Figuur 5.5: gemiddeld netto loon van verlaters hoger onderwijs naar hbo of wo, per meetmoment, alle cohorten

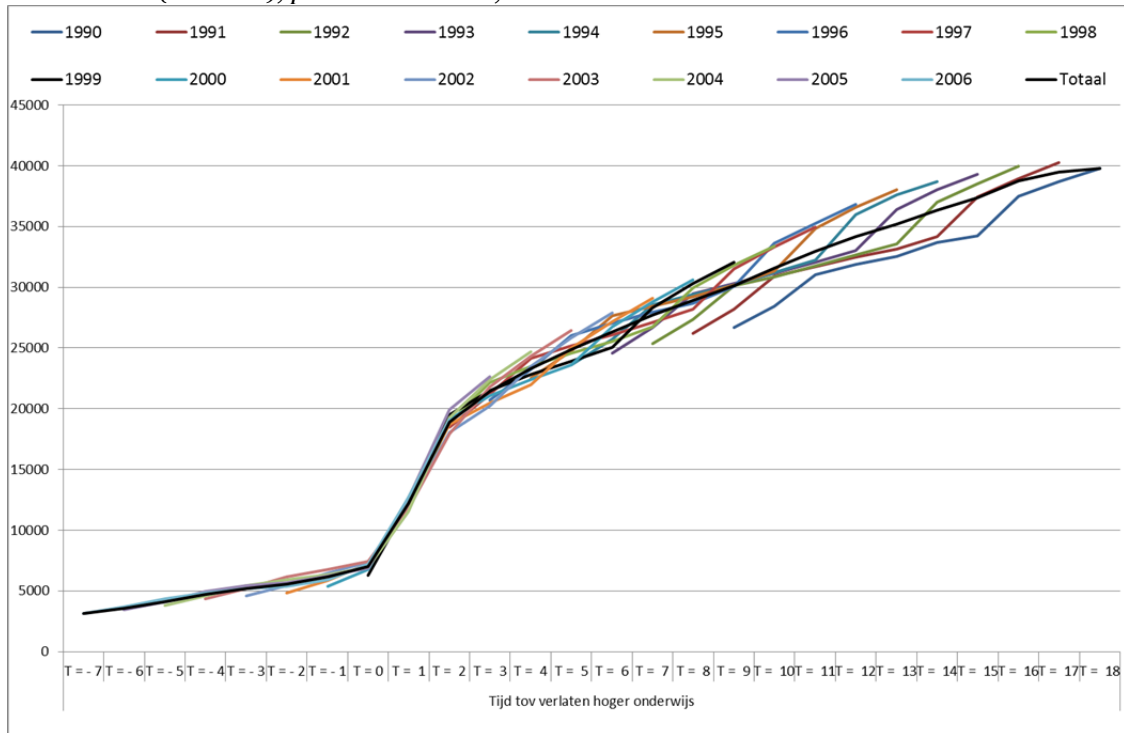

In figuur 5.6 is het gemiddelde loon uitgewerkt naar studierichting. Net als bij de zelfstandigen zitten rechten afgestudeerden in de hogere inkomensgroepen. Zij worden gevolgd door Economie, Natuur en Techniek. Verlaters hoger onderwijs in de sectoren Onderwijs en Taal en Cultuur hebben gemiddeld de laagste netto jaarlonen.

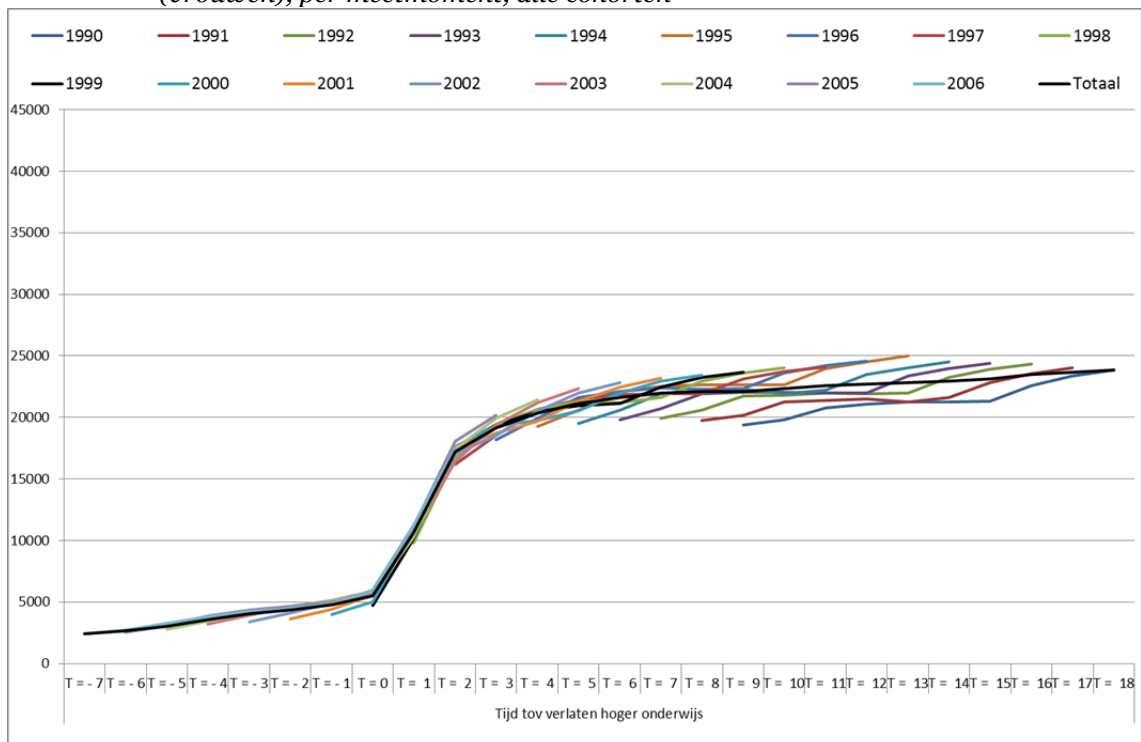
Figuur 5.6: gemiddeld netto loon van verlaters hoger onderwijs naar opleidingsrichting, per meetmoment, alle cohorten

Figuur 5.7a: gemiddeld netto loon van verlaters hoger onderwijs naar geslacht (mannen), per meetmoment, alle cohorten

Figuur 5.7b: gemiddeld netto loon van verlaters hoger onderwijs naar geslacht (vrouwen), per meetmoment, alle cohorten

Digitale bijlage: in tabel 5.3 geven we een overzicht van de gemiddelde inkomens naar studierichting en hbo / wo, voor inwoners van de consortiumsteden en de omliggende gebieden. Hoe steekt het inkomensniveau in de stad af tegen het landelijk gemiddelde?

Vergelijken van de aantallen werkenden uit deze tabel met het totaal aantal

inwoners naar studierichting, uit digitale tabel 2.2, geeft zicht op de arbeidsparticipatie per studierichting in de stad en de omliggende gebieden. Hebben verlaters hoger onderwijs met bepaalde studierichtingen het lastiger dan gemiddeld om aan het werk te komen? Of zijn zij juist vaker zelfstandig?

5.4.2 Inkomen naar geslacht: achterblijvende groei bij vrouwen

In deze paragraaf werken we de gemiddelde inkomens uit naar geslacht. In figuur 5.7a zijn de inkomens naar cohort weergegeven voor mannen. In figuur 5.7b is dit gedaan voor vrouwen. Ondanks het feit dat de arbeidsparticipatie tussen mannen en vrouwen niet veel verschilt (zie figuur 5.4) zijn de verschillen in inkomensontwikkeling tussen mannen en vrouwen aanzienlijk.

Tot aan het moment van verlaten hoger onderwijs gaat de ontwikkeling in de inkomens enigszins gelijk op, ook al verdienen vrouwen in deze periode gemiddeld al minder. Zowel mannen als vrouwen maken een sterke inkomensstijging door in de eerste twee jaar na het verlaten van het hoger onderwijs. Ook hier komen de mannen gemiddeld genomen iets hoger uit: ruim 19.000 euro gemiddeld tegen ongeveer 17.500 euro netto per jaar voor vrouwen. Hierna beginnen de mannen aan een gestage klim naar uiteindelijk een gemiddeld netto inkomen van rond de 40.000 euro per jaar. Het inkomen van vrouwen neemt echter gemiddeld niet veel meer toe.

Het is interessant naar de ontwikkeling binnen cohorten te kijken. Zelfs bij een gelijkblijvend overall gemiddelde zoals bij de vrouwen, is binnen de cohorten verlaters hoger onderwijs nog wel een positieve ontwikkeling te zien. Op elk gegeven meetmoment verdienen jongere cohorten iets meer dan hun voorgangers.

5.5 Verlaters hoger onderwijs en economische sectoren

De economische sector waarin verlaters hoger onderwijs actief zijn, vertoont rond het moment van verlaten hoger onderwijs de nodige dynamiek. We hebben gezien dat een aanzienlijk aandeel van deze groep al actief is in banen tijdens de studie. Gezien de gemiddelde inkomens die daarmee worden verdiend zal het hier vaak gaan om bijbanen waarmee weinig uren gepaard gaan, in sectoren die niet de sectoren zijn waarvoor het individu wordt opgeleid. Deze bijbanen zitten veel in sectoren als detailhandel, logies- en maaltijdverstrekking, maar ook in overige zakelijke dienstverlening, gezondheids- en welzijnszorg en onderwijs. Twee jaar na het afstuderen zijn de belangrijkste sectoren overige zakelijke dienstverlening, gezondheids- en welzijnszorg, onderwijs, openbaar bestuur, detailhandel en computerservice en informatietechnologie. Op de langere termijn worden groothandel en in sommige steden financiële instellingen ook belangrijker, maar dit gaat dan vaak over een paar procent van het totaal aantal werkende verlaters hoger onderwijs.

Dit beeld is in de meeste consortiumsteden gelijk, hoewel er wel bepaalde regionale accenten zijn in het relatieve belang van de grootste sectoren. Dit hangt bijvoorbeeld samen met de aanwezigheid van een academisch ziekenhuis of bepaalde grote bedrijven met een specifieke signatuur.

Digitale bijlage: in tabel 5.4 geven we een overzicht van de sectoren waarin verlaters hoger onderwijs wonend in de consortiumsteden actief zijn. Dit doen we op verschillende meetmomenten, van tijdens de studie tot tien jaar na het verlaten hoger onderwijs. Ook zijn de patronen voor verschillende cohorten te vergelijken.

5.6 Baandynamiek, carrières en het werven van personeel met ervaring

Er is recent veel aandacht voor de weerbaarheid van regionale economische structuur. Zie bijvoorbeeld het eind 2012 verschenen rapport “De weerbare regio; ruimtelijk-economisch beleid in de Zuid-Hollandse kenniseconomie” door Frank van Oort en coauteurs. Weerbaarheid wordt hier gezien als de mate van gerelateerdheid van de in de regio aanwezige economische sectoren. Wanneer vaardigheden uit de ene sector toepasbaar zijn in de andere, kan dit er in het geval van een negatieve economische schok voor zorgen dat men snel alternatief werk vindt. Andersom kan skill-gerelateerdheid van economische sectoren helpen met het makkelijker vinden van een goede match op de regionale arbeidsmarkt.

In het paper “Dutch graduates’ first decade in the labour market: a longitudinal analysis” (Venhorst en Van Dijk, 2013) analyseren we het algemene patroon van baandynamiek onder verlaters hoger onderwijs. Dit is interessant om twee redenen. Ten eerste is er de argumentatie zoals rond de weerbaarheid van regio’s: is het in het geval van een negatieve schok mogelijk een alternatieve betrekking te vinden, of is ruimtelijke mobiliteit nodig? Binnen de groep verlaters hoger onderwijs die actief is op de arbeidsmarkt kunnen zich vele verschillende trajecten voordoen: van aanhoudend stabiel in dezelfde baan tot vele elkaar opvolgende wisselingen. Maar er is ook een tweede invalshoek die van belang is, en dat is de kant van de werving door werkgevers in de regio. In het project “Brain Drain of Brain Gain” is naar voren gekomen dat de hbo- en universiteitssteden mogen rekenen op een flink aantal recent afgestudeerden dat aan de slag gaat in de studiestad. In steden met een beperkter opleidingsaanbod slaagt men er daarnaast ook in om afgestudeerden aan te trekken met opleidingen die niet in de stad voorhanden zijn. De vraag is of dit op de langere termijn na het afstuderen, wanneer de ruimtelijke mobiliteit is afgenomen, nog steeds het geval is. Kan de stad mensen aantrekken die al carrièrestappen achter de rug hebben?

In deze paragraaf bestuderen we daarom de baandynamiek onder verlaters hoger onderwijs. Er zijn een aantal dimensies van een baan die we daarbij in ogenschouw nemen. Ten eerste is dat de locatie: waar werkt de verlater hoger onderwijs? Ten tweede nemen we mee of er sprake is geweest van een wisseling van bedrijf. Ten derde bekijken we of de verlater hoger onderwijs van economische sector is veranderd. Dit is op twee niveaus gedaan. Ten eerste is gekeken of iemand binnen een 2-digit SBI sector van 5-digit sector is veranderd. Dit zou inhouden dat er zich weliswaar een verandering heeft voorgedaan, maar dat men toch in een gerelateerde bedrijfstak terecht is gekomen. Indien men ook van 2-digit sector is veranderd, heeft zich een grotere wijziging voorgedaan. We vragen ons steeds af welke wijzigingen iemand het afgelopen jaar heeft meegemaakt. Het kan daarbij zo zijn dat iemand meerdere wijzigingen tegelijk doormaakt.

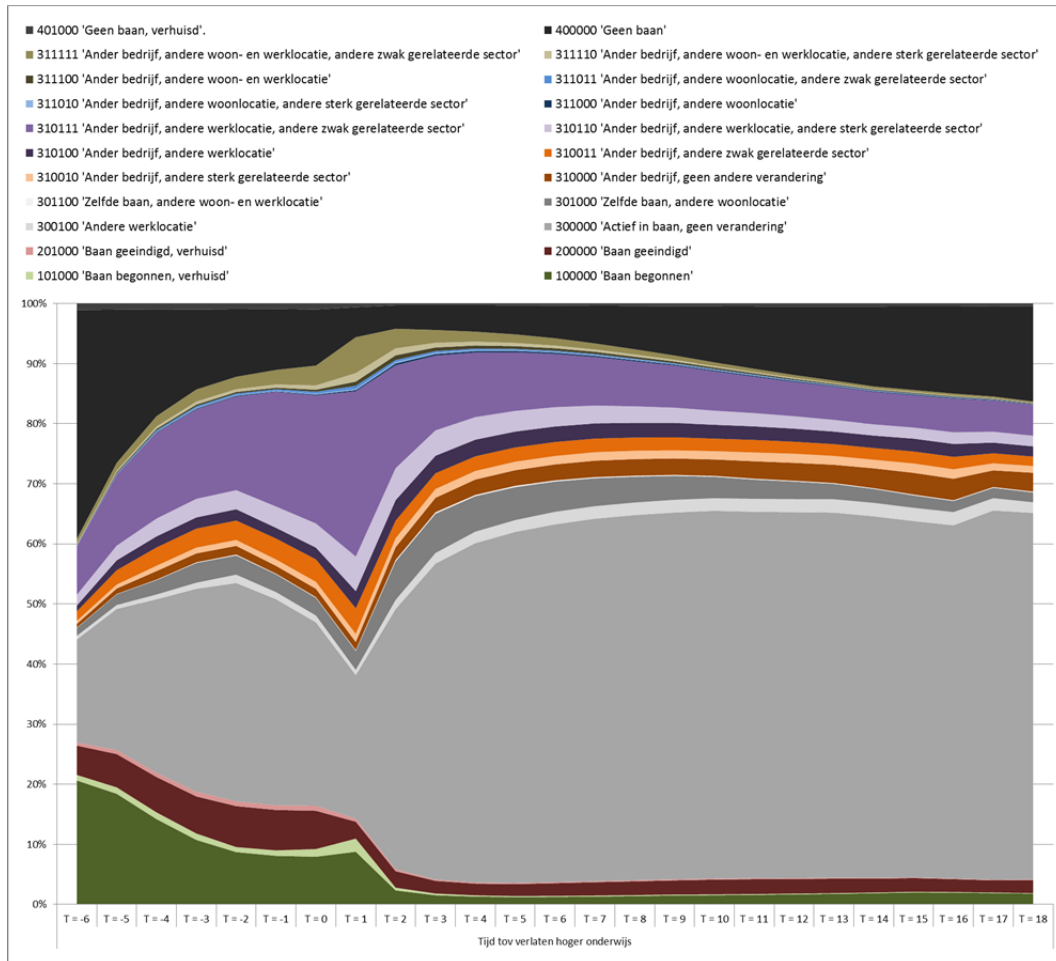
De resultaten staan samengevat in figuur 5.8. We bespreken de figuur van onder naar boven. De groene categorieën geven instroom in een arbeidsplaats weer vanuit inactiviteit. Voor een klein deel gaat dat samen met een verhuizing (lichtgroen). De rode categorieën geven uitstroom aan naar een positie buiten loondienst. Dit kan een uitkering zijn, of zelfstandigheid. Ook dit kan gepaard gaan met een verhuizing (roze) maar dit komt niet vaak voor. De meest belangrijke categorie is weergegeven in grijs, dit zijn de verlaters hoger onderwijs die het achterliggende jaar in het geheel geen dynamiek hebben meegemaakt. Op de langere termijn wordt dit veruit de belangrijkste groep. De twee daarop volgende grijze categorieën geven de groepen aan die alleen een bedrijfsverplaatsing hebben meegemaakt (lichtgrijs) of alleen een verhuizing (donkergrijs). De laatste categorie wordt kleiner over tijd.

De oranje groepen die daarop volgen zijn van bedrijf gewisseld, maar blijven in dezelfde stad wonen en werken. De kleurverschillen geven aan of dit ook gepaard ging met een sectorwisseling. Donkeroranje geeft de groep die in dezelfde sector aan de slag is gebleven. Veranderingen naar een gerelateerde sector worden weergegeven in lichtoranje, terwijl veranderingen naar een zwak-gerelateerde sector met helder oranje zijn aangeduid. Over tijd worden veranderingen naar niet-gerelateerde sectoren minder belangrijk. Naar een ander bedrijf in dezelfde sector echter neemt toe in belang.

De paarse kleuren verwijzen vervolgens naar bedrijfswisselaars, waarbij ook sprake is van een verandering van de locatie van de baan. Een verandering van de woonlocatie is hier niet aan de orde. Deze combinatie van dynamiek is erg belangrijk rondom het moment van het verlaten hoger onderwijs. De accenten paars verwijzen wederom naar de mate van sectormobiliteit. Wisselen naar een ongerelateerde sector is veruit de belangrijkste vorm van dynamiek voor de baanlocatiewisselaars (helder paars). Op de tweede plaats staat wisselen naar een gerelateerde sector (lichtpaars), deze categorie neemt wat af over tijd, net als bij diegenen die van bedrijf wisselen zonder dat een andere baanlocatie in het spel is. Het minst belangrijk is wisselen naar een bedrijf in een andere stad, maar wel in dezelfde sector (donkerpaars). Als de sector in de originele regio aanwezig is, wordt de extra ruimtelijke mobiliteit hier niet voor ingezet, zo lijkt het.

Figuur 5.8: baandynamiek van verlaters hoger onderwijs, per meetmoment, alle cohorten

De volgende categorie is weergegeven in tinten blauw en geeft bedrijfswisselingen weer die gepaard gaan met residentiële mobiliteit. De categorie als geheel is nauwelijks zichtbaar. Het is een combinatie die op zichzelf ook niet veel hoeft voor te komen: de bedrijfswisseling vindt plaats naar een baan die zich in dezelfde stad bevindt, dus om die reden is een verhuizing niet nodig, tenzij het hier een vervolgstap in de carrière betreft waarmee een mate van zekerheid gegeven wordt die aanleiding geeft de woonlocatie aan te passen. Het gaat hier ook om een andere, toevallige, samenloop van dynamiek gaan.

De daaropvolgende categorie is weergegeven in tinten bruin. Hiermee geven we bedrijfswisselingen aan die gepaard gaan met zowel een andere woonlocatie als een andere locatie van de baan. De categorie wordt rondom het verlaten van het hoger onderwijs belangrijk, maar neemt daarna weer snel af, tot hij nog nauwelijks zichtbaar is. Dit laatste is een belangrijk gegeven voor het beleid. Wanneer we ons namelijk afvragen of het voor regio's eenvoudig is om personeel van elders aan te trekken met enige werkervaring, lijkt de kans daarop dus zeer gering als er directe residentiële mobiliteit nodig is. We hebben eerder gezien dat verhuizingen wel degelijk voorkomen, maar niet in directe combinatie met dynamiek op de arbeidsmarkt (de donkergrijze categorie). Wat hier kan meespelen is dat men eerst de kwaliteit van de nieuwe match afwacht, alvorens de verhuizing uit te voeren. In ons raamwerk zou dat betekenen dat er eerst dynamiek plaatsvindt in een van de paarse categorieën, waarna een verhuizing van het type lichtgrijs plaatsheeft, in plaats van een gelijktijdige combinatie van de twee, zoals weergegeven in de bruine categorieën. Het bevestigt ook het beeld uit het onderzoek "Brain Drain of Brain Gain" waarbij we vonden dat de woonlocatie pas op termijn wordt aangepast aan de baanlocatie. Binnen de bruine groepen is de categorie die wisselt naar een ongerelateerde sector het belangrijkste, wat logisch lijkt in relatie met de hoeveelheid ruimtelijke mobiliteit die hier optreedt.

De laatste categorie dynamiek is weergegeven in zwart en antraciet en geeft de groep verlaters hoger onderwijs weer die van het ene jaar op de andere buiten loondienst is gebleven. Het merendeel van deze groep is zelfstandige, maar zoals we in hoofdstuk 2 hebben laten zien komen uitkeringsposities ook voor. De subcategorie in antraciet geeft het deel van de verlaters hoger onderwijs weer die binnen deze groep verhuisd zijn. Dit is een zeldzame combinatie zoals is te zien.

Uit figuur 5.8 blijkt al een eerste zeer belangrijk gegeven ten aanzien van dynamiek op de arbeidsmarkt: de positie in de levensloop, hier weergegeven door de tijd ten opzichte van het afstuderen, speelt een cruciale rol in het voorkomen van bepaalde soorten van dynamiek.

Uit onze nadere analyse (“Dutch graduates’ first decade in the labour market: a longitudinal analysis” (Venhorst en Van Dijk, 2013)) van de dynamiek zoals hierboven geschetst komen een aantal interessante additionele bevindingen. We hebben in de analyse specifiek gekeken naar wisselingen naar (on-)gerelateerde sectoren. Een eerste opvallend gegeven is dat de patronen en relaties die we vinden niet zoveel verschillen tussen zeer stedelijke gebieden en de overige delen van Nederland. Dit blijkt ook uit de analyse van de digitale bijlagen die we voor de consortiumsteden opleveren (tabel 5.6): de kansen op bepaalde (combinaties van) dynamiek vertonen regionaal verschillende accenten, maar het algemene beeld is hetzelfde. Dit heeft veel te maken met de geografie van Nederland, waarin bepaalde opties op de arbeidsmarkt meestal goed te bereiken zijn vanuit heel verschillende gebieden, zeker voor hoog opgeleiden. Een tweede bevinding is dat dynamiek in het verleden leidt tot dynamiek in de toekomst. We vinden bijvoorbeeld dat de kans op een verandering naar een gerelateerde sector groter wordt wanneer een dergelijke verandering zich het jaar ervoor ook al heeft voorgedaan, ongeacht of dit plaats heeft gevonden in combinatie met andere dynamiek. Omgekeerd geldt ook dat de kans dat er zich geen dynamiek meer voordoet, goed voorspeld wordt door afwezigheid van dynamiek in de voorgaande periode. Anders gezegd: het lijkt erop dat er mobiele en immobiele op de arbeidsmarkt actief zijn. We vinden verder verschillen tussen studierichtingen (pabo en gezondheidszorg zijn weinig sectoraal mobiel), en we zien ook dat universitair afgestudeerden wat minder sectoraal mobiel zijn dan hbo-afgestudeerden. De aanwezigheid van een werkende partner en van kinderen verlaagt ook de kans op sectorale mobiliteit.

De patronen in figuur 5.8 verschillen dus weinig tussen regio’s, maar wel degelijk voor bepaalde groepen binnen de populatie verlaters hoger onderwijs. Dit is niet automatisch terug te voeren op een groep die het aanhoudend moeilijk heeft een match te vinden. Dit speelt wel een rol, maar andere factoren op het huishoudenvlak en de opleidings- / sectorkarakteristieken spelen ook een rol.

Digitale bijlage: in tabel 5.5 geven we een overzicht van de sectordynamiek van verlaters hoger onderwijs wonend in de consortiumsteden. Dit doen we door te kijken in welke sector een verlater hoger onderwijs op $T = 2, 5$ en 10 actief is, en deze af te zetten tegen de sector waarin men actief was op respectievelijk $T = 0, 2$ en 5 . Tussentijdse sprongen nemen we dus niet mee, het gaat om het langere termijn overzicht. Werknemers in sommige sectoren zijn veel mobieler dan andere: vanuit onderwijs en gezondheidszorg bijvoorbeeld is er niet heel veel uitstroom naar andere economische sectoren.

Digitale bijlage: in tabel 5.6 geven we voor vijf meetmomenten de baandynamiek weer die inwoners van de consortiumsteden dat jaar achter de rug hebben. De categorieën zijn direct vergelijkbaar met die in figuur 5.8. We nemen hierin ook enkele direct omliggende gebieden mee, zodat de resultaten regionaal zijn te vergelijken. Ook zijn de jongere en oudere cohorten te vergelijken (niet weergegeven in figuur 5.8).

5.7 Samenvatting

1. Het aandeel verlaters hoger onderwijs met inkomen uit werk neemt al tijdens de studieperiode sterk toe. Dit betreffen, gezien de lage gemiddelde inkomens en de sectoren waarin men actief is, voor een belangrijk deel bijbanen.
2. Het aandeel verlaters hoger onderwijs met inkomen uit werk daalt na $T = 1$ weer enigszins.
3. Het aandeel werkenden verschilt niet veel tussen mannen en vrouwen. Het aandeel werkende vrouwen daalt op termijn wel iets sterker.
4. We vinden grotere verschillen tussen de diverse studierichtingen. Dit lijkt ook samen te hangen met het aandeel dat actief is als zelfstandige.
5. De gemiddelde netto jaarlonen zijn hoger voor:
  - a. Universitaire verlaters hoger onderwijs
  - b. Studierichtingen: Rechten, Economie, Natuurwetenschappen en Techniek.
  - c. Mannen. De gemiddelde netto jaarinkomens nemen direct na het verlaten hoger onderwijs sterk toe. De stijging zet zich door voor mannen. Voor vrouwen vlakt de groei echter sterk af. Het aandeel vrouwen dat werkt blijft hoog, dus het is aannemelijk dat dit verschil deels wordt veroorzaakt door deeltijdcontracten. Dit is op basis van de registerinformatie echter lastig vast te stellen.
  - d. Jongere cohorten ten opzichte van hun voorgangers uit oudere cohorten.
6. De belangrijkste sectoren waarin verlaters hoger onderwijs uiteindelijk aan de slag gaan zijn overige zakelijke dienstverlening, gezondheids- en welzijnszorg, onderwijs, openbaar bestuur, detailhandel en computerservice en informatietechnologie. Tijdens de studie zijn logies en maaltijdverstrekking en detailhandel belangrijk. Dit beeld is grotendeels gelijk tussen de consortiumsteden, hoewel er wel regionale accenten zijn.
7. Rondom het moment van het verlaten hoger onderwijs doet zich veel baandynamiek voor. Dit gaat dan vooral over personen die een overstap maken naar een baan in een andere regio, bij een ander bedrijf en in een andere sector. Vanaf een jaar of drie na het verlaten hoger onderwijs is stabiliteit echter weer de norm: 65-70% van de populatie maakt geen jaar-op-jaar wijzigingen van bedrijf door.
8. Baandynamiek direct in combinatie met een verhuizing doet zich alleen voor rondom het afstuderen. Later verhuist men wel, maar niet in combinatie met een baanwissel in hetzelfde jaar. Dit kan inhouden dat men na een wissel naar een andere baanlocatie even wacht met het aanpassen van de woonlocatie. Het geeft wel aan dat werven van personeel op grotere afstand met grote frictie gepaard gaat, zelfs onder de relatief mobiele groep hoger opgeleiden.

Referenties

Costa, D. L., & Kahn, M. E. (2000). Power couples: changes in the locational choice of the college educated, 1940–1990. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(4), 1287–1315.

Delfmann, H.S., S. Koster & P. Pellenbarg (2010). Kenniscirculatie in de regio: de rol van hogescholen, NICIS Institute, Den Haag.

Haandrikman, Karen, and Leo JG Van Wissen. "Explaining the flight of Cupid's arrow: A spatial random utility model of partner choice." *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie* 28.4 (2012): 417–439.

Haandrikman, K. (2010). The geographical dimensions of partner choice. PhD Thesis, RUG.

Koster, S.J. and V.A. Venhorst (2012) Moving shop. Residential and business relocation by self-employed graduates. NARSC Conference, 7th–11th of November, Ottawa, Canada.

Van Oort, F. (2013) De weerbare regio. Ruimtelijk-economisch beleid in de Zuid-Hollandse kenniseconomie. Provincie Zuid-Holland.

Venhorst, V.A. (2013) Graduate Migration and Regional Familiarity. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 104 (1), pp. 109–119.

Venhorst, V.A. and S.J. Koster (2012) The early careers of self-employed students. ERSA Conference, 21st – 24th of August 2012, Bratislava, Slovakia.

Venhorst, V.A. (2012a) Consumption or Productivity: Human Capital spillovers in Dutch Cities. WRSA Meeting, 8 – 11 February 2012, Poipu, Kauai, Hawaii, U.S.A.; EALE Conference, 19th – 22nd of September 2012, Bonn, Germany.

Venhorst, V.A. (2012b) Smart move? The spatial mobility of higher education graduates. PhD Thesis, University of Groningen.

Venhorst, V.A. and J. van Dijk (2012) Please stand on the right: are Dutch recent graduates stepping off the escalator faster? NARSC Conference, 7th–11th of November, Ottawa, Canada.

Venhorst, V.A., S. Koster, H.S. Delfmann, J. van Dijk en P.H. Pellenbarg (2011) Steden en Kennisinstellingen. Nicis Institute, Den Haag.

Venhorst, V.A., A.J.E. Edzes, L. Broersma en J. van Dijk (2011) Brain drain of brain gain? Hoger opgeleiden in grote steden in Nederland. Nicis Institute, Den Haag.

Venhorst, V.A., J. van Dijk and L.J.G. van Wissen (2011) An Analysis of Trends in Spatial Mobility of Dutch Graduates. *Spatial Economic Analysis*, 6 (1), pp. 57–82.

Venhorst, V.A., J. van Dijk and L.J.G. van Wissen (2010) Do the best graduates leave the peripheral areas in The Netherlands? *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 101 (5), pp. 521–537.

Lijst van begrippen

Cohort: een groep verlaters hoger onderwijs die in hetzelfde studiejaar het hoger onderwijs hebben verlaten.

Meetmoment: deze studie maakt gebruik van peildata. In elk verslagjaar dat ons ter beschikking staat, zoeken we voor 1 december terug wat de status van de verlater hoger onderwijs is.

Afhankelijk van het cohort waarvan het individu deel uitmaakt, en van het verslagjaar, valt dat meetmoment op een bepaalde afstand van het verlaten hoger onderwijs. De meetmomenten worden in deze studie standaard aangeduid met “T” en zijn te interpreteren als “T jaar voor (na) het verlaten hoger onderwijs”. Altijd geldt: Meetmoment = Verslagjaar – Cohort.

Verlater hoger onderwijs: een individu die, over het algemeen met een diploma, het hoger onderwijs definitief heeft verlaten, na minimaal twee jaar te hebben ingeschreven gestaan.

Verslagjaar: het kalenderjaar waarover we een bepaalde waarneming op een verlater hoger onderwijs uit een bepaald cohort doen.

Bijlage 1: observatievensters

De onderstaande tabel geeft het verband weer tussen de Meetmomenten (rijen), de Cohorten (kolommen) en de betreffende Verslagjaren uit de CBS registergegevens (de jaartallen in de matrices). In het geel zijn de Meetmomenten gemarkeerd die veel in de tabellen voor de consortiumpartners zijn toegepast.

[illegible]

Bijlage 2: lijst van figuren en tabellen

Figuur 1.1: Lexis diagram, verband tussen cohort, verslagjaar, meetmoment en tijd t.o.v. verlaten hoger onderwijs	16
Koster, S. and V.A. Venhorst (2013) Moving shop. Residential and business relocation by self-employed graduates.	18
Venhorst, V.A. (2013) Graduate Migration and Regional Familiarity. Gepubliceerd in: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 104 (1), pp. 109-119.	18
Venhorst, V.A. en S. Koster (2013) The early careers of self-employed students.	18
Venhorst, V.A. (2012) Consumption or Productivity: Human Capital spillovers in Dutch Cities.	18
Venhorst, V.A. en J. van Dijk (2013) Please stand on the right: are Dutch recent graduates stepping off the escalator faster?	19
Venhorst, V.A. en J. van Dijk (2013) Dutch graduates' first decade in the labour market: a longitudinal analysis	19
Figuur 2.1: totaal aantal verlaters hoger onderwijs, naar onderwijsniveau, per cohort	21
Figuur 2.2: woonlocatie naar stedelijkheid, per meetmoment, alle cohorten	22
Figuur 2.3: aandeel verlaters hoger onderwijs woonachtig in de consortiumsteden, per meetmoment, alle cohorten	23
Figuur 2.4a: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Groningen, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	24
Figuur 2.4b: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Leeuwarden, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	25
Figuur 2.4c: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Emmen, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	26
Figuur 2.4d: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Zwolle, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	26
Figuur 2.4e: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Enschede, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	27
Figuur 2.4f: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Deventer, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	28
Figuur 2.4g: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Apeldoorn, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	28
Figuur 2.4h: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Amsterdam, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	29
Figuur 2.4i: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Rotterdam, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	30
Figuur 2.4j: aantal verlaters hoger onderwijs woonachtig in Maastricht, per meetmoment, naar cohorten en gemiddelde over alle cohorten	30
Figuur 2.5: totaal aantal verlaters hoger onderwijs naar studierichting, per cohort	31
Figuur 2.6: verlaters hoger onderwijs naar afstudeerstatus, per cohort	32
Figuur 2.7: verlaters hoger onderwijs naar niet-Nederlandse herkomst, voor de meetmomenten T = 2, 5 en 10	33
Figuur 2.8: verlaters hoger onderwijs naar buitenlandervaring, naar consortiumstad, per cohort en meetmoment	34
Figuur 2.9: verlaters hoger onderwijs naar positie in het huishouden, per meetmoment, alle cohorten	35
Figuur 2.10: verlaters hoger onderwijs naar positie in het huishouden, op meetmoment T = 10, alle cohorten, per consortiumgemeente	35
Tabel 2.3: verlaters hoger onderwijs, naar huishoudenpositie, woonwijk in de consortiumstad	36
Figuur 2.11: verlaters hoger onderwijs naar sociaal economische categorie, per meetmoment, alle cohorten	38
Figuur 2.12: verlaters hoger onderwijs, sociaal economische categorie WW en overige uitkeringen, per meetmoment, alle cohorten	38
Figuur 2.13a: verlaters hoger onderwijs naar sociaal economische categorie, cohort 1998, meetmoment T = 2, per consortiumstad	39

Figuur 2.13b: verlaters hoger onderwijs naar sociaal economische categorie, cohort 1998, meetmoment T = 5, per consortiumstad	39
Figuur 2.13c: verlaters hoger onderwijs naar sociaal economische categorie, cohort 1998, meetmoment T = 10, per consortiumstad	39
Figuur 2.14: partners van verlaters hoger onderwijs, hoogst behaald opleidingsniveau, alle cohorten.	41
Figuur 2.15: inwonende partners van verlaters hoger onderwijs, sociaal economische categorie, alle cohorten.	41
Figuur 3.1: verlaters hoger onderwijs, kans op korte en langeafstands-verhuisbewegingen voor tussen gemeentelijke verhuizers, alle cohorten, alle meetmomenten	43
Figuur 3.2: migratiesaldi consortiumgemeenten, verlaters hoger onderwijs, T=2 tot T=5 en T=5 tot T=10, voor twee groepen van cohorten.	45
Figuur 3.3: stedelijkheid van de woonwijk op T=10, naar stedelijkheid van de woonwijk op T=2	46
Figuur 3.4a: verhuiskansen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in zeer stedelijke wijken, totaal van de bestemmingen, per cohort en meetmoment	48
Figuur 3.4b: verhuiskansen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in zeer stedelijke wijken, naar stedelijkheid van de bestemmingswijk, naar cohort en meetmoment	48
Figuur 3.5a: verhuiskansen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in stedelijke wijken, totaal van de bestemmingen, naar cohort en meetmoment	49
Figuur 3.5b: verhuiskansen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in stedelijke wijken, naar stedelijkheid van de bestemmingswijk, naar cohort en meetmoment	49
Figuur 3.6a: verhuiskansen, alleen binnengemeentelijke verhuizingen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in zeer stedelijke wijken, totaal van de bestemmingen, naar cohort en meetmoment	51
Figuur 3.6b: verhuiskansen, alleen binnengemeentelijke verhuizingen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in zeer stedelijke wijken, naar stedelijkheid van de bestemmingswijk, naar cohort en meetmoment	51
Figuur 3.7a: verhuiskansen, alleen binnengemeentelijke verhuizingen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in stedelijke wijken, totaal van de bestemmingen, naar cohort en meetmoment	52
Figuur 3.7b: verhuiskansen, alleen binnengemeentelijke verhuizingen, verlaters hoger onderwijs, woonachtig in stedelijke wijken, naar stedelijkheid van de bestemmingswijk, naar cohort en meetmoment	52
Figuur 4.1: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen, per meetmoment, alle cohorten	56
Figuur 4.2: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen onder hbo-ers en wo-ers, per meetmoment, alle cohorten	57
Figuur 4.3: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen naar studierichting, per meetmoment, alle cohorten	57
Figuur 4.4: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen naar geslacht, per meetmoment, alle cohorten	58
Figuur 4.5: verlaters hoger onderwijs, aandeel zelfstandigen, voor meetmoment T = 2, 5 en 10, per consortiumstad, alle cohorten	59
Figuur 4.6: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen, per meetmoment, alle cohorten	60
Figuur 4.7: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen, voor meetmoment T = 2, 5 en 10, per consortiumstad, alle cohorten	60
Figuur 4.8: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen naar hbo-er of wo-er, per meetmoment, alle cohorten	61
Figuur 4.9: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen naar studierichting, per meetmoment, alle cohorten	62
Figuur 4.10: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen naar afstudeerstatus, per meetmoment, alle cohorten	62
Figuur 4.11: verlaters hoger onderwijs, winstgevendheid zelfstandigen naar geslacht, per meetmoment, alle cohorten	63
Figuur 4.12: bedrijfsomvang zelfstandige verlaters hoger onderwijs, per meetmoment, alle cohorten	64

Figuur 4.13: bedrijvendemografie, startups en faillissementen, zelfstandige verlaters hoger onderwijs, per meetmoment, alle cohorten	65
Figuur 4.14: percentage zelfstandigen met het eigen bedrijf in de woongemeente, per meetmoment, alle cohorten	66
Tabel 4.3: verlaters hoger onderwijs met een eigen bedrijf, verhuiskans naar type verplaatsing en uitgangssituatie (match / geen match), alle cohorten en meetmomenten, heel Nederland	67
Tabel 4.4: verlaters hoger onderwijs met een eigen bedrijf, verhuiskans naar resultaat verplaatsing en uitgangssituatie (match / geen match), alle cohorten en meetmomenten, heel Nederland	67
Figuur 4.15: survival als zelfstandige na verlaten hoger onderwijs, naar ervaring als studentondernemer, per meetmoment, alle cohorten	69
Figuur 4.16: gemiddelde winst als zelfstandige na verlaten hoger onderwijs, naar ervaring als studentondernemer, per meetmoment, alle cohorten	70
Figuur 4.17: gemiddeld nettoloon, naar ervaring als studentondernemer, per meetmoment, alle cohorten	70
Figuur 5.1: verlaters hoger onderwijs, aandeel werkzaam in een baan, per meetmoment, alle cohorten	75
Figuur 5.2: verlaters hoger onderwijs naar hbo of wo, aandeel werkzaam in een baan, per meetmoment, alle cohorten	75
Figuur 5.3: verlaters hoger onderwijs naar studierichting, aandeel werkzaam in een baan, per meetmoment, alle cohorten	76
Figuur 5.4: verlaters hoger onderwijs naar geslacht, aandeel werkzaam in een baan, per meetmoment, alle cohorten	76
Figuur 5.5: gemiddeld netto loon van verlaters hoger onderwijs naar hbo of wo, per meetmoment, alle cohorten	78
Figuur 5.6: gemiddeld netto loon van verlaters hoger onderwijs naar opleidingsrichting, per meetmoment, alle cohorten	78
Figuur 5.7a: gemiddeld netto loon van verlaters hoger onderwijs naar geslacht (mannen), per meetmoment, alle cohorten	79
Figuur 5.7b: gemiddeld netto loon van verlaters hoger onderwijs naar geslacht (vrouwen), per meetmoment, alle cohorten	79
Figuur 5.8: baandynamiek van verlaters hoger onderwijs, per meetmoment, alle cohorten	82